FRIEDEBERT TUGLAS

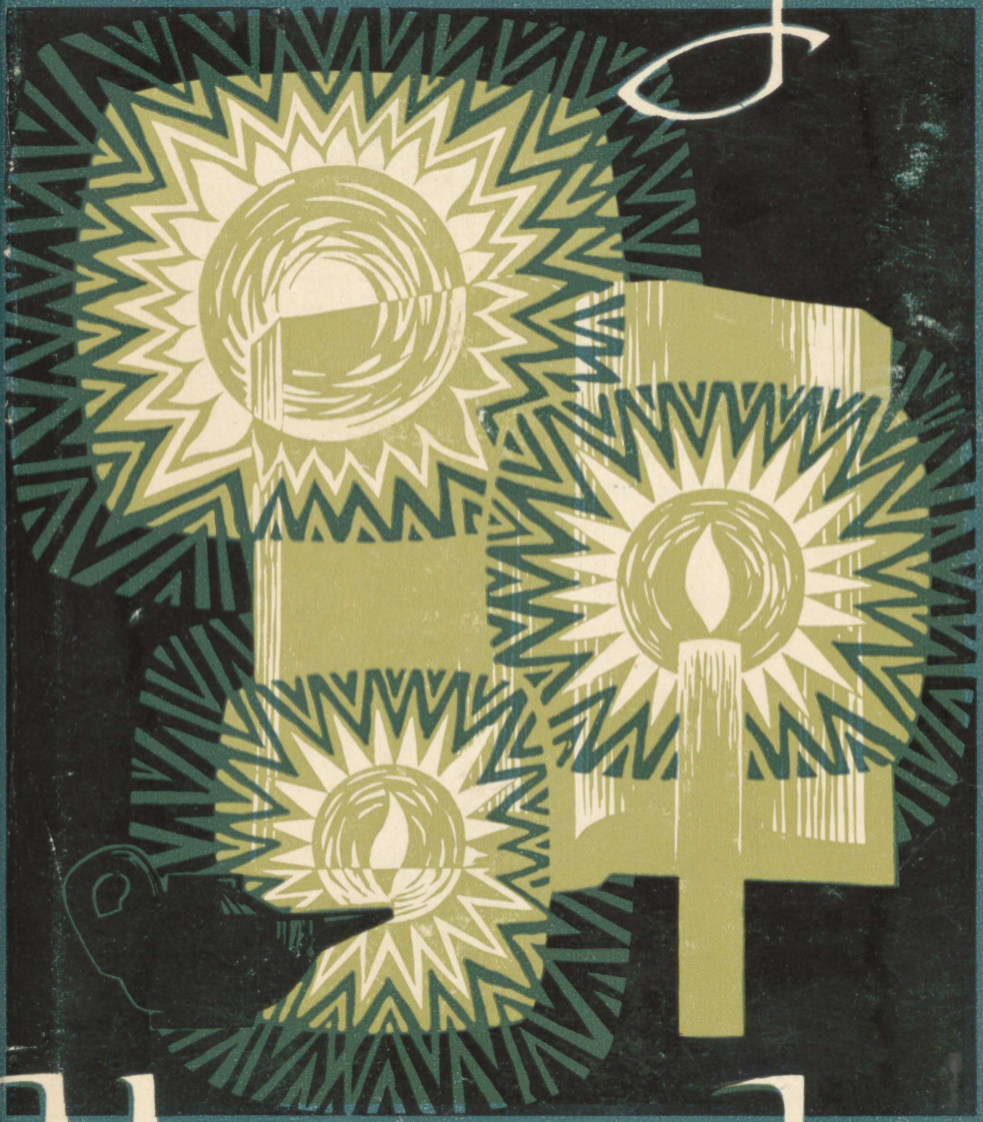

Marginaalia

Hea raamat ei paljasta looja hinge üksnes lugejale, vaid ka loojale enesele. Suure teose lõpetamisel pole ükski kirjanik enam see, mis oli selle algamisel. Seda luues elatakse üle hulk võõraid eluvõimalusi. See on rõõmus teekond uuel maal noore päikese all. See on vangla hämarus ahastuse ja meeleheitega. See on rida enesekaotusi ja eneseleidusid, eneseloomisi tuhandest mõtte ning tundmuse killust. Kinkides teistele kingitakse kõigepealt enesele!

On kaks nõuet kirjanikule: vaata kaugelt ja näe lähedalt, pea kinni distantsist ning sula ühte oma ainega. See on objektiivsuse ja subjektiivsuse leppimatu vastuolu kunstiloomingus. Ja ometi, sellestki tuleb üle saada!

Usun muidu, et igal inimesel leidub kunstiliseks loominguks vajalik materjal. Ei ole seda inimest, kes, teoreetiliselt võttes, ei kõlbaks kunstnikuks. Pole tarvis suurt haridust, haruldasi elukogemusi ega isegi suurt kunstitehnilist kooli. See on eksitus, kui arvatakse, et kirjanik peab midagi uut ja üllatavat ütlema. Kunstiks piisab kõige vähemastki teadmisest ja elu tähelepanekust, mis meil igaühel on. Kunst on ainult oma ala leidmises ja selle võimetekohases kasutamises.

Anne — see tähendab enese piiri teadmist. Anne on piiratud ja anne kehtib ainult teatud piires. Väljaspool neid algab diletantism ja simulatsioon.

FRIEDEBERT
TUGLAS

Marginaalia

A-27529

FRIEDEBERT TUGLAS

Margi-naalia

MÕTTEID JA MEELEOLUSID

„EESTI RAAMAT"
TALLINN 1966

E
T 82

KUNSTILISELT KUJUNDANUD R. KANGERT

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ARHIIVKOGU

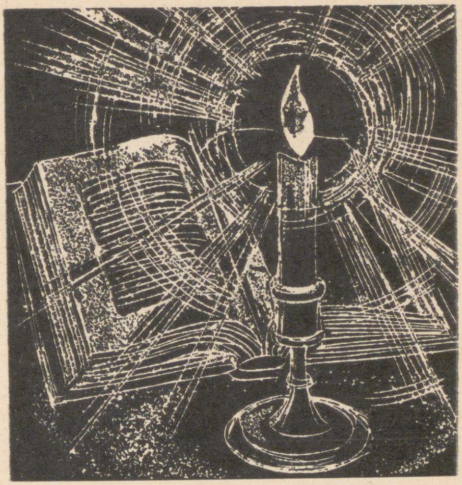

Margi-naalia

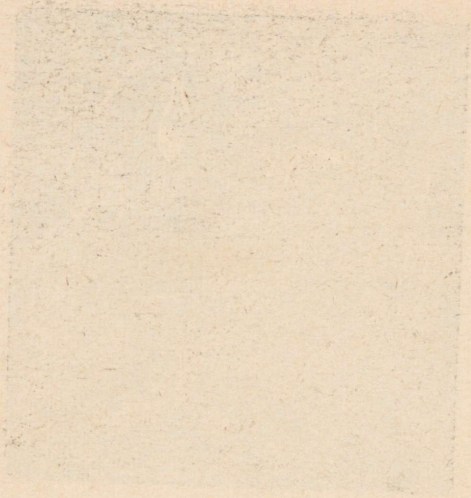

1

Miks pole inimesel nii palju silmi, kui on inimkonnal raamatuid!

Lugesin täna Lafcadio Hearni elulugu. Vaene Hearn! Tal oli peaaegu sündimisest saadik üksainus silm ja seegi tihti haige. Kui palju raamatuid luges ta aga selle üheainsa silmaga! Kuis oli ta süvenenud kirjatähesse, nii et kaaslased teda juba poisikesena kutsusid Vanaks Semikooloniks!

2

«Ärge uurige raamatuid, vaid elu!»

Kuid kas pole raamatudki elu? Ka halb raamat on ometi fakt, nimelt halb fakt.

Raamatud on tihedamad kui elu. Nendes on elu ekstrakt. Need on valitud leheküljed elust: elu sügavus ja ilu, elu tühjus ning labasus.

Mõistkem näha ainult õiges valgustuses: ärgem otsigem halvast raamatust seda, mida temas pole, nimelt head raamatut, — nagu oleks psühholoogil asjata halvast inimeksemplarist head otsida.

Halvimadki raamatud pole vähem huvitavad kui suur hulk inimesi meie ümber.

3

Igaüks meist näeb isemaailma heas raamatus. Tarvis ainult süveneda sesse maailma, saada hetkekski ta täisõiguslikuks kodanikuks, et tunda end suuremana, täiuslikumana, õnnelikumana.

Ma ei või unustada seda üksindast suve ühes idüllises saarestikus, kus peaaegu mu ainsaks raamatuks ja üldse ainsaks seltsiks oli «Zarathustra». Võib-olla pole nüüd aeg kõnelda Nietzschest, mil individualismi lained on kõrgelt käinud ja jälle madalaiks ummikuiks laskunud ning üliinimese päike näib olevat kauaks looja läinud. Kuid ma pole Nietzschet mõistnudki filosoofina, vaid luuletajana.

Mitu korda lugesin tol kaunil, päikeserikkal suvel «Zarathustra» läbi. Mu elu oli nähtusilt äärmiselt ühekülgne, mul polnud kuhugi ruttu ja mul oli ääretult aega — tunda ning mõtelda. Siis avanes mulle «Zara-

thustra» maailm hõõguvail kaljurinnakuil ja avaral merel, kuulates laine lokset vene paadel.

Ning see, mis mind ses raamatus tookord paelus, polnud mitte Nietzsche prometeuslik energiapingutus ega üliinimese õpetus, vaid traagilis-kaunis maastikuluule. Üksikuist sõnadest, tähelepandamata varjundeist, koguni rütmi õõtsumisest hakkasid mu teadvuses kujunema mingid pildid, täis päeva helendust ning õhtuvioletti. Ma lugesin ja tundsin, et polnud veel iial tajunud elu joovastust nii täielikult kui nüüd.

Kui ilus näis maailm — päike, meri, kaljude kontuur! Iga rohuhelvet väljal, iga lainejoont rannal nägin nüüd selle raamatu valgusel uuena, otsekui esimest korda. Ja seda avastamisõnne ei kogenud ma hiljem isegi siis, kui rändasin, reisikepp käes, neidsamu teeradu Genua lähedal Rapallo lahe rannal, kus «Zarathustra» autor oli kord ise oma nägemusi õhtustel jalutuskäikudel läbi elanud.

Neidsamu maailma ja enese avastamise hetki on mulle võimaldanud mõned teisedki kirjanduslikud suurteosed — «Kalevalast» «Bhagavad-Gita'ni» —, kord suuremas, kord vähemas ulatuses, mu enese vastuvõtujõu kohaselt. Vaja oli vaid anduda täielikult, kogu oma olemusega neile inimliku tunde ja mõtte ülevaile avaldusile. Ja jälle tundus neis midagi täitsa omakohast, isiklikku, teiste sugestioonest erinevat.

Praegu trükitakse liiga palju paberit ja me loeme liiga palju raamatuid. Kuid me peaksime lugema palju raamatut. Me ruttame, kihutame, meil pole aega ega kannatust. Me ajame kiirrongil läbi kunstinäituse ja lennukil kaudu raamatukogu. Kuid suurt võib omandada ainult aegamööda, nagu ta on loodudki. Varandust ei too tuuker ühe süüvimisega mere põhjast.

4

On mõnigi raamat jäänud meelde ainult sellepärast, et oleme juhtunud seda teatud eluhetkel lugema. Kuid niisama on nii mõnigi eluhetk jäänud sellepärast meelde, et siis teatud raamatut oleme lugenud. Tõelisus on toetunud luulele, on säilinud mälestuses ainult luule pärast. Oleksime unustanud igavesti-korduva argipäeva, kui seda poleks hetkeks valgustanud kordumatu kiir.

Nõnda mäletan kahe hämarusmüüri vahelt heledat valguse laiku:

Istusin kohvikus teispool suuri ähmaseid aknaid, mille taga suurlinn kohises, ruttas, ragises. Milline lõpmatu askeldus, ajamine, kihutamine tolmuses õhtu videvikus! Ja tuul — raagus puis bulvari ääres, tuul kõigi nende kihutavate autode ja põrisevate trammide kohal, läpane tuulekeerd metroo luugist, — näis, nagu oleks suur kohviku aken ta ees looka paindunud.

Istusin külma marmorlaua ääres, lõikusin lahti kodumaalt saabunud uue luuletuskogu lehti ja lugesin. See luuletuskogu oli «Tuulemaa».

5

Hea raamat ei paljasta looja hinge üksnes lugejale, vaid ka loojale enesele. Suure teose lõpetamisel pole ükski kirjanik enam see, mis oli selle algamisel. Seda luues elatakse üle hulk võõraid eluvõimalusi. See on rõõmus teekond uuel maal noore päikese all. See on vangla hämarus ahastuse ja meeleheitega. See on rida enesekaotusi ja eneseleidusid, eneseloomisi tuhandest mõtte ning tundmuse killust. Kinkides teistele kingitakse kõigepealt enesele!

6

Ei ole sul õieti aimugi, kui rikas sa oled, ega tea sa, milliseid tundmusi, kogemusi ja mälestusi eneses peidad. Alles sedamööda, kuis oled need aste-astmelt avastanud, nad üksteisega sidunud ja assotsiatsiooni loogika põhjal veelgi uusi leidusid teinud, näed sa, mis on sinu teadvus ning alateadvus varjanud.

Kuid mis oled leidnud, selle võid ka uuesti kaotada: intiimse kontakti oma kunagise mõttemaailmaga. Ja sellepärast ei näi mulle sugugi naeruväärsena, et sa aegajalt omigi teoseid loed. Need võivad sulle aastate pärast olla niisama üllatavad ja õpetlikud kui ükskõik kelle kõrvalise omad. Sa rikastad end ise oma mineviku arvel. Nagu iga võõras teos paistab eri elueas uues valguses, nii su omagi.

Kes teab, mida leiaks Shakespeare tänapäeval oma toodangust!

7

Mõistan lihtsaloomuliste inimeste kiindumust raamatusse, mille kaanel on märkus: tõesti sündinud lugu. Olen vahel isegi jahmatanud: ah, kahju, et see on ainult kirjaniku ajude vili!

Kuid see ei tarvitse ka jääda ainult ajude viljaks. Ta aitab vähemalt avastada, mis inimeses juba ennegi peitub. Kangelaslood on kiirustanud mõnegi kangelase ja röövlijutud — röövli sündi. Nende biograafiasse peaks tegema märkuse: tõesti varem kirjeldatud elu.

Elu kopeerib kunsti, paradokseeris Oscar Wilde. Ja ta osutas, et Londonisse alles siis udud ilmusid, kui

Turner oli neid maalinud. Vähemalt osati neid pärast seda tähele panna.

Tihti me ei tunne, taju ega tea, mis meis peitub, enne kui seda ei öelda.

8

Eksime järjekindlalt, hinnates kirjanduse mõju ainult spetsidesse: kirjanikesse enestesse, arvustajaisse ja sellesse väikearvulisse intelligentsi, kelle ülesandeks ongi ainult kirjanduse harrastus.

Nende suhtumine kirjandusse on üldiselt mõistuspärane. Neis kõnelevad kaasa teoreetilised teadmised, esteetilised spekulatsioonid, tehniline asjatundmine. Nad ei või sellepärast iial anduda täielikult kirjanduse mõjule. See ei või neid kunagi lõpuni kaasa tõmmata ega liigutada. Selleks tunnevad nad liiga hästi kirjanduse saamisprotsessi ja mõjuvahendeid. Selleks on nende tähelepanu sihitud liialt vormiküsimustele.

Kuid peale nende on ju olemas suur mass — rahvas, kellega võrreldes need spetsid moodustavad ainult väikese murdosa. Ja sellele massile on kirjanduse irreaalne maailm midagi palju reaalsemat. Ning temasse nakkab kirjanduses väljendatud tundmus ja mõte otsemalt, vahenditumalt — kui see üldse suudab nakata.

9

Ühes suhtes erineb esteetilise kultuuri ajalugu põhjalikult ainelise tsivilisatsiooni omast. Kuna tehniline edu ise oma saavutised kõrvale heidab ja hävitab, nende asemele täielikumaid luues, nõutakse kunstide ajaloolt,

et iga ta järk pakuks lõpuni kujunenud väärtuslikku. Need peavad jääma püsima, hoolimata kõigest pealetulevast uuest. Nii on ka Stephensoni vedur muutunud ammu kollektsiooni kurioosumiks, Goethe «Faust» äratab aga ikka veel imestlust.

10

Masinad on kõige ökonoomsema loomisprotsessi saadused. Pole kasutuid masinaid. Pole fantastilisi masinaid. Masinad esindavad kõige realistlikumat kunsti.

Ja ometi olen hellitanud vahel mõtet: kas ei võiks kasutada seda täpset loomismeetodit, mis valitseb mehaanikas, ka esteetilises loomingus?

Ja samuti: kas ei või kunstigi viia selle matemaatilise loogikani, milleni viis Spinoza oma filosoofilise mõtte?

Ning veelgi: kas pole kunst praegu alles astroloogia ja alkeemia astmel ega või saada kord niisama teaduslikuks kui astronoomia ning keemia — kaotamata ometi midagi oma veetlusest?

11

Milliseid nõudeid on küll kirjanikule asetatud!

Malailaste raamat «El-Ensan» (kirjutatud a. 1603) räägib kirjaniku ülesandeist: «Kirjaniku ja ümberkirjutaja vahel on vahe... Kirjanik peab oskama peidetud allikaid avastada ja vett ühest maast teise juhtida. On tarvis, et ta mõistaks järvede, jõgede ja tiikide seisukorda parandada. On tarvis, et ta võiks välja arvestada öö ja päeva pikkust... On tarvis, et ta tunneks tuulte liikumisi ja nende variatsioone... Ja kõige selle juures

on tarvis, et ta oleks näolt ilus ja hea kehaehitusega, on tarvis, et ta hääl oleks pehme, otsused õiged, mälu hea» jne. jne.

Nende insener-hüdrograafi, astronoomi, meteoroloogi ja õuehärra oskuste ning omaduste kõrval ainult veel üks väike noriv nõue:

«Lisaks on tarvis, et ta oleks tuttav kõigi luuleseadustega: värsimõõduga, riimiga jne.!»

12

Kes tunneb meie luuletajaist seda lossi, millest rääkisid renessansi laulikud ja mis oli ehitatud salmest ja riimest ning kus iga uue tulija käed ja jalad omandasid daktülite ning spondeuste kuju?

Kes meie luuletajaist on teele läinud laevas, mis oleks ehitatud romansest, sonetest, tertsiinest, kantsoonest, redondillest ja sekstiinest, nagu jutustab Cervantes (Viage del Parnaso)?

Need tehnilised oskused ei asenda veel tõelist luulet, kuid nad on omased tõelisele luulele.

13

Jälgides tänapäeva ägedat kunstielu, hakkame otsima võrdkohti oleviku ja mineviku loomingu vahel. Meile näib, nagu oleks kunstniku vaateviis mitmeti muutunud, ta tähelepanu teisiti suunatud. Tihti rõhutatakse, et nüüdne kunstnik on muutunud liiga teooriapäraseks, omistades liiga suurt hoolt tehnikale, tegutsedes liiga väiklaselt vormi kallal.

Ja seda tähelepanekut kasutatakse võitlusvahendina

ebameeldiva kunstisuuna vastu. Vaadake vanu kirjanikke ja maalijaid, nii öeldakse, nemad ei kurnanud sääski vormi nimel ega nikerdanud stiili kallal. Nad lõid otseselt ja vahetult, nagu sõnus neile vaid loov vaim.

Kuid ometi, kas on asjaolu siiski nii selge?

Kõigepealt, kas ei või ka kunstides tähele panna tööjaotust, nagu igal pool? Tehnilised teerajajad on unustatud, nende leiutiste kasutajad aga püsivaid kunstitöid järele jätnud. Kuis võiksime Shakespeare'i mõista ilma ta eelkäijate loendamatut arvu meenutamata.

Ja teiseks, kas on meie teadmised mineviku meistrite tehnilisest tööst siiski nii suured, et tohime vastuvaidlematuid otsuseid teha? Mis teame india, egiptuse või mehhiko kunstniku teoreetilisest koolitusest, kuigi see oli kahtlemata olemas? Igatahes teame, kui noor on kirjakujuline kriitika, et ta alged tekkisid alles itaalia renessansi ajal. Ainult üksikud mälestusmärgid on kunstiteooria alalt säilinud: Horatiuse «Ars poetica» ja Boileau «L'art poétique» või da Vinci ning Düreri märkmed. Ei või aga oletada, et egiptuse või india kujur oma õpilastele kunstiteooriat, vähemalt tegevas töös, poleks õpetanud. Ta pidi ju osutama, miks üks võte oli tema arvates hea ja teine mitte. Ja millest muust tunnistavad vanade meistrite loendamatud harjutusjoonised kui mitte vaevarikkast tööst tehnika kallal? Kuid nagu loojate isiklik elu üldse, nii vähe on tuttavad meile ka nende töötamisviisid. Veel enam, need olid meistri või paremal puhul kogu kooli saladuseks, mida võistlejate eest varjati.

Ei, teooria ja tehnika pole ühtki suurt annet tapnud, nagu pole neid ka sünnitanud. Kuid teooria ja tehnika on kaasa aidanud iga väärtusliku kunstiteose tekkimisel.

14

Kui on midagi, milles oleviku kunstnikepõlv on mineviku omist nõrgem, siis just tehnikas. Ta ei tee sellega küllalt tegemist, ta on selleks laisk, ta arvab vormiraskusist simulatsiooniga üle saavat.

Unistusi, mõtteid, kavatsusi — neist pole iial puudu olnud. Kuid graniit on liiga kõva, seepärast valatakse kuju kipsist ja imiteeritakse kiviks või pronksiks. Mosaiigi kinnitamine on liiga väsitav, ja seepärast kleebitakse värviline konfetipuru paberile. Heksameeter on liiga raskesammuline, ning seepärast suletakse oma mõte loidu, lohisevasse proosasse. See saamatute miniaturistide, visandivõõpajate ning vestekirjanike aeg!

15

Säärase aja taustal on ime näha sellist tööhiiglast nagu Flaubert. Oli otsekui Vulcanus, kes kogu elu läbi oma sepikojas tagus ja raius, nägu nõest tahmane, hoolimata vaimuturu sekeldusest ning ajakirjanduse räuskamisest. Oli üksik nagu kujutletud jumal ja seepärast vahest niisama üksinduse piina kannatav nagu seegi.

Kahte ta vihkas: väikekodanlast-buržuaad ja seda eneseuhket, kuid tühist ning sügavuseta hinge, keda nimetas irooniliselt «artistiks». Viimase tähistamiseks kasutas ta erakirjades koguni salamärki, hieroglüüfi: kaks püstiseisvat sakilist joont, mis pidid allegoriseerima seda virtuooslikku, lame-poeetilist kunstikehkatsit.

Ta ise esindas kultuurinimese ja loova isiku kõrgeimat tüüpi, kes tunneb aineliste eelistuste tühisust ning mõtteelu kohustusi, mis nõuavad lakkamatut enese-

pingutust. See muutis ta elu martüüriumiks, kuid ühtlasi ka kangelasteoks.

Tõeline kunst areneb eemal «väikekodanlaste» ja «artistide» karjateest.

16

Kirjutagem nii, nagu mõtleme, ja ärgem mõtelgem nii, nagu harilikult kirjutame! See pole kergesti jälgitav juhis, kuid seda tuleb jälgida.

On suur loomistraagika: kui on nooruse tundevärskust — pole veel kunstilise töö elutarkust; kui kord kõik tehnika saladused saavutatud — pole enam toda algvärskust.

Selle Skylla ja Charybdise vahel kõigub kõik, mis luuakse. See tähendab intuitsiooni ja intellekti vastuolu, unistuse ning elutarkuse verivaenlust.

Ja siiski jääb ainsaks tõeks: kirjutagem nii, nagu tunneme ning mõtleme. Vähemalt ühte ärgem unustagem: kõik poos on kurjast, kõik simulatsioon on väär — nii unistuses kui ka elutarkuses.

17

On tarvis palju teada, et vähegi usaldatavalt öelda. Aine tundmisest oleneb suurel määral kunstniku esteetilinegi usaldatavus.

Leonardo da Vinci pidi selleks palmi struktuuri tundma, et paremini tabada selle puu nõtkust ja saledust. Ta rajas geoloogia, uuris üldist mehaanikat, inimese ja loomade anatoomiat, jälgis lindude lendu ja lainete liikumist ning kasutas sealt saadud kogemusi

häält ja valguskiirt uurides. Oma oletustele otsis ta matemaatilisi tõendusi. «Maalikunst on midagi mõtlevat,» nii on tema puhul öeldud.

Kui palju Goethe loodusteaduse alal korda saatnud, see on teada.

Tšehhov tunnistas ise, kui tähtsad olid tema esteetilise hariduse kohta ta arstiteaduslikud õpingud.

J. P. Jacobsen poleks vahest «Mogensit» või «Maria Grubbe» algust sellisena kirjutanud, kui poleks olnud loodusteadlane.

Kõiki neid juhuslikult näiteks võetud kunstnikke võib vaevalt süüdistada tõmbis realiteedi kopeerimises. Kuid nende romantikalgi olid tugevad reaalsed juured. Ilma juurteta ei püsi aga miski püsti, isegi mitte unistus ja luule!

18

Fantastikatki on vaja isiklikult tunda, eksootilisele hingeliselt lähedal olla. Simulatsioon ei aita kedagi üle.

Vasari jutustab anekdoodi noorest Leonardost: Keegi tahtis oma õlipuust kilbi seljale saada vastavat embleemi. Leonardo otsustas joonistada midagi, mis oleks kilbi otstarbe kohane. Selleks kogus ta tuppa, kuhu ainult tema pääses, sisalikke, usse, nahkhiiri ja muid võikavõitu loomi. Ning sellest mitmekesidusest kombineeris ta lõpuks «kõige koledama looma», mis pidi äratama õudu nagu Meduusa pea.

Gabriel Séailles kirjutab sel puhul Leonardost: «Luues koletist ei toetunud ta üksnes oma fantaasiale, mis oleks võinud pakkuda ainult ebaloomulikku dekoratiivse olendi. Ta tahtis, et see koletis oleks reaalne, et see, kui nii võib öelda, oleks võimalikult tõeloomuline,

et see koosneks nagu elav olend üksteisele vastavaist osadest... Isegi olematu eluvormi loomisel jäljendas ta loodust.» Just need reaalsest maailmast laenatud detailid pidid äratama usaldust ka fantastilise terviku vastu.

19

Kõige taltsutamatumgi fantaasia saab oma algained inimmõistusega tajutavaist reaalnähtusist. Fantastiline võib olla ainult vaateviis, millega reaalmaailmale lähenetakse. Kuid see vaateviis ei või asendada reaalmaailma ennast, nagu kõverpeegel seda, mis temast vastu paistab.

Kui Wells kujutab Kuu ja Aleksei Tolstoi Marsi elanikke ning nende ühiskondlikku korda, siis on see ainult koopia või paroodia maakera elanikest ja ühiskondlikust korrast. Just samuti kantakse taeva või põrgu piltidesse üle inimelu õndsuse või õuduse kujutelmad — ainult suurendatud ja stiliseeritud ulatuses.

Fantastika ei tähenda mõttekujutuslikku anarhiat ja kaost, vaid ainult realistlike tõsiasjade rühmitamist teatud korras. Seda juhib siiski inimlikult tajutav loogika.

Sellepärast mõjuvadki need fantastilised kunstnikud ja kirjanikud kõige sugestiivsemalt, kes seda loogikat järjekindlalt jälgivad. Nõnda Bruegelid, Bosch, Dürer või Goya. Ja nõnda algab ka Edgar Poe alati reaalsusest ning on stiililt realist. Dostojevski vihkas «idealismi» ja romantikat. Sellepärast usume ka Poe'd ja Dostojevskit ega taha uskuda Hoffmanni või Ewersit.

Inimlikule psüühikale võib läheneda ja seda vallutada vaid abinõudega, mis pole sellele psüühikale täitsa

võõrad. Kaotades reaalsuse tunnused, kaotame ka usalduse võimalused. Tee irreaalsusse läheb ainult reaalsuse kaudu.

20

Juhan Liivi «Äärемärkustes» leidub järgmine nõuanne kirjanikele:

«Kujutatagu kehadega, mitte v a r j u d e g a. Kivide varjudest ei saa müüri, küll aga kividest enestest.»

«Kõneldakse tundmuste nimedega... Ma ei tea, kust nad tulevad või miks nad tulevad.»

«Ma tean, et kirjanikul hale meel on. Aga sellega ei ole ma kaugemal. Miks ta hale on?»

«Mis puutub minusse kellegi haledus. Kirjutatagu p l a s t i l i s e l t, kujukalt.»

«Kehad, kehad kokku, asjad, nimed, sündmused. Küllap nad tundmuse kaasa toovad.»

«Nad toovad k a j a, selle enne nimetatud varju, ja see kaja saab nüüd peaasjaks. See on subjektiivsuse tõus üle objektiivse!»

Ses katkes on vahest paremini alla kriipsutatud eesti proosa puudused kui kunagi varem. Ja on nii imelik, et seda on öelnud mees, kellele oli maailmas nii palju varjusid ning nii vähe tõelist realiteeti!

21

Näib, nagu ei jääks ajaloost muud konkreetset püsimagi kui ainult tema vastupeegeldused kunstis.

Sotsiaalse ja tehnilise arengu järgnevad etapid tühistavad eelkäinute sisu. Rahvuslikud ja riiklikud format-

sioonid valguvad laiali. Usundid, massiliikumised ja päevavõitlused kaotavad kord oma mõtte.

Püsima jäävad ainult nende esteetilised vastupeegeldused. Tõelisuse refleksid on vastupidavamad kui tõelisus ise. Selle mälestustki säilitab üksnes kunstivorm.

Ürginimesest ei tea me peaaegu midagi peale ta koopamaalide. Ei oleks Egiptuse kunsti, ei oleks ka Egiptuse ajalugu. Vähemalt ei pakuks viimane ilma esimeseta mingit huvi. Ja nii on lugu teistegi vanade kultuurijärkudega.

Aga sedasama tuleb öelda hilisemaistki aegadest, hoolimata kõigist meie kroonikaist, ajalugudest ja muist asjalikest andmeist. Tõelise käsituse meie eilsest ja tänasest elust selle emotsionaalse sisuga võib kord anda ikkagi vaid kunst.

Kunstilooming — inimponnistuste näiliselt kõige kasutum ja otstarbetum osa. Kuid nähtavasti tulebki tõesti tõsiselt võtta vaid mängu.

22

Kas ei või kunsti vaatekohad muutuda nüüdisinimesele niisama käskivaiks, kui olid keskaegsele teoloogilised? Kas pole estetismilgi eeldusi religiooniks areneda?

Näeme iga päev ilu ainelisi ilmuvusi ega jää ta jumala kombel paljaks kujutluseks. Näeme tema loendamatuid kehastumisi lihaks ja vereks, kuna kristliku sakramendi müsteeriumi peame ainult uskuma.

Petrarca sonett on ometi tõelisem kui ingel taevas ja Dante «Põrgu» usutavam kui teoloogide oma.

Võib-olla näib esteetiline usutunnistus ebavajalikuna? Kuid ta kasvatab varsti vastavate tarvetega inimese.

Nagu esiisade hinge arendasid piibli legendid ja nende tegelaste eeskuju, nii teeb seda nüüd kirjandus. Ta seob enese moraaliga, saab eetiliseks väärtuseks nagu iga teinegi usund. Tema pärast võidakse kannatada ja tuleriidal surra. Ja kas ei võida kord kunsti nimel ristisõdugi alustada!

1910.

23

Ei, olen elus siiski liiga palju näinud, et võiksin ainult asjade vormiga leppida.

Kuid ühtlasi olen nii katkikäristatud, et üksnes kirjanduslik vorm mind veel koos hoiab.

Jääks järele mu eluromaanist ainult kaos ja nebuloosa, kui see vormgi kord langeks.

1920.

24

Põlvel, kes on estetismi äärmusteni tunginud, selle mürgi nagu raske haiguse oma veres läbi põdenud, ei peaks puuduma julgus tunnistamiseks:

On mäda estetism. On pehkinud me jumalad!

Vaadakem kaugemale, sõbrad, vaadakem üle kõige selle, mis oleme saavutanud, ja üle sellegi, mis saavutamata jäänud. Meie suurimadki unistused on pehkinud, nii et pilkaspimedas veel kännufosforina hõõguvad. Kuid kändudega ei valgustata maailma.

Oli kangelastegu elada pool elu unistustele. Olgem siis kangelased, loobugem unistusist!

25

On traagiline see elavast elust irdumine, mida peab oma sisimas olemuses tundma igaüks, kes elab liiga intensiivselt esteetilisis kujutlusis. Ikka kaugemale tõmbuvad teineteisest kaks äärmust: tõeline ja kujutletud ümbrus. Inimliku olemasolu seadused seovad esimesse, teises aga riputakse kogu mõtte ja südame jõuga. Ning üksainus reaalse elu karm tõuge võib selle elevandiluust torni ümber lükata.

Ühel pool «Dorian Gray» estetism ja teisel veriseil sõrmil takkude harutamine Readingi vanglas, — meie päevil pole seda juhtunud ainult üksikute isikute, vaid tervete tegevast ja tootvast elust võõrdunud inimkihtidega. Milline käsitamatu müüt jääb sellest «rokokoost» tulevikule! Kas võivad järgnevad põlved seda üldse mõista?

Tolstoi toob juba meie aja haritlase rahvakeelest võõrdumise kohta huvitava võrdluse: «Meiega võib vahest see juhtuda, mis juhtus atsuuride rahvatõuga, kelle kohta ühele teadlasele öeldi: Kõik atsuurid on välja surnud, kuid siin on papagoi, kes nende keelest veel mõne sõna teab.» Ma kardan, Euroopa estetismivaimuline kirjandus on tulevikule suurelt osalt ainult säärane atsuuride papagoi.

26

On tarvis mõista, et vorm on ainult sisu välimus. Kes kirjutab ilusat stiili, näeb ilusat sisu. Sügavaid, peeni, teravalt liigitatud tundmusi võib ainult peene, valitud ja viimistletud sõnalise materjaliga väljendada. Kuid nagu külm, hingetu, vaevaga väljahigistatud sisu, nii

on hingetu ning pingutatud vorm kunstiliselt vääritu. Nähkem ilusat sisu, et võiksime saavutada ilusat vormi!

27

Pariisi Guimet' muuseumis leidub kaks huvitavat jaapani puuskulptuuri XVII sajandist. Esimene kujutab kaht meest, kes kannavad kaelpuuga suurt kella õlal. Kogu tähelepanu on pööratud *astuvaisse jalgadesse*, ja sellepärast on need haruldaselt pikad ning «ilmekad». Teine kujutab meest, kes vee ääres istudes kätega kala püüab. On tahetud anda kõige sugestiivsem mulje *käte sirutamisest* kala kahmates, ja sellepärast on need käed otse loomuvastaselt pikad. Mõlemad teosed on aga muidu täiesti realistlikud.

Neis on liialdatult alla kriipsutatud ainult üks tendents: *liigutus* sellisena.

Kogu monumentaalse kunsti saladus on ühtede detailide liialdamises teiste kulul, toimugu see ka kui peidetud ja tähelepandamatul kujul. Üks dimensioon valitseb teiste üle, üks ideeline või plastiline motiiv on domineeriv, kõik muu allub sellele.

See liialdus-tendents on valitsenud kunstis alati, olgu teadlikult või alateadlikult. See avaldub ka rahvaluules, eriti meie omas. Ja ometi teame, et siin teadlikust stiliseerimisest ei või juttugi olla. Kuid see on olenenud kunsti enese olemusest.

Ja sellepärast on fotograafilise realismi õpetus ebakunstiline õpetus. See viib kunsti sisemisest olemusest eemale. Taotledes elu-reaalsust on eitatud kunsti-reaalsust. On saadud küll päevapilte, kuid mitte kunstitöid. Ja kõigepealt on kaotatud kunstis monumentaalne liigutus, mõte, tundmus.

Praegune kunst on vabanemas sest painest. Meile on tähtsam kunsti-tõelisus kui päevapiltlik kopeerimine. On tähtsam näha asjade potentsi, liigutust, ilmet — astuvaid jalgu, sirutuvaid käsi — kui akadeemiliste proportsiooni-seaduste järgi konstrueeritud muumiaid. Kunsti peamine olemus avaldub ikkagi dünaamikas.

28

On tähtis selge piirjoon mõttekuju ümber.

Kes üliinimest esimesena pilkas, see oli Nietzsche ise: kõietantsija, Zarathustra vari, Zarathustra ahv. Ta tõmbas teravad rajad enese ümber. Ta otsis ise oma ideaali nõrgad kohad esile, võttes süüdistusilt pinna alt. Ta ei peitnud neid tehniliste võtetega, vaid kõrvaldas nad halastamatult.

Romantismi pahe on see, et ta end ise ei arvusta. Ja kui ta kinnitab, et on piiritu, siis on ta tõeliselt ainult vormitu.

29

Kunstiliselt ebaõnnestunud realistlikul teosel võib olla vähemalt inimest või ühiskonda eritleva uurimuse väärtus. Temast võidakse ka siis leida hinnatavaid tähelepanekuid inimliku psühholoogia või seltskondlike vahekordade alalt, kui ta kompositsioon on ebakunstiline ja stiil puiselt igav.

Sellevastu on kunstiliselt ebaõnnestunud romantiline teos täiesti vääritu. Tema ained, tegelased ja sündmustik ei paku kellelegi tõelisuse huvi. Täpsuse asemel leiame temas üldistust ja tõelisuse asemel illusoorsust.

Suutmata äratada meis eetilisi või esteetilisi elamusi, jääb ta vaid mõttetuks sõnadekoguks.

Sellepärast on kunstilised probleemid romantilises kirjanduses mitu korda tähtsamad kui realistlikus. Esimene vajab ilmtingimata loovat kunstnikku, teises piisab hädakorral ka oskuslikust käsitöölisest.

30

Tundmus on nõnda seotud isiku ja hetkega, et tema säilimine väljaspool neid on raske. On raske teda tõlgitseda nõnda, et ta nakkaks sama värskena isikusse teisel ajastul ja teises kogemusringis. Kaob isik, kelles puhkes tundmus kord sõnadeks — ähvardub kaduda tundmuski, haihtuda õhku nagu lõhn kuivanud roosikimbust.

Võib-olla on just sellepärast rahvaluule kõige püsivama tundesisaldusega. Sündides aegade jooksul ja kollektiivse loomingu kaudu, on ta ka jõulisem taluma aja kolletavat mõju. Vaba isikulisist tundevarjundeist, vastamata kellegi meeleolule eraldi, on ta ühtlasi tajutav jätkuvalt suuremale inimringile.

Samuti on kunstluuleski püsivaimad need tundeavaldused, mis on sisult ja vormilt kõige primitiivsemad ning milles ei leidu palju teravalt-individuaalseid varjundeid.

31

On kõigil aeg-ajalt sügavaid tundmusi, ja siiski on nii vähe suuri tundelaulikuid. Näib, nagu oleks siin tegemist «raskeima» kunstiga. Ei piisa siin mõistusest ega

kirjanduslikust oskusest. Siin vajatakse silmapilkset, kuid lõpuni süvenemist. Vajatakse vahest sellegi unustamist, et ollakse luuletaja. Vajatakse vahest olemist kuskil s.e.a.l.p.o.o.l, kuskil e.i. k.u.s.k.i.

Mõelgem Li-Tai-Po'le!

Ja mõelgem Paul Verlaine'ile!

Ning mõelgem ka Juhan Liivile. Kui vähenõudlikud on tema ained ja kui väikesed ta luuletehnilised oskused! Sisuks mõttekilluke, tundmusraasuke. Vorm kui lapseleelutus, katkeline kogelus. Ja sellekski piisab tal, nagu ta ise kaebab, püsivust ainult kolmeks minutiks. Ning ometi ei saa me teda lugeda ilma südameväri-nata...

32

Kui tihti on kirjaniku vorm luulelisem, pateetilisem või sentimentaalsem kui ta valitud aine. Kui tihti eksib ta mõõtude leidmises, nii et aine võõra vormi raames logiseb. Patustatakse Leonardo da Vinci lihtsa reegli vastu: mitte suuri liigutusi väikeste tundmuste ja väikesi liigutusi suurte tundmuste puhul.

Sõnadega ei saa nigelat mõtet või tundmust suuremaks teha. Mõeldagu enne suuri mõtteid ja tuntagu suuri tundmusi ning leitagu siis vastavad sõnad. Sõna iseenesest pole midagi.

Kui tihti peab sellepärast moodsat kirjandust lugedes meenutama, mis ütleb Euripides Aristophanese «Konnades» Aischylosele: Kui sa sõnu välja ajad, kõrgeid kui Parnass, kas sa sellega ilu õpetad? Oma mõtteid peab avaldama inimese kombel.

Inimese kombel — tasakaalus ainega.

33

On kaks nõuet kirjanikule: vaata kaugelt ja näe lähedalt, pea kinni distantsist ning sula ühte oma ainega. See on objektiivsuse ja subjektiivsuse leppimatu vastuolu kunstiloomingus. Ja ometi, sellestki tuleb üle saada!

Küllap on ajaline vahemaa, mis autorit kujutatavast eraldab, paremaid eeldusi, mis seda vastuolu pehmendab.

«Ma mõistan ainult mälestuse järgi kirjutada,» ütleb Tšehhov ühes erakirjas, «ja ma pole iial otse tõelisuse järgi kirjutanud. Ma tarvitsen, et mu mälu ainet klaariks ja mällu nagu kurna jääks ainult see, mis on tähtis või tüüpiline.»

Just aja klaariv ja selgitav mõju puudub harilikult oleviku ühiskonda ning päevavõitlusi kujutavais teostes. Nii kerge kui ka raske ujub alles pinnal. Valitseb päevapilt, puudub tüüpiline. Valitsevad juhuslikud joonekesed, puudub ajajärku iseloomustav monumentaalne joon.

34

Balzac ütleb ühes kirjas George Sandile: «Vulgaarsed olevused huvitavad mind kõige enam. Ma suurendan neid, idealiseerin vastupidi: nende inetuses ja rumaluses.» Kuid sedasama oleks võinud öelda ka Zola ja paljud teisedki naturalistid.

Inimlik mõttetegevus ei või üldse olla «realistlik». Juba see, et ta kunstiliselt looma kipub, tõendab, et ta reaalsega ei lepi. Võiks teisendada Jaan Oksa arvamist: järjekindel realist ei kirjutakski.

Zola tegelased on keemiliselt liiga «puhtad»: igaüks

neist on ühe kindla temperamendi ja karakteri omanik, kuna inimesed tõeliselt esindavad temperamentide ning karakterite segu. Tal puuduvad pooltoonid, on ainult must ja valge. Kuid see on romantiline suhtumine asjasse. Ka Zola on Balzaci kombel «vastupidi idealist».

Võib-olla on kõige ilusama realismi-teooria sõnastanud Maupassant — mees, kes kõige vähem oli teoreetik. Ta kirjutab nimelt oma romaani «Pierre et Jean» eessõnas, et õiglaselt luua tähendab: anda täielik tõelisuse illusioon, ja seepärast peaks andekaid realiste kutsuma õieti illusionistideks.

«Igaüks meist loob enesele maailma illusiooni,» ütleb ta, «illusiooni luulelise, sentimentaalse, rõõmsa, melanhoolse, mudase või õudse — oma iseloomu kohaselt. Kirjanikul pole muud eesmärki kui seda illusiooni õiglaselt väljendada.»

Ja on, nagu lausuks just Maupassant'ist enesest üks Anatole France'i tegelane: «Õnnelik inimene! Selleks et petta, ei tarvitse ta isegi mitte valetada.»

35

Mina olen tõe poolt. Kuid hea vale kunstis on siiski parem kui halb tõde.

— Kunstnik ei tohi idealiseerida. Kuid see ei tähenda veel, et ta ei tohiks ilus olla!

— Liialdus kunstis on ainult siis lubatud, kui ta on ilus, s. t. kui ta pole liialdus. Kuid mis on, õigelt võttes, kunstis liialdus!

— Vähe olen ma elus ilusat rõõmu näinud, ilusat muret — mitte kordagi. Kui tihti võime seda aga kunstis näha!

On huvitav, et kirjanduslikus teoses kõrvaltegelased enamasti ikka näivad plastilisemad ja kindlama kontuuriga kui peategelased. Kui esimeste siluetid paistavad reljeefseina, siis puruneb teiste profiil iga hetk.

On samuti huvitav, et mitmed karakterilisi tüüpe esitavad suurteosed on üldse pooleli jäänud ja tüübi biograafiat pole suudetud lõpule viia. Nii Byroni Don Juan, Puškini Onegin, Gogoli Tšitšikov või omal kombel ka Nietzsche Zarathustra, sest teatavasti pidi see teos lõppema prohveti surmaga. On õieti ime, et Goethe oma «Fausti» teise osa suutis veel vanuigi lõpule viia.

Mõlemad nähtused olenevad dekoratiivse ja psühholoogilise ainevaatluse vastuolust.

Mida rohkem ühte eset uurime, seda rohkem näeme üksikasju, seda vähem aga üldist kuju. Äärmisel pingutusel ei näegi enam eset ennast, vaid ainult üksikuid punkte temas. Lastes pilgu edasi näeme uut punkti, mis võib eelmisest täitsa erineda. Lõpuks muutub kõik võistlevate punktide koguks.

Nii võib ka materjali paljus raskendada inimhinge plastilist kujutamist. Pilt muutub murdjoonte räguks nagu kubisti portree: näeme tähti, rattaid, kerasid, koonuseid, mis peavad portree piirjooni märkima, kuid viimast seletame vaevu.

Näiteks sobib stseen Oscar Wilde'i «Salomest», kus peategelane kogu aeg rahutult näitelaval liigub, nii et ta asendist ei saa mingit kindlamat kujutlust. Kohale tardunud timuka ja nuubialase siluetid lõikavad aga teravalt mällu.

Veel selgemini tundub see, kui autor ise peategelase maskis esineb. Ta toimib oma teose keskel, näeb kõiki omi kaaslasi, kuid ei näe ennast. Neil kaaslasil on iga-

ühel eeskätt määratud vaimne nägu, aga tema mõtete ja meeleolude määr kasvab teose arenedes ühtesoodu, nii et viimaks ei jõuagi lõpule.

Seejuures ei tarvitse autorit igakord just positiivse maski tagant otsida. Ta võib kõike enese ümber toimuvat ka mõne negatiivse tüübi silmil vaadelda. Gogol rääkis ometi vahest kõige rohkem Tšitšikovi ja Ibsen Peer Gynti suu kaudu. Nad seisid oma peategelastele lihtsalt lähemal kui kellelegi teisele.

37

Ei ole nõudlikumat vormi kui väikese novelli oma: anda mõnel ainsal leheküljel sündmus mitte anekdoodina, vaid elumahlase tervikuna; esitada inimesed, neid kirjeldamata; hingeeluline kriis, seda sõnul eritlemata; ümbrusekujutus, sellesse süvenemata; mõte ilma propageerimata ja meeleolu ilma rõhutamata, ning lõppude lõpuks nähtava tegevuse taga perspektiivne tagapõhi, sümboolne sügavus. See on sonett proosas.

38

Reegleid romaani või novelli kompositsioonis? Pole lõpuks midagi ainuõiguslikku. On vaid näiteid loendamatuist võimalusist.

Kõige lihtsam kompositsioon: üksikud pildid, enam või vähem seotud, enam või vähem üht valikujoont jälgivad, vahel ka ainult pildid. Äärmise naturalismi kõige järjekindlam meetod, sest elul, mida tahetakse tõetruult kopeerida, pole mingit «kompositsiooni». Võib alata ükskõik kust juhuslikust punktist ja lõpetada nii-

sama. Iga vahelmine punkt omaette eesmärk. Ei mingit intriigi, tõusu ega mõõna, mingit lõpparengut. Tükk elust, nagu kääridega välja lõigatud. Omal ajal olid tuntud niinimetatud *pièces à tiroir* — kummuti näidendid —, otsekui üksteise järel lahtitõmmatud sahtlid ja nende sisu esile tõstetud. Iga uus vaatus — uus sahtel.

Sellest kompositsiooni laadist samm edasi on paralleelne meetod: erisisulised, kuid mõtteliselt seotud stseenid. Jätkuks otsekui kaks, kolm või rohkemgi eri jutustust. Alguses näivad iga peatüki tegelased isekeskis võõrastena, olevat pärit eri sotsiaalsest või hariduslikust kihist. Kuid nende elulõngad veavad ühte, põimuvad läbi, kuni nende saatus muutub ühiseks. Nii harilik romaani kompositsioon, alates kõige paremaist teostest, kus kogu see tehniline võte on peidetud, kuni kõige alamat sorti kõmukirjanduseni, kus traagelniidid veel selgesti näha. Selle meetodi kasutamisnäiteid pakub suur osa maailma romaanikirjandusest.

Võiks rääkida veel hoopis komplitseeritumast kompositsioonist. Kord kehtis loodusteaduses usk, et kogu tulevane inimkond peitus juba meie ühises esiemas, iga üksik indiviid üha vähenevas järjekorras. See oli niinimetatud kapslite-teooria. Sellegi võiks üle kanda kirjandusse, vastandina sahtlite-teooriale. Võiks kujutleda teost, mis sisaldaks otsekui üksteise sisse pressituina terve rea vähemaid teoseid. Häid näiteid: Hjalmar Söderbergi novelletid «Hiinlane», «Uni vanadusest», «Kuues meel». Neis igaühes on mõnel ainsal leheküljel esitatud rida imelikult ühte põimitud novelliaineid, mis aga ikkagi mingi terviku moodustavad ja ühise perspektiivi avavad. Lõplikuks tulemuseks mingi sümboolne elu tunnetamine.

(Muidu aga kui palju teoseid, millest ei leia lahti-

koorimisel mingit tuuma, nagu ei leidnud seda ka Peer Gynt oma sibula koorimisel!)

Tegelikult ei esine ükski kompositsiooni laad täitsa puhtal kujul. Siin on ikka tegemist kompromissidega, kallakuga ühte või teise suunda. Küsimus ongi rohkem sellest, kuidas neid kompromissivõtteid varjata, et nad üldse teadlikumat tähelepanu ei ärataks.

Põnevuskirjanikud tunnevad sel alal võtteid, mis artistilisemaile autoreile koguni saavutamatud. Nad oskavad lugeja uudishimu pidevalt pingul hoida, seda ikka uuesti ja uuesti osatades. Selleks kasutavad nad mingit fragmentaarset kompositsiooni, katkestades jutulõnga kõige põnevamal kohal, kõneldes hoopis muist asjust ja tulles alles hiljem endise aine juurde tagasi.

Väärtuslikus kirjanduses võiks tuua sellise võtte näitena Victor Hugo «Notre-Dame'i», kus autor äkki dramaatilise võitluskirjelduse katkestab, et anda ruumi pikale kirjeldusele kuningalossist ja alles mõne aja pärast eelmist lugu jätkata. Kriminaalromaanest rajaneb aga suur osa sel tehnilisel tembul.

39

Nagu sõnastusstiil, nii peegeldab kompositsioongi ajajärgu kirjanduslikku voolu. Võiksime rääkida romantilisest, realistlikust või impressionistlikust kompositsioonist. Üksikute episoodide kontrastse kõrvutamisega võib autor taotleda traagilist või koomilist muljet. Intiimsema lähtekoha rõhutamiseks võib ta vesta oma isiklike mälestuste, päevikute või erakirjade vormis.

Siin näide koomilise kompositsiooni laadist piiratud raames.

Flaubert'i «Madame Bovary» teise osa kolmas pea-

tükk pakub järgmise stseeni: Väikeses linnas peetakse põllumeestepäeva ja loomanäitust. Sellal, kui raekoja turul valitsuse esindaja pidulike sõnakõlksudega koosolekut avab, istub kaks inimest raekoja teise korra avatud akna juures: noor naine, kes kaua armastust igatsenud, ja mõndagi elus kogenud frant. Selle mehe ja valitsuse esindaja monoloogid kostavad vaheldumisi, armastusavaldused segunevad loomanäituse auhindade väljakuulutamisega. Kui keegi oleks veel kolmanda korra aknast vaadanud, oleks ta enese all ühtaegu kaht groteskset stseeni näinud. Kui aga autor oleks need kaks nii vastandlikku ainet eraldi esitanud, ta poleks iial sellist koomilist efekti saavutanud.

Samuti võiks tuua küünilise meetodi näitena koha ühest Anatole France'i romaanist. Seal kirjeldatakse, kuidas mõned vanaldased teadusmehed ja kunstiharrastajad ühes antikvariaadis kellegi näitlejanna vanuse küsimust ja muid samahinnalisi probleeme pikalt ning laialt arutavad. Samal ajal kostab teisest korterist läbi seina mingit käsitamatut müra. Alles hiljem selgub, et vanahärrade targutamise ajal nende naabruses kaks tüsedat poissi oma ühise armukese, rikka vanamoori röövimissihil ära kägistavad. Nende kahe tõsiasja kõrvutamisega saavutab aga autor haruldaselt küünilise mõju.

40

Huvitavamaid abinõusid suurema kirjandusliku mõju saavutamiseks on — igavus. Kirjutada teades-tahtes ühetooniliselt ja igavalt — milline hädaohtlik võte! Ja ometi võidakse selgi teel saavutada oma sihti nagu mõni teine kõige elavama jutustamisega.

Igast Edgar Poe paremast novellist leiame näiteid sellest igavusmeetodist. Tema jutuaine on harilikult piiratud: mõni jube anekdoot, ajalehe kriminaalne sõnum, meremehe luiskelugu või quasi-teaduslik väide. Kuid ta on teinud neist psühholoogilised uurimused, sidudes nad ajaloolise, filosoofilise või okultistliku materjaliga. Ta on varustanud nad pikemate sissejuhatuste, seletuste ja ääremärkustega. Ta on otsekui kogu oma jõu selleks kokku võtnud, et teha end raskeltloetavaks ning -seeditavaks.

Kuid nõnda esialgu aeglaselt liikudes hakkab ta jutustus pikapeale muutuma. Selle tempo kiireneb, saab närvlikumaks, otsekui sunniks ajapuudus ruttama. Ja siis ta juba tormitseb, ajab nelja, kuni kihutab alla jubeduse merre, lugejatki kaasa tõmmates. Ta stiil, mis alguses oli keeruliste perioodidega teaduslikust traktaadist, muutub üha elavamaks, lühilauselisemaks, kuni lõpuks üksikud sõnad piitsahoopidena lugeja närve rabavad.

Parimad näited: «Kaev ja pendel», «Paljastav süda», «Usheri maja hukkumine», «Metzengerstein».

Poe asetab lugeja nagu spiritisti pimedasse tuppa, kuhu ainult ta enese hääl monotoonse muusikana kostab. Ta väsitab kuulaja oma abstraktse materjaliga, loiutab tähelepanu, nõrgendab tahtejõu, — et siis lõpuks alustada oma tõelist lugu, mis harilikus valguses ja värske ajuga iial nii põrutavalt ei mõjuks.

Pikemais teostes kasutab Poe seda uinutamisvõtet korduvalt, otsekui arst operatsiooni jooksul narkoosi uuendades. Nõnda «Arthur Gordon Pymis» liiga palavikuliseks muutuva jutustuse pidurdamiseks teaduslikke kõrvalepõikeid, seletavaid ääremärkusi või tõendavaid jooniseid-tsitaate. Mis ime siis, kui seda teost ta ilmumisel tõeliseks reisikirjelduseks peeti! Kuid sellepärast

teevad tõlkijad ka põhjaliku vea, kui mõnikord need «igavad» kohad välja jätavad.

Ka teised eksimatu psühholoogilise vaistuga kirjanikud on sedasama võtet kasutanud. Nõnda näivad Dostojevski «Karamazovites» mitmekümnelehekülgelised kõrvalepõiked (vanakesest Zossimast või Suurest Inkvisiitorist) otse mõttetuina keset romaani elavat tegevust. Kuid nad on psühholoogiliselt õigustatud, tõkestades lugeja uudishimu eneste taha, nii et see otse kisendavvaluliseks muutub. Sellega on saavutatud võrratu mõju — ja selle nimel on kõik lubatud!

41

Astume muuseumis läbi antiikse, renessansi ja moodsa skulptuuri saalide. Kohale tardunult vaikivad meie ümber assüüria tiivulised härjad, hellenite jumalad ja gooti kimäärid, näevad ärkamatut und Rodini, Vigelandi ning Meštrovitši metalsed pead.

Kuid kõik, mis nüüd marmoris või pronksis surnud, on mõttes kord elav olnud. Kõiges selles on aeg, koht ja rass end avaldanud, inimene-isik oma unistusi taotlenud. Kui meie mõte põhjuste ja järelduste eritlemisel viimse selguseni jõuaks, siis kuuleksime, kuis nende paljude ajastute ja rahvaste kunstisfinkside surnud huuled ometi sosistavad:

«Miski ei sünni kogemata. Kõike tingib aeg ja koht oma sisuga. Sinu inspiratsioon on rohkem aheldatud, kui võid iial aimata. Jah, sinu «vaba fantaasiagi» on eeskätt tingitud fantaasia vili...»

Kõik kirjanduslike manifestide kirjutajad eksivad vähemalt ühes suhtes: nad ei võta arvesse sotsiaalset arenemist, mis jätkub peatumata. Nad loovad oma teooria ainult tänase päeva seisukohalt. Kuid teooria, nagu kõik mõistuspärased kalkulatsioonid, põhineb loomulikult juba teadlikult tajutud tähelepanekuil. Looming ise on aga intuitiivne, alateadlik protsess. Kui teooria sõnastub, on sotsiaalne alus, millel ta rajaneb, juba muutumas või muutunud. Sellega on teooria loominguks hiljaks jäänud. Ta saab materjaliks ainult kirjandusloolasele.

Futurism, tuleviku kunst — milline enesepete! Kuid ses suhtes on eksinud kõige realistlikumagi pilguga vaimud.

«Ma tahan loogiline olla,» soovib Zola küll ise. «Minu arvates tähendab naturalism ainult üleminekut. Mis tema järel tuleb — seda ma ei tea... Kaua vältab naturalismi valitsus? Ma arvan, et kaua, kuid uskuge, ma ei tea seda mitte. On aga tähtis, et kord kooli lagunemise ajal, nii umbes viiekümne aasta pärast, nii rumalaid naturaliste ei leiduks, kes räägiksid endiste romantikute kombel: «Meie ei taha kellelegi oma kohta anda, sest meie oleme — kirjanduslik täius.»»

Viiekümne aasta pärast! Kuid ometi pidi Zola ise nägema, kui lühike oli ta teooria eluiga. Ja mitte üksnes nägema: pole kellegi saladus, et ta enese «Evangeeliumid» on kirjutatud õigupoolest juba Tolstoi idealistlike teoste mõjul. Ning niisama naiivne oli ta lootus, et naturalistid oleksid vabatahtlikult valmis olnud oma kohta kirjanduses kellelegi üle andma. Ei, selleks on inimene liiga sõge ja alalhoidlik. Nagu elus eneses, nii

otsustatakse ka kunstis, mis peab seda elu peegeldama, valitsemisküsimused ainult jõuvahekordadega.

43

Kirjanduse pakutud vastupilt elust hõlbustab selle elu teoreetilist tundmist. Kuid elu ei lase end teooriatega muuta, vaid areneb oma seaduste järgi ja sunnib ka teooriaid muutuma. Ning see toimub veelgi järsemalt kui elus eneses.

Üldiselt arvatakse, et Cervantese «Don Quijote» seni loetud ja hinnatud hispaania rüütliromaanidele äkilise lõpu tegi. Kuid see on pealiskaudne arvamus. Kaugeltki ei tule kõike Cervantese arvele panna, veel enam, Cervantes oli vaid suurepäraseks relvaks ajastu vaimu käes.

Kõigepealt oli Cervantese ajal Hispaania ühiskonnas toimumas suur murrang. Oli alanud selle maa paratamatu majanduslik ja poliitiline allakäik — suurusest ja rikkusest väiksusse ning vaesusse. Üha argistuv tõsielu ei õigustanud enam senist rahvuslikku uhkust. Kuid ühes sellega oli ka suurustlev rüütliromaan juba midagi juuretut ja mõttetut. Ühiskond hakkas tast isegi võõrduma. Et see nii oli, osutab asjaolu, et 1553. aastast peale rüütliromaanid Hispaania asumail, kus neil sotsiaalne pind täitsa puudus, keelatud olid, ja et Hispaanias eneseski a. 1555 parlamendile rüütliromaanide keeluseadus esitati, — niisiis 50 aastat enne «Don Quijote» ilmumist. Haritlaskond oli juba ammu neist loobunud, vaimulik seisus võitles nende vastu ja nad olid jäänud üksnes maa-aadli ning madalamate kihtide maiusroaks. Kuid — ja see on ometi tähtis — mida ei viinud läbi õpetlaste manitsused ja seaduse §§-id, selle saatis korda üks kokutav ühekäeline kehv vanamees: pärast Cervan-

tese paroodiat pole Hispaanias ühtki rüütliromaani ilmunud. «Don Quijotest» enesest ilmus aga kogu maailmas 800 trükki.

Samuti polnud Cervantes oma teose vormiga mingi algataja. Hispaanias olid paroodiad iganenud kirjandusžanride puhul varemgi käibel. Näiteks, kui vanamoelised kroonikad olid igavaks läinud, avaldas a. 1555 keegi, kes nimetas end kuninga kojanarriks, paroodilise ajalooteose. Sedasama traditsiooni jälgis ka Cervantes. Ja ühtlasi, kui vähe muganemist enese meetodi kohaselt: «Don Quijote» autor ei võinud iial Avellanedale andestada, et see ta teosest omakorda paroodia — võltsitud teise köite avaldas.

Ning teiselt poolt: kui Cervantes ühe ajast läinud romantilise šablooni tappis, siis korvas ta selle kohe teisega, mis vastas aga rohkem ajavaimule. Temas nähakse harilikult kirjandusliku realismi ja filosoofilise ratsionalismi kaitsjat. Kuid seegi on ühekülgne vaade. «Don Quijote» lõpus kajastus juba uue romantika — lamburiluule aeg. Vist kogu hispaania kirjanduses pole teost, mis oleks rohkem võltstoonis kirjutatud kui Cervantese karjasteromaan «Galatea», nagu tõendab George Ticknor omas hispaania kirjanduse ajaloos. Cervantese dramaatilised teosed on nii väärromantilised, et omal ajal tekkis täitsa omavoliline oletus, et Cervantes on need loonud nõndasama Lope de Vega näidendite parodeerimiseks, nagu lõi «Don Quijote» rüütliromaanide naeruvääristamiseks.

Cervantes idealiseeris ainult uusi võitlusi tuulikutega. See romantika erines senisest vaid niipalju, kui erines uuema aja palgasõdur keskaegsest rüütlist. Ja tõepoolest, kas ei parodeeri just Cervantest ennast hilisemad jandikirjanikud, esitades vanu hooplevaid sõjaveterane? See on tema, kes igal võimalikul juhul armastas vastu

rinda lüüa ja meenutada: ka mina, ka mina olin Lepanto lahingus kaasas! See oli ainult uus Don Quijote tüüp, mis polnud tollal kaugeltki naeruväärne, võib aga seda küll olla meie antimilitaristlikul ajastul.

44

Ärgem liialdagem siiski, rääkides kirjanduse mõjust ühiskonnale. Kõlblusvastane või muidu paheline kirjandus võib mõjuda ikkagi juba olemasolevate apetiitide suunas. Selline kirjandus on ühiskonna teatud seisundi saadus, aga mitte vastupidi. Mitte Ovidiuse luule ei põhjustanud Rooma kõlbluslangust, vaid ta oli ise selle languse nähtuseks.

Niisama vähe kui pahelised, võivad ka voorusliku tendentsiga teosed kedagi põhjalikult muuta. Võib ju arvata, et viimaseid on palju rohkem loetud kui esimesi, kuid maailma moraalne nägu on jäänud umbes endiseks. On raamat, ütleb Hjalmar Söderberg, mida inimkond on poolteise tuhande aasta jooksul järelejätmata lugenud, ilma et oleks loobunud oma pahedest — nimelt piibel. See annab halva tunnistuse kirjanduse mõjust.

45

Kui paljud juhuslikud mõjud avalduvad kirjandusliku teose vormi detailides. Autori tervislikust seisundist tingitud enesetunne, — tuisuiil akna taga, mis tõstab mahajäetuse meeleolu, või päikesepaiste sealsamas, mis avatleb välja ning kahekordistab tööraskust, — mingi hiljutine sündmus, mille mälestus ainult alatead-

vuses säilinud, — mõni segavalt korduv mõttekontrast, niisama peaaegu alateadlik... Kõik need ja loendamatud teised nii väikesed ning vaevalt tajutavad nähtused jätavad oma jälje. Nad ei kordu iial samus tingimusis ja proportsioones. Kuid sellepärast ei või korduda ka mõte ta igakordse värvingu, tooni ja rütmiga, kui peaks sisult umbkaudu kordumagi.

Nende kaaskomponentide vahetumise tõttu on kirjanikul ka võimatu mõnd kaotsiläinud teost samana taastada. Victor Hugo kirjutas oma «Notre-Dame'i» küll korda kolm, kuid kahtlemata oli tulemuseks iga kord sootuks uus teos.

46

Nagu kunsti loomine, nii oleneb ka varem loodu mõistmine ajast ja isikust. Sellegi määrab ühiskondlik ja isiklik lähtekoht.

Ühtki kunstitööd ei võeta vastu hinge, mis oleks täitsa tühi nagu tahvel, kuhu kirjutatakse esimest korda. Sinna on juba varem korjunud palju filosoofilisi, esteetilisi ja argielulisi kogemusi. Need on igal antud juhul isesugused ja lisavad kõigele uuele oma varjundi. Mida rohkem on seal ees väärtuslikku, seda suurem võistlus ootab juurdetulevat. Kuid seda parem tunnistus ta väärtusest, kui ta kõigest hoolimata ometi mõjule pääseb.

Vahel võib järelmaailma käsitus ühest teosest olla hoopis teine kui ta looja ette aimanud. Kahtlemata ei murdnud Cervantes oma lõbusat paroodiat kirjutades pead selle võrdkujulise tähenduse üle, mis praegune lugeja arvab «Don Quijotes» nägevat. Ja samuti mõistame ka «Hamletit» kahtlemata teisiti, kui autor võis seda oletada.

See on huvitav ja vahel — kurb. Näib, nagu ununeks autor ise oma töö varju, nagu muutuks ta väiksemaks ja vaesemaks kui ta teos. Ta on avaldanud saladusi, millest pole ise midagi teadnud. Ta on istutanud puu, mis kannab ikka jälle uusi vilju, mille lõhnast ja maitsest tal enesel aimugi polnud.

Nagu maailm ei saa iial valmis, nii ka mitte ükski kunstiteos. Nende loomine jätkub järelpõlvede teadvuses. Me ei saa kunagi neist käsitust nagu asjust iseeneses, me võime hinnata ainult oma vahekordi nendega. Nad muudavad meid, kuid niisama ka meie neid.

47

Huvitav tähele panna, kuis öösel loetud teosed mingi varjundi omandavad, mida neil tõeliselt vahest pole. Su ees on raamatu valge leht, sind piirab pimeduse müür, kogu tähelepanu on keskendunud ainult ühte punkti, kuna väsimuse palavik su mõttelendu tiivustab... Homme, heledas päikesepaistes, mõjuks teos kahtlemata teisiti.

Niisama on meie mõttes muusika lahutamatult seotud kunstliku valgustusega, sest oleme harjunud kontserte õhtuti kuulama. Võib olla, et muusika just sellepärast meis ka nii pidulik-ülevaid mõttekujusid kangastab, mis argisele päevavalgusele võõrad. Aubrey Beardsley unistas aga muusikast, mida võiks kuulata otse hommikul tõustes, selge ning väsimata peaga!

Kui säärane on kellaaja mõju kunsti nautimisele, mis siis rääkida veel selle loomisest. Seal sõltub kõik asjaomase isiku erandlikust meeleolust. Öö piirab, kuid süvendab ühtlasi mõttetegevust, loogikajuhtmed loidu-

vad, fantaasia huljutab nägemusi — vahel taltsutamatuid, vahel ka painajalikke . . .

Mulle näib, et kõik fantastiline kirjandus on loodud ööse1, lambi valgel.

48

Veel meie meelte osavõtust loomingul.

Oleme näinud, kuis loengupidajad tule kustudes ei suutnud enam oma improvisatsioone jätkata: nõnda olid nende mõttekujud seotud valgusega.

Homeros, kui ta tõesti oli olemas, ei võinud olla pime: nii palju nägemismeelelist on ta piltides. Seevastu peab küll kahtlema Miltoni nägemisvõimes: nõnda mustalaiguline on ta mõttekujutuslik maailm.

Kas sellepärast suutiski Goya olla oma nägemustes nii halastamatu, et oli kurt? Võime kergemini vaadata looma surmaheitlust, kes ei kisenda. Goya õudstseenide ohvrid vaikivad nagu tummfilmis.

Kuid ühtlasi vastuolu. Olen näinud õpetlikus kinos kuulsat kirurgi tegevat rasket operatsiooni: haige vabises läbi une, linale tekkisid mustad verelaigud, kuid kõik jäi surmvait. Ja just viimane asjaolu mõjuski pööritamapanevalt . . .

Ning veelgi suurem vastuolu. Beethoven kirjutas oma kauneima sümfoonia kurdina. Kas sellepärast, et ta reaalseid helisid üldse enam ei kuulnud, vaid ainult «ideaalseid»?

49

Milliseid pingutusi teeb inimene, et mõista eset nagu nähtust iseeneses, et tungida ta sisima olemuse juurde!

Flaubert ütleb ühes erakirjas: «Ma tahaksin lehm olla, et võiksin rohtu süüa!» Ma ei mäleta, kas ütles ta seda just käesolevas mõttes, kuid tema meetodi juures oleks see arusaadav.

Unustada end hetkekski, valguda laiali ürgosiks, kohada kaasa lainete pahinaga ja maruga puude ladvus, peituda liblikasse ja tiigrisse, rännata kassina, kes jälgib öösel oma salapäraseid teid, tegutseda metsinimesena ja lennata linnuna ning vaadata kordki maailma nende silmil...

Kuid me oleme aheldatud jäädavalt omaenese minasse, meid piiravad meie inimliku olemasolu tingimused ja juhib ainuüksi meie eneste loogika. Ei iial, ei iial pääse me sest Prometeuse kaljust!

Pierre Curie oli tunginud aine suurtesse saladustesse, kuid aine võitis ta enese kõige tooremal kujul: ta pidi surema kraamivankri all nagu tänavakoer. Mäletan lugenud ühel filosoofil: kui laman murul, siis tunnen, kuis artišok must läbi kasvab. Jah, purustab meid toores mateeria, läbi kasvab meist kord kõige lihtsamgi orgaaniline elu, kuid igavesti võõraks, saladuslikuks ning käsitamatuks jääb meile see elu ise!

50

August Strindbergil on väike luuletus, mille mõte järgmine: Sünges kohas sünge maja, süngem veel ta keldrikord; mürtsub seal võigas elektrimasin. Sünge maja sünge kelder — kogu linna valgusläte!

Nii on peidetud valgusallik kääbuse pähe, haige ajju, sõgeda kolusse. Nii on vaevelnud, põdenud, lõppenud maine mees, — kuid vaim loitnud üles tulesambana.

Mis on maksnud inimestena Torquato Tasso, mis

Aleksis Kivi või Juhan Liiv? Oleksid võinud olla olemata — valuks endale, vaevaks teistele.

Kuid oli tähtis nende hinge olemasolu. Võib-olla just kõigi kannatuste, kõigi rikete, kõigi maiste viletsustega. Nõnda elu keldrikoopas ahastades lõid nad suuri mõtteid, heledat naeru, nukrat unistust — neile õnnelikele, kes pillerkaaritasid muretuina nende pea kohal elu valgeis saales.

51

Meie aja suurimategi nimede saatuses avaldub vahel midagi traagilist. Kõne on üleinimlikust loomingulisest pingutusest ja ühtlasi saamatusest selles tõelises elus, mis ümbritseb loojat ennast. Selle vastuolu all kannatab asjaomase vaimne või füüsiline olevus. See nähtus kordub eriti noorte kultuurrahvaste juures. Näib, nagu ei toetakski neid vanad kultuurid, vaid just väsitavad ja mürgitavad. Nende renessansi-mõiste on teoreetilist laadi, ilma selle isikliku jõusisuta, mis iseloomustas tõelise renessansi inimesi. On võrreldud ses suhtes nagu kaht äärmust Benvenuto Cellinit ja Nietzschet — milline kontrast!

On jube lugeda Daniel Halévy kirjutatud üksikasjalikku Nietzsche elulugu. Liiga ahetud oli «Zarathustra» prohvet elutahtega, nii et ei leidunud enam ruumi selle tahte teostamisele. Kõik, mis ta ise ette võttis, oli vaevane ta vaimse ulatuse kõrval. Kui ruttu ületas ta nooruse, kui varakult küpses vaimselt! 24-aastasena oli ta juba professor, et tarduda siis haige «üliinimese» traagilis-naeruväärsesse poosi, suutmata tähelegi panna ebakõla oma õpetuse ning isikliku elu vahel — kuni saabus nõdrameelsuse hämarus.

Kui kaugetena paistavad sellisel taustal Goethe taolised igati harmoonilised, elu lõpuni mõttejõulised isiksused. Flaubert'i loomispinge polnud Nietzsche omast kahtlemata väiksem, kuid ta suri töövõimelisena nagu härg ikkes, kellega võrdlebki teda C. Commanville oma mälestusis. Mõjub müüdina teade Tizianist, et ta ligi saja-aastasena veel maali kallal töötanud!

52

Kirjutatakse nii palju kunstide ajaloost, selle esindajaist ja nende saavutusist. Kuid seejuures leidub harva vihjeidki kunstiteose siginemise, sündimise ning kasvamise intiimseist hetkist. Me ei kuule peaaegu midagi esimesist mõtte välgatusist ja loomispalaviku algtuksatusist, mis algavad ammu enne teadlikke vormi otsinguid. Neist kõnelevad vähe kirjanike, maalijate või komponistide elulood ning asjaomaste enestegi memuaarid.

Ja ometi on siin tegemist loomingulise protsessi tähtsaima momendiga. Selle nägemuslik sisu on olnud vahel nii valdav, et inimese füüsiline olevus on suutnud seda vaevu taluda. See hetk on lõiganud elu otsekui tulejoonega pooleks, nii et kõik järgnev on saanud alles sellest valgustuse ja perspektiivi.

Descartes'i vaimse murrangu aeg on täpselt teada. Olles sügisel 1619 Baieris Neuburgi lähedal sõjalaagris, kasvas tema hingeahistus nii suureks, et ta neitsi Maarjale tõotuse andis sooritada palverännaku Loretosse, kui aga sellest vabaneks. Varsti pärast seda hakkas talle ta filosoofia suund selguma: «10. novembrikuu päeval avastasin ma eksalteerituna imeliku teaduse põhialused.»

Rousseau jutustab, kuidas talle ta elutõde «Mercure

de France'ist» üht üleskutset lugedes äkki selgus — sellise jõuga, et ta tee äärde puu alla langes ja pool tundi nuttis.

Samuti on teada aeg ja koht, kus Nietzschel «igavese tagasituleku» idee tärkas. See mõjus temassegi nii võimsalt, et ta nutma puhkes. Ta kinnistas selle elamuse, juurde lisades: «Augustikuu alguses 1881 Sils Maria's, 6000 jalga ülapool merepinda ja palju, palju kõrgemal kõigest inimlikust.»

Esteetika ajaloosse on vähenõudlikumadki nägemushetked otsustavaid jälgi jätnud. Nii jutustatakse, kuis üksiku puu siluett mäenõlval John Ruskinile uue ilumõiste sisendas ja kuis Arno Holzisse lause «hollandi paradiisilindudest» uue stiiliilmutusena mõjus. Neil näiliselt nii tähelepandamatuil juhtumeil oli ajalooline tähendus, sest nad mõjutasid terve inimpõlve esteetilisi vaateid.

Piiratum tähtsus on teateil üksikute ainete esilekerkimisest kirjaniku teadvuses.

Nagu Flaubert ise jutustab, on tal «Püha Antoniuse kiusatuse» idee tärganud a. 1845 Genuas Balbi palazzos Bruegeli samanimelist pilti vaadeldes. «Madame Bovary» aine andis talle a. 1849 ühel septembrihommikul ta sõber aias jalutades. Flaubert haaras ainest vaimustusega kinni: «Tõepoolest, suurepärane mõte!» Sellest päevast peale hakkas ta kavatsusi tegema ja kirjutama.

Kui me ka vahel ei tunne kirjandusliku idee tärkamishetke, siis teame vähemalt, milline väline põhjus on selle idee äratanud. Nii jutustab Flaubert jälle, et ta oma «Püha Julianuse» aine on saanud ühe maakiriku akna klaasmaalist. Ja Maeterlincki «Süüta laste tapmist» lugedes näeme selgelt, et sellele teosele on andnud aine Bruegel-vanema samanimeline pilt: nii täpselt on kopeeritud iga väiksem kui detail.

Üldiselt on aga looja isegi vaevalt teadlik sellest tihti nii mikroskoopilisest põhjusest, mis ta fantaasia tegevusele äratanud. Seda eritledes kaob ta käte vahelt, hääbub õhku, kuna kinnistamiseks jääb juba mõni hilisem arenemisaste. Ja kahtlemata on see huvitav analüüs, mis Edgar Poe teinud oma «Kaarna» sünniloost, liiga mõistuspäraselt loogiline, et olla usutav.

«Mõistus tõendab, aga intuitsioon loob,» ütleb matemaatik Poincaré, kandes selle fantaasiaprintsiibi isegi matemaatikasse üle.

Selle intuitsioonimomendi kõrval on mõistuse valiv ja tõendav osa juba teisel plaanil. Viimasele tegevusalale kuulub ka teadlik vormi otsimine kunstis, kuigi selleski peitub ühtlasi palju intuitiivset. Igal juhul ei paku see aga enam sellist loomingulise esmavärskuse muljet.

On õieti masendav lugeda Flaubert'i sepahigist mõne lause kallal või Baudelaire'i tõendust, et ta oma riime teritanud nagu röövel nuga. Mis tähendus on teatel, et Platon ühe raamatu eessõna kuus korda ümber töötas, Tolstoi «Sõja ja rahuga» peaaegu sedasama tegi või Flaubert ülalmainitud «Püha Antoniuse kiusatust» 27 aastat kirjutas, nii et käsikirjalist materjali oli kümme korda rohkem kui praegu trükitud raamatus. Ning, lõpuks, kui surmav on õigupoolest Boileau ülistus Malherbe'i kohta: *Il réduisit la muse aux règles du devoir* — Ta sundis muusat ettemääratud korda jälgima!

53

Geeniused — kuid siis tahaksid vahel pisut naerda, nii nende üle, kes juba mullas, kui ka nende üle, kes alles mõttepalavikus vaevlevad.

Kas pole see, mis loodud ja veelgi luuakse, ainult tegutsemisegoismi avaldusi, nagu kõik muugi meie ümber? Kas ei toimi samuti ka iga teise elukutse harrastaja, ükskõik millisel ühiskondlikul astmel tahes? Nii on siin küsimus ometi ainult mingist erandlikumast enese maksmapanekust.

Kuid säärasel puhul ei tule ka asjaomaseid üle hinnata. Nendegi elutöö ei sõltu niipalju mingist filantroopilisest tungist kui paratamatusest. Nad ei kõlbagi harilikult muuks kui ainult selle osa täitjaks. Nende eneseteostamiseks on vaid ses suunas tee lahti.

Geeniuse suurus oleneb üksnes sellest, millise andekusega ta oma loomingulist egoismi teostab.

54

«Kunsti avaldamine ja kunstniku varjamine — see on kunsti ülesanne,» ütleb Oscar Wilde «Dorian Gray» eessõnas. Siin on sõnastatud suur tarkus, — nii kuidas ka autor ise oma elus selle reegli vastu patustas.

Jumal on targasti teinud, kui olevat keelanud oma nägu vaatamast. Vastasel korral polnuks ta enam kellegi jumal. Iga autori isiku tundmine, ka kõige ideaalsema, heidab ikka mingi segava varju ta teoste kõrvale. Viimaste üle ei saa enam otsustada täiesti erapooletult ja objektiivselt, neil on küljes mingi inimlik maitse. Kuid tahaks kirjanikku nautides tunda ta olevat just nagu jumala, keda sa pole kunagi näinud, kuid kes su üle valitseb.

Kui Karl Czerny lapsena Beethovenit nägi, habemes, pikkade sassis juustega ja kitsenahast vesti ning pükstega, siis arvas ta Robinson Crusoet nägevat. Ja, ma usun, ta ei võinud hiljem kogu eluajal Beethoveni suu-

rust maitseda, ilma et teda seejuures poleks seganud tolle pisut naeruväärse metsmehe mälestus.

Olin poisikesena vaimustatud ühe meie vanema luuletaja töödest. Ja saatus juhtis nii, et ma seda luuletajat ka esimese kirjanikuna oma elus pidin nägema. See oli külakõrtsis. Põrandal istus keskealine mees, viinaklaasid kummaski käes, ja rõkkas: «Ostke välja, teen siis laulu, kelle peale tahate!» Ümber naeris kari külamehi, heites rasket nalja. Mulle öeldi, et see pidi olema meie tolle aja tuttavam luuletaja...

Surusin näo ahastades nurka. Jäi eluajaks mulle meelde see mees.

55

Mis puutub meisse lõpuks kirjaniku või kunstniku maine isik! On juba kord kindel, et see on huvivaesem kui ta toodang. «Luuletaja eraldab parema osa enda elust ja paneb oma teostesse,» loeme Tolstoi päevikust. «Sellepärast on ta teos ilus, elu aga inetu.» Olgugi siin tegemist liialdusega, kuid igal juhul tähendab toodang idealiseeritud, tihendatud ja suurendatud isiksust. Ning miks peaksime vaevama oma pead puudulikuma eritlusel, kui täiuslikum on silme ees!

Shakespeare'ist ei tea me sedagi, kuidas ta nime peaks õieti kirjutama. Ja tühi vaev seda uuridagi, kui üks silt juba üldiselt käibel. On aga tähtis, et temast on võidud ta toodangu põhjal öelda: ta polnud inimene, ta oli kogu inimkond.

Milline kurb paljastus oleks see, kui keegi tõesti leiaks lähemaid andmeid «Homerose» isiku ja elu kohta. Oleks tõmmatud kate ühelt ilusalt saladuselt, üliinimese inimlikkus oleks paljastatud, üks kaunis müüt jälle purus-

tatud — ja hulk väitekirju võiks sündida. Kuid esteetilisele naudingule poleks sellest mingit lisa.

Olevikus on sääraseks suureks inkognitoks jäämise võimalused väikesed. Selle eest hoolitseb ajakirjandus, erakirjavahetus, fotograaf, kinofilm — ja asjaomase isiku enese inimlik auahnus ning aineline kasu. Kuid igas varjunimes peitub see tendents. Ja kui näiteks «Nachtwacheni» autor «Bonaventura» on jäänudki avastamata, siis on see üks lähema mineviku ilusamaid kirjanduslikke müüte.

56

Midagi suurt pole loodud, mis poleks pärit omast ajast. Kuid tihtipeale on selle suure pärinud ka alles aeg.

Voltaire nimetas Shakespeare'i «kõige inetumaks köietantsijaks» ja ta draamasid «näidendeiks joobnud metslaste jaoks». Ning teine, vähemalt ta enese meelest tark mees, arvas, et «ahv saab loodusest paremini aru ja paavianil on rohkem maitset kui Shakespeare'il».

Ka Goethe ja Schiller olid kord liiga uued ning arusaadamatud. Nende kohta anti välja mõnitus-brošüür, mis kandis pealkirja: «Kaks paberimäärijat Weimaris ja Jenas». Goethe naisevenna Vulpiuse «Rinaldo Rinaldini» kestis rohkem trükke välja kui ükski «Werther» või «Faust» autori eluajal.

Kui Nietzsche oma kirjastajalt järele päris, miks «Zarathustra» trükkimisega viivitatakse, vastas see, et on käsil rutulisemaid asju: peab enne viissada tuhat vaimulikku laulukogu pühapäevakoolide jaoks välja andma! Ja kui need väljas olid, siis hakati juudivastaseid brošüüre trükkima, «Zarathustra» aga pidi ootama.

Selle viimasele osale ei leidnud autor üldse enam kirjastajat. Endine kirjastaja teatas, et publik ei vaja selliseid teoseid.

Sellest on kulunud vaevalt mõni aastakümme, kui Saksamaal katset tehti Heinele mälestussammast püstitada. Kuid ta sünnilinna Düsseldorfi volikogu protestis valjult, sest austatav olnud kõlblusvastane kirjanik ja lisaks veel juut. Heine polnud Saksamaal veel «tunnustatud» ja jäi ausambata — nagu jäi Byron Inglismaal kaua aega ilma selleta.

Kreutzwald nimetas mõnd oma teost «Wagneri tuleviku-muusikaks», mille kuulajad polnud veel sündinud. Ja «Eesti Postimees» kirjutas a. 1871 nr. 47 «Rahunurme lillede» puhul: «Meie silm ei ulata sealt seest muud kui üht ainumast viga nägema ja see on: et nende sees, kui kõige armsa mehe Dr. Kreutzwaldi kirjade sees, tarkuse päike nii heledaste ja hiilgades paistab, et suurem osa rahva silmad seda läiget ei jõua väljakannatada... Et selle kallimehe kirjad enamiste kõik tuleviku loomad on...» — jah, sellepärast olid nii «Rahunurme lillede» kui ka «Lembitu» ja «Paari sammukese» esimesed trükid alles hiljuti saadaval, kuna eesti rahvas «Rinaldo Rinaldinisid» on vaheajal ääretu määra alla neelanud.

57

Pole kõrge praeguse Kreeka kultuur ja ta kirjandus on algeline nagu kõigi väikerahvaste oma.

Kuid kui kreeklane mõnes Lääne-Euroopa linnas astub muuseumi, siis näeb ta kunstiteoseid, millel leidub märkus «Ateena» või «Delfi». Iga maailmajao haridusasutises kuuleb ta sõnu «filosoofia» ja «idee» ning poliitilisel koosolekul — «poliitika» ja «demokraatia».

Ja see kreeklane tunneb kõike seda nähes ning kuuldes rahvuslikku uhkust. Sest siin on kõne tema väikese kodumaa väikestest linnadest ja siin tarvitatakse tema keele sõnu — veel sama kreeklase omi. See kunst ja need kultuurimõisted on tekkinud ta kodumaal. See on tema rahva minevik, mis on teistele olevikuks.

Noil kaugeil ajul, mil seal lõuna päikese all kultuur, kunst ja kirjandus lokkas, oli meie maailm siin põhjas alles udukogu, tühjus, ei midagi. See oli Ultima Thule, Hyperborea, maailma lõpp, kus kadusid kõik jäljed.

Kui sest udukogust hakkas meie maailm välja kooruma ja sest taevarebust meie planeet sündima, siis võttis see areng arvamatuid aegu. Ja kuis võikski see olla ruttu toimunud, kui veel meie praeguseski olemises on nii palju mineviku nebuloosat. On jätkunud tänapäevani pärimusi meie vaimsest Hyperboreast ning ühiskondlikust Barbaariast.

Mis on meie minevik andnud inimkonna üldisse kultuurivaramusse? Mis mõisteid, teadmisi, oskusi ja kunste? Mida võime omaks väita, millest uhkust tunda, kui läbime oleviku väärtsaavutiste näitusest? Kui mitte muud, siis ainus sõnagi!

Kord, kui armastati veel idealiseerida meie minevikku, leiti lohutust mõnestki pettepildist. Kui meie esivanemad ei suutnud luua, siis vähemalt vahvalt hävitada — nii oletati. Olime head sõdurid ja suured röövlid, — ning tuletati meelde, et kaudu maailma tuntud mereröövli nimetus «korsaar» pidi tähendama meie Kuressaart. Kehv uhkuse põhjus — ja seegi ekslik.

Ning siis jäi üle veel illusioon, et soome sugu rahvad olevat rikastanud maailma keeli vähemalt ühe sõnajuurega: «mammut»! Kuid see sõna tähendab viibet ürgajaloolisse uttu. Ja lisaks võime sellegagi hoobelda ainult võrdkujuliselt.

Sellest ürgaegade samblast on vaid üksikud soome-ugri hõimud läbi kasvanud. Teised on jäänud ajaloo umbsoodesse, lämbunud põlismetsade ja teiste rahvaste varju. Ning pole mitte nemad need, kes nende peade kohal lokkavast metsast kord päikeseküllased sihid läbi raiuvad.

Meie oleme läbi hingitsenud, kuid meiegi mullas pole kunagi küllalt rammu leidunud. Me pole suurest kultuuri triiphoonest läbi käinud ning meie geenius pole iial tõeliselt õilmitsema löönud. On jalus igaühel maatombud, kisuvad alla muistsed metsa-pärimused.

Ikka nagu põgeneksime veel mammuti eest pimedaisse ürgloolaisse, et oodata värisedes ähmase koidu algust . . .

Kuid millal, millal paistab päike täies teras üle meiegi pea?

1912.

58

Se rahmat . . . ostka igkalick/
Sax/ Tallopoick ninck Moisenick/
Ke tunneb isse luggema/
Echk töiselt woip se kuhlema.

Georgius Salemannus

Need olid eesti kirjandusloo seisukohalt vaadates praegusest pisut erinevad ajad, kui ülaltoodud värss kirjutati. See ilmus ühes vanimas säilinud eestikeelses trükiteoses, nimelt Heinrich Stahli «Leyen-Spiegel'is», ning siis märgiti issanda aastat 1641. Ühtlasi sisaldasid need read vist küll esimese kirjandusliku soovituse ja retsensiooni meie keeles.

«Sax, Tallopoick ninck Moisenick» on kolmesaja

aasta vältel sel maal kultuurivõitlust pidanud ja nende praegusi vahekordi ei või tolleaegsetega võrrelda. Georg Müller, Brockmann, Salemann ja teised sõnaharijad kirjutasid eesti kirjanduse koidikul, aimamata, kuhu kannab tuleviku edu. Ja võib-olla näivad meie praegused saavutised kord niisama vähenõudlikena kui näivad nende omad meile!

59

Üheks poliitilise reaktsiooni tunnuseks on peetud ühiskondlikus ja kirjanduslikus elus puhkevat müstitsismi voolu.

Meil täitis sellise müstitsismi aset 80-ndail ja 90-ndail aastail rahvaluule kogumine ning huvi arheoloogia vastu. Ja pärast 1905. a. revolutsiooni hakati äkki jälle ainelist vanavara ning rahvaluulet korjama. Igatahes pöördus mõlemal juhul pilk sissepoole ja minevikku. Kui rahva avaliku poliitilise elu leek lämmatati, otsis see kohe sisemisi põletusaineid.

Ei suuda küllalt rõhutada Jakob Hurda tähtsust rahvaluule korjamise organiseerimises ja õhutamises. Kuid kui oleksid olnud vabamad ajad, oleksid ta palavad üleshüüded vaevalt nii kaugele kostnud. Ta poleks suutnud äratada sellist üldrahvalikku liikumist. Ta oleks leidnud abilisi ainult üksikuis uurijais ja asjaarmastajais, mitte aga võinud laiu hulki võita selle aate teenistusse.

Kelle kõrvu oleksid kostnud praegu, keset maailma ja meidki vapustavate suursündmuste raginat, ta liigutavad manitsused:

«Seeperast palle mina kõiki lugejit, et nemä kõiksugutse tunnistuse ja teedmise, kõik jutu ja joru vanast

ajast üles kirjutassiva ja mulle saadassiva.» (Tartu Kalender 1872.)

Peame igatahes rõõmustama, et nood väliselt nii surnud aastakümned säärast kogumistööd võimaldasid. Siis saatis ühiskond oma jõuetuses seda korda, milleks poleks jõulisemal ajastul võimeline olnud. Kuid peame püüdma hingeeluliselt mõista ka neid, kes suhtuvad elavamail aegadel muinsuse harrastusse jahedamalt. See ei olene mitte alati arusaamatusest ja kultuuripuudusest.

60

Kord imestledes ühe gooti kiriku fassaadi, täis sadadena korduvaid pühimuste kujusid, üksteisest läbipõimuvate fantastiliste loomade jäsemeid ja ornamendijooni, selgus mulle äkki, kui kindlalt kuulub meie rahvaluule sesse keskaegsesse maailma, mis on loonud sellise arhitektuuri.

Nägin siin meie rahvalaulude parallelismide küllust, mis jätkuvad otsatu rägastikuna, nagu need lõpmatuseni korduvad skulptuurteosed. Nägin selle stiliseerivat fantastikat neis kimäärides, kelle seintel rippuvad jalad ja sarved hargusid okstena laiali, nii et kadus vahe elava ning elutu looduse vahel. Ja nägin meie leelode värvirikkust neis akendes, mis olid koostatud tuhandest kirjust klaasikillust.

Rahva fantaasia mõjub ikka paljusega, massiga, kordumisega. Sündmus pole sündmus, kui ta esineb ainult üks kord; kuju pole kuju, kui ta perspektiivses reas ei kordu. Nõnda kõigis kunstides, mis on arenenud rahvakunsti põhimõttel: Hiinas, Indias ja Mehhikos, nõnda mauri ja gooti kunstis.

Alles meieaegne individualistliku hingelaadiga ini-

mene võib kunstiteost üksikuna vaadelda ja nautida. Ta dekoratiivsusenõue väheneb, seevastu kasvab psühholoogiliselt detailiseeriv tendents. Talle näib sümmeetria raskena ja kordumine igavana, ta tahab tunda iga üksikasja lähedana ning sügavana. Kuid see-eest ei suuda ta ka iial täielikult tungida mineviku kunsti ühetoonilisse ja rahustavasse ilusse.

61

Tark Siirak ütleb: Issanda sõnad on tema teod. Nõnda on ka kirjaniku sõnad tema teod. (Kuid ärge öelge seda väikekodanlasele: ta võib kirjaniku sõnade järgi tõesti hakata ka tegude üle otsustama!)

— Meie ajakirjanduse juhtkirjad — need on tihtipeale *«Epistolae obscurorum virorum»* — «Pimedusmeeste kirjad». (Vahe humanistidega võrreldes ainult see, et viimased end ise ala-, esimesed aga ülehindavad.)

— Verlaine jutustab, et ta oli kord ääretult vaimustatud Baudelaire'i «Kurja lilledest», kuid alles palju hiljem märkas, et isegi raamatu pealkirja — «Fleurs du mal» — oli valesti lugenud — «Fleurs du mai». (Kui mõnigi arvustaja on mõnd teost niisama lugenud!)

— Nietzsche asetas kord küsimuse: kas võib eesel olla traagiline? Ta jättis selle vastamata. (Praeguste tragöödiate armetuse põhjus: nende tegelased on enamasti eeslid.)

— Oleksin valmis elama alasti inimeste keskel, ütles täna mulle üks romantik. Ainult alasti kõhud on vastikud. Naba peaks varjama maskiga. Nõnda vihkan ma naturalismi! (Vaene mees — ta oli täna söömata!)

Jälle veereb sajajalgne klatš üle maa, rõkkab, lõkkab tuhandesuine keelepeks.

Kas olgu küsimus novellist «Kuival», «libude laulikust», «Ruthist», «Sonetest» või «Amoresest», — moraal on hädaohus! Kõlblus on kuristiku äärel. Kirjandus on uppumas pornograafiasse. Milline ahastus toimetusis, kohvikuis ja koolitubades!

Armsad vooruse sõbrad! Lubage kummardada teie ennastsalgava tegevuse ees. Olgu märgitud ajaloosse teie kangelaslik rahva päästmise püüe. Ja saagu igavest au teie eneste kõlbeline kõrgus.

Ainult üht väikest vastuväidet lubage: kui teie kõlblus on kõrge, siis on teie mälu madal. Ja ses suhtes lubage viimast pisut värskendada.

Te olete muidugi kõik rahvaluule ja klassika austajad. Seda kirjandust te seategi eeskujuks kõigele moodsale. Te õpetate seda koolis ja teil on ta enestel kuldköites koduses biblioteegis. Lohutust kõige oleviku rõveduse ja moraalilageduse vastu leiate ainult sealt. Mu lugupidamine teile ses suhtes!

Kuid kas pole te tähele pannud, millist madu olete eneste rinnal soojendanud? Kas olete hinnanud kõike põhjalikult ja sõelunud viimseni kõlkad teradest?

Te austate piiblit, — aga kui palju pornograafilisi anekdoote leidub ses raamatute raamatus. Keelake ära ta trükkimine ja lugemine! Te ülistate «Kalevipoja» ilu, — ent olete unustanud Raudoja loo. Visake tulle see hirmus raamat! Ärge sundige teda lugema koolides! Keelake ta silmapilk!

Kas pole teil mõnel kapis ka Apuleiuse «Kuldeesel», Longose «Daphnis ja Chloe», Ovidiuse «Amores» või «Ars amandi», Boccaccio «Decamerone», Shakespeare'i

«Hamlet», Voltaire'i «Candide», — oh häbi ja õnnetust! Millised koledad raamatud! Et te varem pole seda märganud!

Kui oleks lugu nõnda ainult suure maailma kirjandusega, kuid ka meie oma häbelik lektüür on mürgitatud. Visake ahju «Vana kannel» ta obstsöönsete värsside pärast! Kas pole te tähele pannud, et meie kirjandus juba maast madalast on vahel kahemõtteliselt itsitanud? Kas peab tsiteerima kahtlasi ridu Georg Müllerist, auväärt Tallinna gümnaasiumi professorite pulmalauludest ja krahv Manteuffeli käsikirjalisest anakreontikast, või mõnd Kreutzwaldi üliavameelset kirja? Oh taevas, isegi Juhan Liiv lubab enesele salongi-kohatuid sõnu!

Ja te olete seda kõike heaks kiitnud ning soovitanud! Te pole aimanudki hädaohtu, mis teie voorust varitseb!

Sellepärast hävitage ära kõik kirjandus, sest iial ei või lõpuni kindel olla ta moraalis. Nagu leidub õhku kõige tihedamaski esemes, nii peitub kergemeelsus ka kirjanduses. Kindlustage oma seisukoht Savonarola põhjalikkusega, siis alles on teie käed tõesti vabad moodsa kirjanduse kombelodevuse vastu võitlemiseks!

63

Kas ei muutu järjekindlale moralistile jalutuskäik nii klassikalise kui ka moodsa kunsti galeriis läbilipujooksuks, kus ta peab kahe käega pea ümbert kinni haarama, et mitte näha seinul naeratavaid alasti naisi? Kuis võib ta maitseda üht uut romaani, draamat, luuletuskogu, kui teda seal ometi mõni vallatu võte, käeliigutus, kõrvalepisood nagu kergemeelne vinjett irriteerib? Kas pole talle näiteks Flaubert'i «Madame Bovary» ainult

ühe kodanikuproua abielurikke lugu ühe härraga, — nagu sõnastaski selle prokurör romaani vastu tõstetud kõlblusprotsessis?

Pole kadestamisväärt säärane seisukoht. Sest see muudab kunsti maitsmise võimalused väga haruldaseks. On juba igavesti kindel, et tunduv osa kirjandust on sündinudki erootika tähe all. Vahe on ainult ulatuses, nõnda siis relatiivne. Kuid kui pahet suures ulatuses eitatakse, siis tuleb seda loogiliselt eitada ka kõige väiksemaski.

64

Tulevad jälle kaunid märtsiõhtud. Päeval sulab, maa on märg ja hingamine raske rammestavais aurudes. Kuid siis jõuab õhtu, ilm lööb kargeks, õhk selgub kergeks ning kirkaks.

Kui kaunid on need ööd väljadel! Raagus puud mustavad, avades oma oksajoonistes loendamatuid kunstiteoseid. Pimedas su ümber suliseb ja niriseb vesi jääkaante ning -kuplite all nagu ärkav elu. Sa lähed ja imestled, andunud ööle ning unistusile. Aga üle su pea laotub ikka selgemalt läbi kevad-uju tähistaeva leegitsus.

Vaatle neid tähti märtsi kargel ööl!

Kust tead sina, võib-olla elab neilgi mõistuslikke olendeid? Kas võid olla kindel, et sealgi ei käi võitlus ühiselu ja kõlbluse tunnusmärkide all? Ja mis põhjus oleks sul oletada, et sinu veendumused sealsetega ühte langevad? Kuid kas on sul, hoolimata neist kahtlusist, võimatu maitsta selle tähistaeva lõkendavat panoraami?

Elu on nii suur ja nii sügav. Kuid nagu ookeani müha konnakarbis, nii kostab see suurus ning sügavus kunstist vastu. Elu armastusest ja vihast, ilust ja inetusest, har-

mooniast ning disharmooniast, — kõigest kõneleb see konnakarp veel kõrbe üksinduseski. Ning see pole tema süü, et tas vahel viirastub ka merehädaliste appihüüd või avatleb näkkide laul.

On meeletu see, kes kunstis kajastuva ühiskondliku hädakisa või inimkirgede vastupildi pärast kunsti enese jalgade alla puruks tallaks. See konnakarp on habras ja kaitsetu, kuid kui ta hukkub, siis kostab ta hääl kord elu suures ookeanis veelgi valdavamalt.

Kasvatab ääretuiks selle tähistaeva vaatlus su mõtte väikesed dimensioonid. Nende maine väiklus hääbub avaruste palge ees, su rähklev võitluskirg puhastub. Tahaksid suurena ja ilusana valguda laiali sesse tuksuvasse ellu, mis praegu alles jääkaante all vaevalt immitseb, kuid kord vabana esile puhkeb.

65

Iga kirjaniku pärandis tuleb eraldada kaht poolt: see, mis jääb püsima aja hävitava mõju ees, ja see, mis tärganud kitsalt ajast enesest ning kaotab selle möödumisel ka oma tähtsuse. Nii tihti on viimane esimesest palju ulatuslikumgi. Hiljem on vahel raske mõista, miks oma võimeid tundev anne üldse on kulutanud oma energiat säärastele juhusülesannetele, mille sooritamine talle ometi midagi ei lisa, vaid teda pigemini kahjustab. Ja ometi, see enesepillamine jätkub, isegi nende juures, kes on ise selles täitsa teadlikud.

Seda juhustööd dikteerib kõigepealt autori argielu ja aineline olukord. Selle tõsisemaks motiiviks võib olla tahe kaasa elada ühiskonna igapäevasemategi huvidega. Ja see võib olla koguni reaalvahendiks, mis aitab kirjanikul püsida orgaanilises ühenduses tõelise elu ja selle

salatuma sisuga. Ning nii oleks see kaitseks liiga esteetilis-artistliku maailmasuhtumise vastu.

Aga lõpuks — kas teab nii kirjanik ise kui ka ta kaasaeg igakord, mis on tõesti oluline ja mis juhuslik! On ju kindel, et Cervantes kuni elulõpuni hindas kõrgelt oma dramaatilist toodangut, kuna «Don Quijote» oli kavatsetud vaid tigedavõitu pamfletina ühe omaaja narruse vastu. Ja Rabelais kirjutas «Gargantua» ainult selleks, et päästa kirjastajat majanduslikust kitsikusest, kuhu ta oli selle lükanud oma seniste õpetatud teostega. Ta ise hindas viimaseid võrratult kõrgemalt, — kuid mis teatakse neist nüüd?!

66

Liiga palju makulatuuri-toodangut, liigveena maha voolavat, päevakajana õhku tolmavat, nii et ajakurnale jääb ainult väike osa vajaliku tiheduse ja kaaluga... Vähemalt 90% trükitud paberit on ilmaaegne. Seda pole lõplikus inventuuris kellelegi tarvis.

Kuid teiselt poolt: kas oleks ilma selleta ka ülejäänud 10% võinud sündida? Selle 90% ulatuses on toimunud otsimine, katsetamine ja eneseleiutamine. See on tihti sõnnikuks, millel roosid võrsuvad.

Kas võimegi kõigi kirjanike loomisviise ja -võimalusi arvustada ühe mõõdupuuga? Kas pole mõnelegi neist just paljukirjutamine ainsaks eelduseks üldse kirjutada? Ja kas võivadki nad head teisiti toota kui ainult halvaga vaheldumisi, rasket üksnes kerge kõrval, tihedat sõnaliste vesivõsude varjus?

Eino Leino naljatas kord erakõneluses: Kui ma halba ei kirjutaks, kust teataks siis, et ma headki võin kirjutada? Minu pinnaline toodang ongi mu sügavama kri-

teeriumiks. Alles selle tagapõhjal võidakse öelda, et ma ka head olen loonud.

Kui suur pidi olema Balzaci toodang, et selles võiksid leiduda ka säärased teosed nagu «Isa Goriot», «Eugénie Grandet» või «Šagräännahk»!

Mõnelegi on paljukirjutamine nagu hoovõtmiseks, aktiviteeditunde ülespiitsutamiseks, loomiskire tihendamiseks, et siis ainult aeg-ajalt võiks sündida meistriteos. Ja hea niigi — kui nad oma halvemail hetkil vaikida ei oska või välispõhjustel ei või. Peaasi, et meistriteos sünniks!

1930.

67

Arvan, et luues võib korrata ka varem kasutatud aineid ja vorme, ilma et looming oleks seepärast vääritu. Kuid siis vajatakse haruldast hingesugulust eelkäijaga.

Olen leidnud Hjalmar Söderbergil viis-kuus motiivi, seisukorda, repliiki, mis otsekui Anatole France'ilt maha kirjutatud, kuid ta pole sellepärast vähem eht kui France.

Kumb Goncourt'idest oli ehtne, kumb epigoon?

Kõik rahvalaulikud on õigupoolest epigoonid.

Meie aeg on liiga individualistlik, meie aine ja vorm liiga isikupärane, meil ei või olla suurt kollektiivset loomingut nagu gooti kunstis või rahvaluules. Ja sellepärast ei või meil olla ka suuri epigoone. Sest iga jõuline anne leiab ka omaette individuaalse väljendusmaterjali ning vormi. Kuid teoorias peaks see olema võimalik ja lubatud.

Inimesed erinevad üksteisest rohkem teadmiste kui tundmuste poolest. On õieti vähe või mitte midagi, mis meie tundmustes oleks täiesti uut ja kordumatut. Vahe tundmuste vahel on ainult nende ulatuses ja nõtkuses. Ja sedagi mõjutab just kultuuri, teadmiste ning elutarkuse määr.

Mitte tundmuse harulduses pole sellepärast küsimus kunstiteost luues, vaid jõus keskenduda ja oma tundmusest võimalikult suurt protsenti väljendada, olgu tundmus ise milline tahes.

Kes meist poleks tundnud sedasama, mis on inspireerinud suurimaile loojaile nende meistriteosed. Kui see oleks teisiti, siis ei võiks me viimaseid üldse mitte mõista ega maitsta. Kuid meie tundmus on jäänud meisse enestesse, ilma objektiivset kuju leidmata. See sureb passiivselt ühes meiega, äratamata iial isegi kümnendiku võrra kelleski vastukaja, — millist protsenti eeldab Beethoven helilooja kuulajas. Meil on puudunud olulisim eeldus kunstiloominguks: tundmuse aktiivsus.

Selle lihtsa tõsiasja mõistmiseni ei ulatu aga diletant. Ta on naiivne, eeldades, et paljast tema primitiivse meeleolu algelist mainimist peaks keegi kohe kunstitööks pidama. Kui palju unistusi proosas ja vormituid värsse on sepitsetud meilgi ses naiivses usus!

Säärase algelise kirjanduse kohta on Juhan Liiv kirjutanud oma sapisemaid märkusi:

«Ära too ennast mulle näha, — mina olen samasugune, — hoia oma saladus enesele. Tule mulle kunstiga!»

69

Väikeste kirjanike õnnetus ei peitu igakord selles, et nad on liiga väikesed, vaid et tahavad olla suuremad, kui on tõeliselt eeldusi. See on ülepingutuse traagika.

Usun muidu, et igal inimesel leidub kunstiliseks loominguks vajalik materjal. Ei ole seda inimest, kes, teoreetiliselt võttes, ei kõlbaks kunstnikuks. Pole tarvis suurt haridust, haruldasi elukogemusi ega isegi suurt kunstitehnilist kooli. See on eksitus, kui arvatakse, et kirjanik peab midagi uut ja üllatavat ütlema. Kunstiks piisab kõige vähemastki teadmisest ja elu tähelepanekust, mis meil igaühel on. Kunst on ainult oma ala leidmises ja selle võimetekohases kasutamises.

Anne — see tähendab enese piiri teadmist. Anne on piiratud ja anne kehtib ainult teatud piires. Väljaspool neid algab diletantism ja simulatsioon.

Meie aeg on esile tõstnud kolm kõige suurejoonelisemat autodidakti, vähese algharidusega kirjanikku: Maksim Gorki, Jack Londoni ja Knut Hamsuni, kelle teosed võivad esteetika professoreile veel kauaks probleeme pakkuda.

70

Oleks eksitus diletantismi loovas kunstis täielikult taunida — nimelt diletantismi kui asjaarmastust ilma halva kõrvalmaitseta. Diletante on kahtlemata rohkem kui loovaid ande, kuid nad moodustavad vähemalt avara ala, kust loov element esile kerkib.

Diletante kunstis võiks võrrelda teadlastega, kes teadust oma uurimustega küll ei rikasta, kuid ometi kultuuripinda tõstavad.

Diletantism on mõistuslik nähtus. Diletant võib tehnilisilt teadmisilt loojat tihti ületadagi. Kuid ta intuitsioon on väheproduktiivne. Ning see muutubki ta saatuseks.

Mõistusega võib kunstis ometi paljugi korda saata. Peaaegu kõik väljapaistvad «ühe raamatu autorid» on olnud diletandid. Seda olid B. Constant, Kierkegaard ja Gribojedov. Neil polnud palju öelda, ja seegi, mis oli, puhtmõistuslikku laadi. Kuid kas me neid sellepärast vähem austame!

71

Keegi uurija jutustab kahest saarest kuskil Okeaanias, kus elanikel olid imelikud kombed konstitutsiooniliste vabaduste kaitseks. Ühel saarel peksti pealik kohe pärast valimist valijate poolt läbi — hoiatuseks võimaliku omavoli eest tulevikus. Teisel saarel sai pealik aga pärast valitsemisaja lõppu valijailt peksa — nuhtluseks ettetulnud omavoli eest.

See etnograafiline anekdoot meenutab arvustuslikke kombeid eri mail. Mõnel pool pekstakse loovat vaimu enne, kui ta valitsema pääseb. Teisal pekstakse teda siis, kui ta oma töö on teinud. Eesti kirjanduses on aga mõlemad meetodid tarvitusel.

72

Keskmise väärtusega kunstiteose võib arvustus kuulsaks teha või tappa. Kuid mis tähendab «Hamleti» kohta veel üks köide või kümmegi köidet ülistusi või mahategemisi. Seda ei saa suurendada ega vähendada Tolstoi

või Shaw' geniaalsed mõnitused. See elab oma elu nagu päike.

Suur loov vaim ise kõlbab aga vähe arvustajaks. Nagu ta oleva maailma asemele alati oma loob, nii ka oleva kunstiteose asemele. Ta ei või näha võltsimatut realiteeti, nagu poleks võinud jumal näha maailma luues üht teist maailma, kui säärane oleks juba olemas olnud.

Mida suurem on arvustaja kunstnikuna, seda kaugemale kaldub ta arvustatavast teosest. Kõige lähemal sellele on vahest tuim ja väiklane pedant. Kuid selle lähedust võib võrrelda ka ainult parasiidi lähedusega hiiglase kehale.

73

Arvustus ei või üldse olla õiglane. Õiglus sööb arvustuse jõu ja mahla. Lohutugem sellega, et arvustuse ülekohtus võib peituda uus tõde.

Arvustuses peab olema aktiivsust ja liikuvusetunnet. Parem isegi väärsihile jõuda kui paigal tammuda. Edu on rohkem kirglikus vales kui loius tões.

74

Paljast mõistusest on vähe kunsti arvustamiseks. Arvustusest otsime niisama ootamatusi kui kunstiteosest. Kuid üllatusi võib pakkuda ainult looja.

Arvustus on niisama loomisnägemuse saadus, kuigi teises laadis. Igat objekti, olgu see loodus või kunstiteos, tuleb hinnata intuitsiooni valgusel.

Looming ei saa olla «realistlik», nõnda siis ka mitte

arvustus. Iga objekt, mis saab oma värvingu isiku prismalt, on võltsitud, nõnda ka arvustatav kunstiteos.

Meie mõte ei vasta kunagi teda algatanud nähtusele selle täiuses, vaid ainult mõnele ta poolele. See poleks inimene, kes näeks midagi «objektiivselt». Nõnda poleks ka erapooletu arvustaja inimene.

Ainus ettevaatuse põhjus arvustades: luuletajat ei saa keegi kontrollida, vastab ta teos inspiratsiooni allikale või mitte; arvustaja objekt hakkab aga kisama ja protestib!

Sellepärast: ideaalne arvustus peaks rajanema olematul teosel. Siis oleksid arvustaja käed vabad. Miski ei aheldaks ta fantaasialendu ja võltspaatost.

75

Üks kaaskiri

Saadan Sulle oma uue raamatu. Kahjuks ei osanud ma ses raamatus sugugi seda öelda, mida mõtlesin. Mõtlesin tihti otse selle vastu, mis seal ütlen. Mu raamat tahab sisaldada ainult materjali adogmaatilise mõtlemise alalt. Mitte tõde! Oleksin rahuldatud, kui see oleks huvitav lugeda. Juba kaua aja eest olen kaotanud lootuse mingit tõtt öelda.

Näen isegi: olen olnud äge ja kirglik. Jätan täiesti Sinu hoolde, seda mu kirge paremini kasutada. Anna mu raamatule ise sisu ja siht! Mul pole midagi selle vastu. Võta teda otse vastupidiselt, kui mina olen võtnud. Lepin ka sellega. Sest need mõtted on mulle iseenesest juba nii võõrad, et mind nende saatus enam ei huvita. Üksnes nende kirg on mulle veel tähtis.

Ainult ühte ma sooviksin: et Sa mind lugedes samuti tunneksid kirglikku mõtte loivimist enese ümber, nagu tundsin mina kirjutades. Sa ei taba seda mõtet, nagu ei tabanud minagi. Kuid Sa võid leida mu mõtte lähtekoha, ta kire ning aktiviteedi allika. Ning see on ainus väärtuslik, mida peame otsima raamatuist.

Raamat — igav realiteet, sündinud tindi, paberi, tina ja trükimusta ühistegevusest. Mõte — võluv irreaalsus, intuitsioonilõhnaline õis, vaevalt aimatav, kuid valdav nagu kosmiline nägemus. Visakem tulle raamatud! Maitskem mõtete kirglust, mida huljutavad raamatud! Üksnes see pole «literatuur».

76

Sõna on tühine, ja ometi on ta vahel vägevam kui tõsiasjade käegakatsutav loogika. Sõna on õhk, ning ometi võib ta õigel hetkel öelduna maailma pahupidi pöörata. Kuid suurimaidki purustusi sünnitab ka ainult õhu rappumine.

Vist Maupassant on naljatades tõendanud, et Prantsusmaad selle ajaloo algusest peale on ainult kõnekäändude ja sõnakõlksudega valitsetud.

Suur osa ajalooliselt saatuslikke ütlusi ei sisalda mitte tõdesid, vaid paradokse. Nende jõud peitub parimalgi puhul ainult tõe liialdamises. Kuid nähtavasti pole nende lausumisel olukord tõe vastuvõtuks kaugeltki nii kohane kui liialdusele. Paradoksimehed on paremad psühholoogid kui tõepreestrid.

Paradoksil on tõsiasjaga ainult kaudne loogiline side. Tõsiasi ei hakka paradoksile külge, nagu vesi rasvale. Paradoks röövib nimelt tõsiasjalt ta autoriteetsuse ja

teeb ta naeruväärseks, nii et ta vastuväiteks enam ei kõlba.

Sellepärast on need naiivsed, kes püüavad paradoksi tõsiasjadega ümber lükata. Just selle vastu, kuradit peab peltsebuliga, paradoksi ta endaga välja ajama. Liialdust tuleb lüüa liialdusega, tabada teda sama relvaga, teda omakorda naeruvääristada, — ning paradoksi sõna on jällegi ainult õhk.

Kuid paradoks ise pole tihti ka midagi muud kui enneaegne mõte, liiga varane väide, tuleviku tõde. Paradoks jookseb vahelgi tõe ees nagu selle ennustaja. Need on elulised ja maailma edasiviivad paradoksid.

77

Tõdesid on kohaseim kontrollida just liialduste ja valede abil. Sest niikaua kui üht tõtt veel tõeks peame, on keeruline talle läheneda teise tõega, nagu tunnustatud jumalusele mõne teisega. Kuid kui ta paneb vastu blasfeemiale, irooniale ja liialdusele, siis on ta alles tõde. See on küüniline võte, kuid temas on psühholoogilist usaldatavust.

Mitu sugupõlve joobus Venemaal prohvetlikust väitest, mille vist Tjuttšev esimesena sõnastas: «Mõistusega ei või Venemaad mõista, Venemaasse võib ainult uskuda!» Kui palju põhines sel ainsal lausel slavofiilide usust Venemaa ajaloolisse suurmissiooni! Kuid neil päevil lugesin huvitaval vene skeptikul Lev Šestovil järgmise märkuse selle paradoksi kohta: «Noh, aga Austraaliat võib mõistusega mõista? Aga kängurut võib?» Sest mingi nähtuse sisemist olemust ei või mõistusega tajuda, siin on skeptikul õigus. Kuid käesoleva võrdlu-

sega on ta slavofiilide pateetilist väidet rängalt naeruvääristanud.

Sama skeptik eritleb küsimust: miks peetakse Shakespeare'i nii sügavaks ja elutargaks? Kas on ta tõepoolest lausunud midagi, mida poleks öelnud iga temaaegne väikekodanlane kümme korda päevas? Kõige sagedamini korratakse Shakespeare'i järgi suure pieteediga: «On palju asju maailmas, millest meie filosoofid pole undki näinud.» Kuid, vaidleb skeptik vastu, kas on Shakespeare siin ise midagi avaldanud, millest filosoofid undki ei näe? Konstateerides filosoofide saamatust, ironiseerib skeptik edasi, meenutab Shakespeare ainult seda Gogoli kangelast, kes küsimusele, kui palju tarvitsetaks hobuseid vedama, kui vanker rauaga täidetaks, pärast sügavat järelemõtlemist vastas: «Jah, tarviline arv hobuseid oleks küll vaja.»

Tundub, nagu võtaks see pühakut solvav võrdlus pühakult ometi midagi ära. Ja see on halb märk tema kohta.

78

Inimlikul mõistusel on üldse raske puhast tõtt vastu võtta ja meeles pidada. Tõtt võib omandada pigemini liialduse või peaaegu eksituse näol.

Milline õiglane iseloomu-eritlus on meie meelde jäänud? Sellevastu mäletame aga väga hästi terve rea karikatuure ja epigramme.

Keegi nimetas m-me Staëli «tormiks seelikus», Nietzsche sõimas George Sandi «head stiili kirjutavaks piimalehmaks», kolmas kutsus Nietzschet ennast «ateismi märatsevaks dervišiks», — neid silte ei unusta.

Parim relvavabrikant on see, kes toodab häid epigramme, neid käsigranaate, nagu ütleb Byron. Säärase Krupp'iga on raske võistelda.

79

Arvaks juba, et teisest arusaamises ei maksa kitsi olla, sest siin ei lähe midagi võõrale, vaid, just selle vastu, me rikastuksime ise millegi uue mõistmise poolest. Kuid ka siin oleme egoistid — pahupidi!

Millist jõudu tarvitab inimene tihti, et teist mitte mõista. Ja kui ta lõpuks siiski on sunnitud oma vaateis uut hinnangut ette võtma, siis nimetab ta seda sisemiseks kriisiks. Kuid see kriis pole sageli midagi muud kui teise hilinenud mõistmine.

80

Nagu jutustab Forselius, on vanad eestlased vilistamisega tuult juurde meelitanud. Nii tegid sarjajad, nii laevnikud tüünel ilmal.

Kas te ei kuule seda veel praegugi meie ajakirjandusest? Kui tuult ei ole, siis vilistatakse. See kostab tumedalt läbi tõsiste artiklite. See lõikab politseipillina läbi päevakajade. Aga vaadake lehti, mille toimetajad mõlemad pöidlad suhu pistavad ning vilistavad!

Jälle on valimised ja jälle käib kõrvulõikav vilekärin üle eestlaste maa.

1931.

81

Kõikjal vaid pessimismi apostleid, mõttejõuetuse jutlustajaid, vabatahtliku pankroti ideolooge... Ikka jälle vana laul: demokraatliku mõtte kriis, masside janu autoriteetide järele...

«Demokraatia on moest,» nii halisevad need apostlid, ei tea, kas kurtes või parastades. «Me oleme küll demokratismi pooldajad, kuid tal pole enam pinda. Mis võime selle vastu parata? Ja kuidas saaks teda kaitstagi, kui ta ennast ise ei taha kaitsta?»

On kahtlane demokratism, mis ainult moe pärast on püsinud! Ja veelgi kahtlasemad demokraadid, kes teda ainult moe pärast on pooldanud!

Kas polegi need leiged sõbrad just esimesed demokratismi kriisi õhutajad, kas ei küta nad oma targutustega psühhoosi ja levita üldist paanikat, et siis lõpuks ühes massiga esimese seikleja saagiks langeda?

1934.

82

Eks kõnele meie lühike teadlik ajalugu — kuusseitsekümmend aastat — ainult rahva enesepingutusist vabamate õiguslike, aineliste ja vaimsete olude poole. Eks ole kõik, mis me tõeliselt saavutanud, saavutatud ühismõtte ja ühisteo, ikka laiemalt organiseerunud lihtmehe demokratismi abil. Ainult sel teel oleme tõusnud nimetust orirahvast uuesti sel maal arvessevõetavaks jõuks.

Sellekohaselt kõneleb ka meie minevik ainult võitlusest võõraste autoriteetide, armust antud juhtide, ülevalt vaatavate käsutajate vastu.

Kuid nüüd, mil oleme lõpuks ometi saavutanud mingi võimaluse demokraatlikumalt mõtelda ja toimida, nüüd kiputakse vabatahtlikult uuesti autoriteetsete käsutajate komando alla. Nüüd unustatakse, millise hinnaga seegi vabadus on saavutatud. Ja nüüd ei mäleta keegi ajaloo õpetust, kui raske on seda tagasi saada, mis kord käest antud!

1934.

83

Seda rohkem peame oma veendumusi kaitsma, mida suuremas hädaohus nad on.

Kui meid ka viimasesse ummikusse aetaks ja see mõtlemisvõimetus kestaks kümnendeid, ka siis ei tohiks tõeliselt mõtleja mõtlemisest loobuda. Ta mõte jääb vähemalt tuleviku seemneks. Sest nagu hõlbustas kreeka tähestiku tundmine hiljem ometi renessanssi, nii hõlbustaks mõtlemise aabitsa tundmine ärkamist praegusest autoriteedipsühhoosist.

Ärgem unustagem vaba isiku algelisi omadusi! Ärgem loobugem neist vabatahtlikult! See oleks häbiväärt kahel jalal käijale, kelle silmnägu on pööratud ettepoole.

1934.

84

Kuhu oleme jõudnud ja kuhu veelgi jõuame!

Ei ole meie moraalselt vastutavad võõraste vägivalla ja rahva suveräänsuse jalge alla tallamise eest. Kanna-

tasime selle all, võitlesime selle vastu ja võitsime lõpuks ometi midagi. Ning selle järel on kõik eelmine minevikajalugu.

Ei tagane aga kergesti minevikku vennaviha ja oma vere vastuolud. Need jäävad mürgina käärima rahva organismi, need heidavad veel kaugele ettegi varje. Ikka teame tulevikuski: ei tarvitse me karta vägivalda ainult väljastpoolt, vaid selleks leidub vaistusid, eeldusi ja apetiite meil enestelgi küllalt.

Mõeldagu see mõte lõpuni praegu, mil esivanemate õilistamisel ja ohvrimeelsuse ülistamisel minnakse naruseni, aga ometi ei nähta, millised ollakse ise tänapäeval.

Õnnetut ema, kes oma poja päästmiseks viimses hingehädas teised ohvriks toob, ei peeta — isamaalisil motiivel — isegi kividega surnuksviskamise vääriliseks. Sealsamas ollakse valmis seljataguste hoopidega kaasaeglasi verre uputama — küllap ka ikka mingeil isamaalisil motiivel.

Ei, on väärad oleviku käsitused nii isamaalusest kui ka õilsusest.

1935.

85

Suurlinn. Lämmastav-kuum suveõhtu. Laman suure hotelli kõrgeima korra toas. Et saaks vähegi hingata, on aken pärani lahti. Kuid kasu pole sellestki palju.

Alt tänavalt, sügavast ja kitsast kui kuristik, kostab järelejätmatu, tõusev ja laskuv ragin, kärin ning mürin: trammide vingumine, kellade kõlin, pidurite kriiksumine, õhupresside susin, mootorite turtsumine, auto-

kummide vihin. Ajuti kui vabriku võrin, saekaatrite kärin, login, särtsumine, rigin, — raudesemeid veeretav kosk, metallikärestik kuristiku põhjas. Ja siis jälle nagu mehaanilise pardi prääksumine, siili turtsumine, ussi sisin. Keegi aga viilib, puurib, raiub...

Kui olin noorukesena esimest korda siin, siis polnud see veel suurlinn. Selle hotelli kohal oli alles linnatagune kaljuküngas. Ja õhtuti jalutasin siia, istusin sammaldunud kivil ning vaatlesin päikese laskumist. Eemal punasid mõned pihlapuud ja nende varjus vaikisid üksikud alandlik-lihtsad puumajad. Ning linnast enesestki ei kostnud veel ühtki kriiskavat häält.

Nüüd pole siin enam jälgegi sellest, mida kutsutakse looduseks. Kõikjal ainult kivi, metall, klaas, asfalt. Isegi õhk, mida täidab see infernaalne huugamine, pole enam loomulik, vaid mingi laboratooriumi leitsak. Kõik orgaaniline on selles surnud. Loomastikust säilinud ainult veel inimesed ja mõned pisilased.

Edu? Euroopastumine? Küllap vist. Vähemalt sellena oleme seda igatsenud ja sellele nagu ideaalile vaadanud. Kuid kui see saavutatud, siis on see masendav.

Just nagu lapsena igatsed olla täisealine, kuid kui oled täisealine, siis näed jahmatades, et see pole muud kui vananemise algus. See polnud kellegi ideaal!

On juba hiline õhtu, jõuab juba kesköögi. Aga lakkamatu ragin kestab. Ja tuhanded, kümned tuhanded, sajad tuhanded inimesed lõõtsutavad ja läkastavad kuumas öös, keset raginat ning leitsakut. Väänlevad niisama pool-uinakus oma asemeil, kuulavad mehaaniliste sauruste häälitsust ja jälgivad aja kulumist mehaaniliste signaal-ööbikute abil.

Need on ühel hoobil selle mehhaniseerumise autorid ja orjad, suurlinna robotid. Pole neil aega enam jalutada, tunda rõõmu üksindusest, lugeda midagi «igavat».

Elavad hulgani koos, ilma tõeliselt üksteise lähedale pääsemata. Istuvad vanglas ja ehitavad edasi oma vanglat. Homunkuluste ühiskond kivikongides.

Minutid aga tilguvad pisaratena, kogunevad tundide loikudeks. Kuid needki pole siin elavad veekogud, vaid kunstlikud betoontiigid. Aegki pole siin osa igavikust, vaid katke kiirustamiskalendrist.

Mingi reklaamkiri vastasoleva maja katuselt lööb mu toa lakke veripunase õhetuse. Seda jälgides jäävad silmad ikka raugemaks. Ja alt kostvast raginast ühtesoodu katkestatud uni heietab kohutavat nägemust:

Linn kasvab ühtesoodu, ta piirid siirduvad ikka kaugemale ja kaugemale, ning nüüd polegi tal enam äärt. Loodus on lõplikult tapetud ja maakera linnastatud. Selle tõeliselt maailmalinna tänavad jooksevad mööda laiuse ja pikkuse kraade nagu Brjussovi jubeda Lõunaristi Vabariigi pealinna omad. Ma rändan neid mööda ja otsin ühtainustki õitsvat pihlapuud. Kuid leian vaid metallposte, mille otsas õhetavad signaaltuled ja rõkkavad valjuhääldajad.

Luupainaja! Luupainaja!

86

Kõrgema kultuuritaseme tehniliste saavutiste kasutamine ei tähenda veel selle kultuuri enese omamist.

Lugesin hiljuti, kuidas Siiamis valge elevandi pealinna toimetamisel kõige moodsamaid transpordivahendeid kasutati. Ehitati eriline raudteevagun, mis varustatud elektrivalguse, telefonide ja raadioga. Kuid sealjuures polnud vähenenud kõige madalam ebausk selle looma jumalikku olemusse. Ministrid saatsid teda rongis,

preestrid laulsid ta ümber palveid ja noored tütarlapsed tantsisid ta ees rituaalseid tantse. Pealinna jõudmisel võttis neljajalgse jumaluse vastu kuningas ühes juubeldava õukonna ja rahvaga.

Vaatlesin Biskra taga liivalagendikul nomaadi telki. Selle alumised ääred olid üles tõstetud, nii et kogu elamu läbi paistis. Seal polnud midagi, mis oleks meenutanud kultuurinimese kodu. Ainult keset telki oleval pakk-kastil (sellel plakat Singeri firma suure S-tähega!) üürgas grammofon fokstrotti. Ja miski ei takistanud mind kujutlemast, et nomaad varsti oma telgivaia külge ka raadioantenni kinnitab. Siis võib ta kuulata Meka bairam-pidu, Pariisi ooperit või Londoni parlamenti. Kuid ise jätkab ta ühes oma rõngassabaliste koertega endiselt kirpude puremist — nagu teeb seda praegu grammofoni saatel.

Üllatusin, kui nägin esimest korda mošeedes elektrivalgust ja euroopalikke seinakelli. Kuid varsti mõistsin, et see ei tähenda veel mingit sügavamat kultuurimurrangut. Veel rohkem, kui nägin ühe palvesaali seinal terve rea kellasid ja peegleid, siis mõistsin, et need olid siin just sama väärtusega kui laest rippuvad jaanalinnumunad ning muud fetišid. Ei muutuks lugu ka sellega, kui minareti rõdult muezzini asemel mehaaniline valjuhääldaja usklikke palvele kutsuks. Just niisama menukalt võiksid šamaanid kasutada kaugnägemise aparaatide abi või tiibetlased käivitada oma palveveskeid elektriga. Pimeda ebausu kindlustamiseks oleks leitud vaid ajakohasemad vahendid.

Kui loete ühelt poolt Ameerika haruldasest tehnilisest edust, teiselt poolt aga samade ameeriklaste kõige lapsikumast ebausust, šarlatanide kultusest, Ku-Klux-Klani määratsemisest ja ahvi-protsessidest, siis ei pääse oma skepsisest. Kui kuulete, kuidas meil nimeliselt kõrgema

haridusega inimesed madam Sakode ja teiste nõiamooride ukselävesid kulutavad, siis tunnete kisendavat vastuolu nende inimeste vaimse taseme ning neid ümbritseva ainelise kultuuri vahel. Hiromandi juurde võib väga hästi limusiiniga sõita!

Ei, tehnilise edu saavutised, välise tsivilisatsiooni tunnused ei tõsta veel kedagi kultuuritasemele. Tsivilisatsiooni võitusid võib ruttu omandada, kuid nad jäävad siis ka abinõudeks ainult senise arenematu elu jätkamisel. Sellevastu võib kultuuri omandada üksnes asteastmelt, iga järku isiklikult läbi elades. Ja praegusel maailmal pole õigust hoobelda oma tehnilise eduga, kui ta kultuuris on ilmselt alla käimas!

87

Muuseum.. Paljude aastate jooksul korduvalt nähtud ja ikka uuesti vaadatud. Ligi pool sellest, mis siin näha, on mu eluajal loodud, olnud kord moodne, saanud aastakäikude kaupa klassikaks — ja on nüüd lõplikult muuseumi paigutatud. Ning kõige üle juba aja igavuse hall loor.

Kuid kord oli mullegi iga aastakäik isiklikult-lähedane, intiimselt-arusaadav. Paistis ainevalikus, kultuurisuunas, vaimses ja tehnilises teostuses, mõttes ning meeleolus esmakordsena, ajastu sisimat saladust paljastavana, ääretult üllatavana nagu ilmutus.

Ja nüüd — vaid juhm-läbematult kiirustava turistidekarja vahtimisobjekt. Ega ole minagi muud seda vaadeldes kui üks turist teiste hulgas. Vähemalt ei avasta ka mina siin enam põletavaid saladusi ega üllatavaid ilmutusi. Kaasaelamiskirg on lahtunud.

Siin rühmapilt: jõuk noori vaimuinimesi — teadlasi, näitlejaid, kirjanikke, maalijaid. Kõik sama põlve mehed sama vaimse ilmega. Kõigil hoiakus ja olemises midagi ülemeelikult tõotavat, kõik nii ainelt kui ka väljenduselt nagu ennustus, avastus, žest ettepoole: tulevik — see oleme meie!

Kuid ma tundsin nii pildi autorit kui ka suuremat osa ta modellidest. Ja ma tean ka, kuidas on nendega hiljem läinud aastakümnete jooksul.

Ei saanud sest maalijast-autorist pärast seda enam palju midagi. See siin ongi ta parim teos. See kirjanik pildil, kes oli juba siis parasjagu põhjas, läks sinna varsti lõplikult. Ja see näitleja pidi pea pärast seda lavalt lahkuma, nagu teised on juba elugi näitelavalt lahkunud. Ainult paar meest jõugust tegutsevad edasi. Kuid nendegi suhtes on ammu selgunud, mis nad võivad ja mis mitte. Rünnaku žest on igatahes raugenud.

Niisiis ainult pessimistlik puudujäägi allegooria, täitmata jäänud lootuste sümbol? Ei, siiski mitte. Ses teoses on kujutatud ometi üht elu täielikkuse hetke, nooruse tõotuste kõrgkohta. Selles väljendub ühe ajastu aktuaalseim elu- ja kunstitajumus. Mis tuli pärast seda sümpoosion-hetke, see pole tähtiski.

Täna on selline kõrgkoht siin, homme seal. Üks põlv tõuseb sellele ühel, teine teisel hetkel, üks ühtede, teine teiste tühiste ja tunnussõnade juhil. Nad teavad eelkäijaist vähe ega või teada järeltulijaist midagi. Ja sellepärast arvavad nad, et ainult nemad on kord tipul, et nemad on erakordsed ning kordumatud. Kuid ühes nii oma eelkäijate kui ka järeltulijatega moodustavad nad kõrgustike ahela, mis märgib vaimsuse ajaloo suurt joont. Neil tippudel on tajutud oma aja elu ja olemist teadlikult ning alateadlikult kõige intensiivsemalt. See

on võinud kesta vahel vaid hetke, kuid siiski kordumatu, imeväärse, joobnustava hetke!

Seda hetkede rida näitab muuseum üksikute teoste, isikute ja ajastute näol. See vaimsuse telegrammilindi täpistik ulatub kümnendeist kümnendeisse, sajandeist sajandeisse, kord vaid tugevamana, kord nõrgemana. Ja seda peab oskama lugeda, et tajuda temasse peidetud suurt tundmuste ning mõtete voogu.

Siis meenutab muuseumi nimi ometi veel muusasid.

88

Keegi ei saa psühholoogiks enne 30. eluaastat. Pigemini küll luuletajaks või filosoofiks. Kuid sa näed ju, mis puudub 20-aastastel «filosoofidel»: psühholoogiline vaist. Nii on ka sinuga juhtunud.

Mehe «kardetav iga» — see on 25 aasta vanus. Ei ole enam esialgset nooruse vaimustust, kuid ei ole ka vaatleja rahu. Raske vaimse kriisi aeg, ebamäärane murrangujärk, millest pole keegi kunagi rääkinud ja mida suur osa inimesi ei märkagi.

Sest selle vastu on häid mürke, mis pähe löövad, mis joobnustavad, õhu illusioonidega täidavad. On võitlus, on armuõnn ja rännurõõm. Need täidavad elu ning sõgestavad silmi. Kuid kui neist kord ärgatakse, nähakse uut maailma.

Kui see enne oli tormijooks, armastus või värvide tants, siis on see nüüd ainult inimene. Kui see enne oli unistus, on see nüüd kahel jalal käiv realiteet. Ja kui sa ka Metuusala eani elaksid, kaugemale sa sellest ei pääse.

89

Kord ammu, ühel novembriööl, sõitsin raudteel. Lamasin vaguni riiulil ja vahtisin välja. Lund polnud veel maas, kuid veed olid jääs. Raudtee läks läbi külmunud soo, millel mõni kidur puu kasvas. Täiskuu oli taevas. Puud lendasid kuust mööda. Loigud läikisid nagu peeglid, mille üle veduri suits keerles.

Vagun oli poolpime. Kõhn küünlatuli vabises ukse kohal laternas. Hämaruses paistsid väsinud inimeste hallid kogud, kes pinkidel istudes või lamades magasid. Lamajad rappusid edasi-tagasi, istujate pead kõikusid sinna-tänna. Kuuma ruumi täitis raske, painajalik hingamine.

Siis äkki tundsin, kui võõrad me tõepoolest üksteisele oleme: Istume samas rongis, samas vagunis, lööme tukkudes päid ühte. On öö, ja õhk on lämmatav. Meid veab vedur, mida me ei näe, ja talutab masinajuht, keda me ei tunne. Äkki vilistab vedur ja peatub keset pimedust. Mõned ärkavad, ehmuvad, haaravad oma kompsud ja kiirustavad välja. Meie aga sõidame jälle edasi — tukkudes, magades, unesid nähes . . .

90

Vaata, siin on inimene. Ta tunneb, mõtleb, naudib ja kannatab. Pane tähele teda mitte üksnes täna ja homme, vaid aasta, mitme aasta jooksul. Ära vaatle teda ainult siis, kui ta ilusal kevadhommikul välja läheb jalutama, vaid ka siis, kui ta talvisel õhtul koju tuleb, väsinud ning pettunud.

Vaata, ta võtab rõivad seljast ja heidab voodi. Ta avab isutult raamatu ja katsub lugeda. Kuid ta meel on kurb

ja pea uimane. Ta sirutab ja haigutab. Ta laseb raamatu rinnale ja mõtleb. Ta silmad sulguvad — tuli põleb — ta magab viis minutit.

Vaata teda nüüd! Kui lohus on ta nägu, kui kurvad ta silmalaud! Ta huuled värisevad valusalt, soon tuksub ta laubal. Siis võpatab ta äkki — ta avab silmad ja ehmub — tuli põleb endiselt. — Nägid sa teda nüüd?

91

Näen läbi akna ja puude järve laineid randa rulluvat nagu jaapani joonistisel. Näen noort tüdrukut riideid pesevat, neid vette kastvat ja neist vett puserdavat.

Näen vanameest järveseljale sõudvat, kaabu silmil ja valkjaskollased habemekõrred igale poole laiali. Ta sõuab aeglaselt, ta sõuab järelejätmata, nagu Uus-Meremaa elanik, kummaras oma küna kohal.

Ja kuskilt mu kohalt ülevalt kostab naise naer, nii hele ja avatlev, nagu oleks sesse naeru suletud terved maailmad.

Kui imelik: kas pole ma seda pilti juba varem mõttes näinud? Kas ei tunne ma selle tüdruku ja vanamehe nime? Ja kas pole ma kord kuulnud kuude ning aastate kaupa kõrvus seda heledat naeru, kirjutades üht teost? Jah, kas see tõelisus pole ainult vari mu ammu unistatud unistusist?

Ma olen palju sellest varem kunstis läbi kannatanud, mis alles hiljem on mind isiklikult tabanud.

Kas ei korda ma tihti elus ainult seda, mis olen kord mõttes kogenud? Kas pole just sellepärast mu isiklik valu teravuse kaotanud? Kas pole ma ainult enese epi-

goon, ja mu tundmused elus on viljatud nagu epigooni omad kirjanduses?

Noor tüdruk on pesu korvi tõstnud ja ära läinud, vanamees on ammu kadunud saarte taha ja naer on kustunud kuskil kauguses. Näen läbi puude, kuis ainult lained randa rulluvad — peatumata, järelejätmata...

92

Linnas, kus elan, on keset turgu torn. Ta on muistne, kuuekandiline, kõrge ja vaikne. Ta tipul liigub tuulelipp. Iga päev möödun sest tornist ja vaatan üles lipu poole.

Kuis ta püsib liikumata tundide kaupa selgeil suvepäevil. Kuis ta nõtkelt pöördub, osutades tuule vähimat kui varjundit. Kuis ta keerleb ja rabeleb, kui kihutab sügismaru nutuseil pilvil ning päike on surnud.

Nõnda vaatan.

Kas pole see mina — kõrge torni tippu igavesti needitud. Kas pole see mina, kes osutan alt vaatajale tuule sihti, ise paigale aheldatud. Ja kas pole see mina — keset sinitaevast ning tormist avarust — roostetanud, krigisev tuulelipp.

Ühel päeval viib maru mind!

93

«Vaene Lelian, mis oled sa täna teinud?»

«Mõtelnud, mõtelnud!»

«Mis üle oled sa mõtelnud?»

«Olen mõtelnud, et meie olemasolu on nii mõttetu ja olematus veelgi mõttetum. Olen mõtelnud, et me nii

vähe teame, ja seegi, mida teame, meie tundmise vastu käib. Olen saavutanud teadvuse kõigi teadmatusest.»

«Kuid selleks ei tarvitsegi mõtelda.»

«Jah, ka sellele olen ma mõtelnud. Jah, ka seda tean ma, et mu meeletu mõttepingutus on tühi töö, täitsa tühi töö. Tean sedagi, et see mu viimse elujõu sööb ja mind mitu korda viib lähemale kõigele tühjusele.»

«Siis lõpeta kord!»

«Kuis oleks see võimalik? Kas poleks seegi mõtte tagajärg? Ja kas ei tunnistaks see lõplikult kõige lootuse kadumist?»

«Oh Lelian, Lelian! . . . Vaata välja: kevad on saabunud, taevas on sinine ja päike helendab. Maailm on ilus, selge ja muretu. Tõuse, Lelian, sina mõtteisse surnud ja elu nägematu! Tõuse üles ja vaata: maailm on su ees!»

94

Seisad kõrgel mäel. On hele suvepäev. Pea kohal avardub sinise taeva ääretus, ümber alanevad astmetena metsad ja tuhandest saarest käristatud meri. Tunned sõnulseletamatut kehalist kergust ning mõtteselgust.

Kas ei paista sulle nüüd selgemini kui kunagi muidu, kui palju peitub katakombide õhuvaesust ja süngete koobaste pimedust kõigis usundeis.

Need pole tervete, julgete ja elurõõmsate jaoks. Nad eeldavad haigeid, argu, hirmus ahastajaid. Neis valitsevad mõisted: patt, palvus, teenimatu tasu.

Näed neid usklikke kannatuskujude ette kogunevat, õlilambi süütavat ja kurba palvusse süvenevat. Näed neid õhates leiba murdvat ning õhates imet ootavat.

Imet — mille ees nad ise oleksid jõuetud ja alandlikud!

Kuid kui päike nii heledalt paistab, kui rind avaruste õhku joob ja silmad kaugeile taevarannule kannavad, — kui võõras on siis sünagoogide, kirikute ning mošeede haiglane ime!

Üksnes elurõõmsail hellenitel olid ka elurõõmsad jumalad, kes peitsid end loodusse, kes tulid randa lainetega, kohistasid kevadtuulis, kihutasid päikesevankril taevas. Kuid seegi polnud niipalju elurõõmsa rahva usund kui luule. Ja luulena oli ta kaunis ning on seda veel meilegi.

95

Panid tähele kõike seda juba neil varaseil eluaastail, mil usk ja uskumatus sinus võistlesid.

Pikil sügisõhtuil lamasid pimedas toas ja kuulasid, kuis teispool seina loeti «raamatute raamatu» vihaseltaskeetlikke aforisme. Sügistuul mühises väljas, maailm oli peidetud pimeduse merre, nii kaugele kui sinu mõistus kandis. Tundsid maailma ja enese olevat õnnetu, heidetud salapäraste võimude valda. Olid pärinud harda, kurbliku ja fantaasiarikka hinge, ja tundsid end nüüd olevat mahajäetu ning haige. Ja su abitu mõte viskles ses pimedas ruumis haigena ning palavikulisena. Tõbine mõttekujutus ringles, kuni jõudis üles Pealaeasemele, sünge risti alla . . .

Said elavaks müüdid, mille võrdkujulisuse mõistmiseks sul puudusid eeldused. Nägid muistseid prohveteid, kuningaid ja kohtunikke. Elasid tõelisusena kaasa seda hiiglaeepost. Hardusid pisarsilmiseks nende müsteeriumide ees, — kuni tuli uni, täis testamendi painajaid . . .

Kuid jõudis kevad, päevad pikenesid, valgust lisan-

dus, kuni lõpuks kogu maailm oli üksainus elu ja tervise võrdkuju. Oli, nagu oleks sesse valgusmerre uppunud kogu su haiglane, dekadentlik hing, et tõusta tervena ja rõõmsana üles avarusse. Sa tundsid, kuulsid ja nägid jälle kaugust, avarust ning taevaranda. Oli kui ära pühitud su müsteeriumide fantastika. Tundsid ainult elujaatavat, rõõmutsevat, hõiskavat müsteeriumi. Ja su väsinud uni oli sügav ning rahulik.

Need kõikumised kordusid aastast aastasse, nagu kordub päikese ringkäik sügisest kevadesse. Ainult mõistuse tugevnemisega muutusid üha lühemaks need talved ja pikemaks suved. Kuni sa saavutasid selle igavese suve keskpäeva, meeltelise arvustusvõime valgustatud, ilma kahtluseta, rahuliku, isegi ilma kirgliku vihata usundi vastu.

96

Pimedail ajul juhatas usk kõige paremini rahvaid, ütleb Heine, nagu on pime pilkases öös hea juht: ta tunneb teid ja radu paremini kui nägija. Kuid oleks meeletu veel päeva koites sõgedat õpetajaks kasutada.

Brandes ütles ühes kõnes:

On öeldud, et u s k mägesid tõstab... Me pole seda seni veel näinud. Kuid kuigi ka t e a d u s pole ühtki mäge tõstnud, siis on ta aidanud vähemalt tunneleid mägedest läbi raiuda. Teadus pole võinud purustada teadmatuse müüri, mis piirab inimest, kuid ta on puurinud tee mõnele kiirelegi läbi selle müüri.

Austagem inimese mõistust!

97

Nietzsche lootis «viimset kristlast» oma eluajal näha saavat. See oli naiivne lootus.

Sest ikka ähvardab jääda «kristlasi», kuulugu nad mihukesse usulahku tahes. Ikka näib leiduvat neid, kes asendavad mõtlemise autoriteedi-usuga, kes ei julge minna, vaid ootavad talutamist. See tundub neile hoopis turvalisemana ses käsitamatus maailmas . . .

Isegi praegune usuvastane teadus võib usundiks muutuda, kui seda mitte oma mõistusega ei tajuta, vaid traditsiooni põhjal austatakse.

Me teame, et kõik senised usundid on oma tekkimisel ka kaasaja teaduse endasse vastu võtnud, niipalju kui nende asutajad viimasega kokku puutusid. Et legendaarne Kristus võrsus madalast ja harimatust ühiskonnakihist ning Muhamedi haridus oli puudulik, siis esitavad nad ka hariliku rahvamehe teadmisi. Esimese ümbrusele oli võõras klassikaline filosoofia ja teine oli ilmses vaenus araabia haritlastega. Selle vastu olid Budha ja Mooses oma aja kõrgema hariduse osalised, ning see peegeldub ka nende usundeis.

Kuid usuna kivinedes on iga teadus saanud teadusevastaseks, muutunud ainsaks teaduseks, hangudes endasse ja keelates edasi uurimast. Oleks hirmus, kui praeguse teaduse saatus oleks samasugune!

98

Mehhiko vallutamisloos üllatab üks tähelepanek: indiaanlased ei kartnud niipalju hispaanlaste püsse ja suurtükke kui — imelik küll — hobuseid. Nii püssirohi kui ka hobused olid Ameerikas seni tundmatud. Esime-

sega harjusid mehhiklased peagi, kuid viimaste vastu kestis neil kaua ebausklik hirm.

Meie arvates oleks see pidanud kahtlemata vastupidi olema.

Kuid me otsustame oma hingeelu ja mõistuse järgi, mis silmapilkselt kapituleeruks, niipea kui me tõesti i m e g a kokku puutuksime. Mehhiklaste mõttekujutusele polnud aga ime iseenesest midagi võõrast. Nad olid sellega oma usuvaateis ühte kasvanud ja otsisid ainult abinõu, kuidas seda kergemini taluda. Mõju võis üksnes esimesel hetkel suur olla. Seevastu polnud hobune õigupoolest miski ime, vaid reaalne loom, kuid indiaanlaste arvates säärane loom, kes on ratsanikuga ühte kasvanud ja sööb toorest inimliha!

Kas ei leidu veel praegugi rahvaid, kellele eurooplase tehnika sisaldab palju suuremaid «mõistusevastaseid» imesid kui sama eurooplase imederikas ristiusk? Mäletatavasti jutustab Wells ühest metshindust, kes pidas elektridünamot jumalaks ja lõpuks ka oma ülemuse sellele masinale elavana ohverdas!

99

Inimest ümbritseb palju saladusi, mida ta ei mõista ja vahest iial ei saa mõistma. Kuid kõige vähem aitab teda ses mõistmises sõnatu alistumine oletusile, loobumine kõigist otsinguist, harras süvenemine usulisse meeleollu. See tähendaks viimse relva loovutamist.

Me ei tunne universumi tekkimise põhjusi, aine ja energia olemust ning meie enestegi «olemasolu mõtet». Veel vähem ütleb aga selle kohta mõistusega mõistetavat usk. Ja usundiline luule ei peaks olema rohkem kohustav kui kõik muu luule.

Ikka jääb inimhinge mingi *horror vacui* — tühjuse hirm, ikka põletab teda absoluutse janu ja ikka ahastab ta kadumise ees, sest see on ta instinktis. Tunnistagem seda, kuid ärgem heitkem meelt. Nähkem ahelaid, kuid ärgem seadkem orjapõlve ideaaliks.

Si, servi siam, ma servi ognor frementi. Jah, oleme orjad, kuid alati mässulised orjad (Leopardi). Ikka uhkemaks, ikka võimsamaks muutub mässava inimmõistuse võidukäik. Ja kui ka inimese mässuline mõte iial ei ulatu viimsete saladusteni, mis sellest siis! Ta teab ometi midagi, kuna usk seab saladuse ja teadmatuse ideaaliks. See aga on orjade ideaal.

100

«Kui inimene sureb, siis läheb ta hääl tulle, ta hingamine vette, ta nägemine päikesse, ta mõte kuusse, ta kuulmine kõrgemaisse sfääridesse, ta ihukarvad rohtu, ta juuksed puudesse, vees leiab enesele koha ta veri ning seeme, — kuid kuhu jääb inimene i s e, — tema h i n g, — tema m i n a?»

Nõnda küsitleb kurvalt india tark. Kuid see on lõpuks kõigi usundiliste otsingute päramine impulss: hirm enese isikut kaotada, tahe säilida isikuna, kartus surra mitte niipalju kehana kui teadvusena. Ja hinge surematuse illusioon on seda hirmu vähendanud.

Ainult et idamaine unistus on olnud loogilisem kui läänemaine. Eeldades hinge surematust pärast maise olevuse surma, on ta pidanud eeldama ka selle olemasolu enne maise olevuse sündi. Ta avastas hinge igavese tagasituleku, uuestisünni, reinkarnatsiooni idee. Kuid see näis lõpuks olevat veelgi kohutavam kui ühekordne

surm. Ja nõnda tekkis budismi igatsus lõpliku kustumise, nirvaana järele.

Meieaegsel eurooplasel on paremad eeldused mõtlemiseks kui noil unistajail. Selle aluseks on teaduslikud tõsiasjad minevikust ja ümbrusest. Eurooplase teaduses leidub küll mõndagi, millest juba budist unistas, ja see on omast kohast huvitav. Kuid igatahes on ta pidanud oma isiku tähtsust ja nõudlikkust suurel määral kärpima.

Nii pole tal ka mingit põhjust oletada nii eel- kui järelelulistki surematust. Tal pole mingit tõendust maisest olevusest eraldatud hinge olemasolu kohta. Ta elu on piiratud mõnekümne aastaga, mille ees ja taga on ainult olematus. Tema igavik on suletud üksnes ta isikliku elu kestvusse, ning surres saavutab ta oma nirvaana.

Kui on mingit lohutavat evangeeliumi mõtlevale olendile, siis just see. Kõik, mis meil on, on siin, ja pärast seda pole enam midagi! See mõte võib olla suureks optimismi allikaks, kõlbeliseks tõukejõuks, täiusliku elutunde äratajaks. Ainult selle veendumuse juhituna võib areneda sel planeedil kord «üliinimene», kes võtab elult kõik, mis see sisaldab, ja annab sellele kõik, mis ise sisaldab, ning lõpetab oma päevad rahuliku teadmisega, milles ei leidu kahtlus-idugi.

The rest is silence. Lõpuks on vaikus.

1906—1936.

Aja kaja

1

Jälle üllatas mind aja vaim . . .

Istusin raskest teekonnast väsinuna pimedas, külmas vagunis. Rong peatus vaksalis, mille aknad olid puruks lastud. Ootesaalis tukkusid väsinud soldatid suitseva karbiidilambi ümber. Teine rong tuli vastu. Pimedas kanti haavatuid üle roobaste. Keegi jooksis punase laternaga jaamaesisel. Siis jäi kõik vait.

Ainult üks reisija oli siin jaamas meie vagunisse

juurde tulnud. Ta kõristas kannuseid, riivas mind pimedas mõõgatupega, viskas püssi kolinal riiulile, vajus siis pingile mu vastu ning jäi vait.

Tundsin mingit rahutust, nagu oleks keegi mind teravalt silmitsenud. Läbi pimeduse kuulsin ainult pinkidel istuvate magajate rasket hingamist ja korinat. Pöörlesin rahutult siia-sinna, otsekui abi otsides varitseva õnnetuse eest.

Siis kuulsin äkki mu vastasistuja võigast häält:

«Eks ole, see kõik on küllaltki õudne? See kõik, mida te näete, kuulete ja tunnete —? Niihästi see, mida näete öösel unes, kuid niisama ka see, mis viirastub päisel päeval —?»

Võõras peatus, kuid enne veel, kui sain vastuseks toibuda, jätkas ta kähiseval sosinal:

«Eks ole see nii: kord kurtsite oma väikese mina kallal? Kuid kas pole maailma valu sest võrratult suurem? Kas ei koha see üle pea kui ookeani laine, mattes teid ühes kõigi teie pisukeste kannatustega?»

Kes oli see õudne võõras? Mis tahtis ta minust?

Kuid enne, kui jälle sain suud vastuseks avada, pani võõras oma raudraske käe mu põlvele, kummardas suu otse mu kõrva vastu ja kähistas hauahäälega:

«Teil on olnud kaks suurt elukirge: kunst ja naine. Kuid te olete elanud üle nende kirgede. Aeg on hävitanud teie olulisema osa. On jäänud järele ainult eluhoiu loomusund.

Te olete elanud nädalaid ja kuid nagu metsinimene, ilma ühtegi raamatut nägemata ja ühtegi rida kirjutamata, — ja te pole ometi mitte surnud!

Te kujutlesite end kord Don Juanina, kes lõkendas kui tungal, — kuid kas ei kirjuta te nüüd kõigi mälestuste üle nagu too küünik Swift: *Only a womans hair* — ainult naise juus?

Võib-olla ainult üheainsa unistuse olete endise *Ars amandi* asemel oma öiste ärkvuste jaoks hinge salatumas põhjas säilitanud — ja see on *Ars moriendi?*

Kuid te ei kõnele sellest, eks ole nii? Eks ole nii, te ei kõnele üldse enam palju?»

Sel hetkel pääsid mu keelepaelad tarretusest ja ma karjatasin püsti hüpates:

«Kes olete teie, saatanlik võõras, et mu kõige salatumat ja kõige valusamat otsekui raamatust loete?!»

Kuid ta ei vastanud mulle. Võisin aimata ainult ta kihistavat naeru.

Ta sirutas kannuse kõrinal välja parema jala, võttis püksitaskust piibu ja toppis selle täis. Siis sirutas ta niisama kärinal vasaku jala välja, võttis taskust tulemasina, tõmbas leegi põlema ning tõstis oma näo ette.

Siis nägin ma: see oli surnu luukere, peas kaevikukiiver, seljas sõdurisinel!

2

Maailm oli küps seks hirmsaks katastroofiks. Tal polnud enam jõudu nii aineliselt kui ka vaimselt edasi elamiseks. Ta unistus oli sentimentaalne ja õrn, ta tõelisus toores ning halastamatu. Igasugune tasakaal vaimsete ja aineliste väärtuste vahel oli ammu kaotatud.

Olime võtnud vastu liiga rõhuva pärandi kulunud sajandilt.

Fin de siècle'i meeleolu jätkus. Need, kelle hing oli hapramast materjalist, ei talunud tõelisust. Nad visklesid maailmamure palavikus, ses Sigbjørn Obstfelderi *angst for livet og angst for døden,* elu ning surma kartuses. Nietzsche kahtles, kas juba seegi, et ta elas, polnud paljas eelarvamus.

Suurimadki vaimud olid mürgitatud selle tõvega. Isegi kui nad jutlustasid elujaatust ja olemise rõõmu, tundus nende sõnade taga see *horror vacui* — tühjuse hirm, mis oli kohutanud juba antiikmaailma väsinuid.

Inimkond oli haige. Kõik, mis me armastasime, oli mürgitatud. Rohudki, millega taheti maailma arstida, olid mürgised. Nagu uim tõusid need pähe, täites magusa valuga südamed ning pead. Mürk oli Flaubert, Beardsley, Debussy. Suur mürgikarikas oli Nietzsche.

Seisukorra traagika peitus eriti selles, et inimkonna hingehaiglus esindas ühtlasi inimkonna kõrgeimat kultuuritaset. Tervenemine tähendas neis oludes ühtlasi laskumist sellelt tasemelt. Oleks pidanud loobuma kõigest sellest, mis oli võidetud meeleheitliku pingutusega, oleks pidanud põgenema alla sellelt filosoofilis-esteetiliselt kõrgustikult — alla — suurte hulkade juurde.

Kuid mis ootas seal ees?

Tuim suur- ja väikekodanlus, oma olemasolu eelduste: kapitalismi, militarismi ja klerikalismiga. Ning proletariaat, kes oli juba aastakümneid rahutult lainetanud, kuid olude teraspuurist ei suutnud välja murda, sest et suures enamikus oli ise arenematu ning korraldamatu.

Ja nii kirjeldab Romain Rolland oma «Beethoveni» eessõnas maailma aastal 1903:

«Õhk meie ümber on raske. Vana Euroopa roidub läpases ja pahaks läinud õhustikus. Argipäevane materialism rusub lämmatavana mõtet ja aheldab nii valitsuste kui ka indiviidide tegevusjõu. Maailm lämbub ettevaatlikus ja madalas egoismis. Inimkond on nõrkemas.»

Kümme aastat hiljem toimus katse seda õhupuudust kaotada. Me teame, millise raginaga see toimus. Oleme

näinud suure ja ettevaatamatu egoismi koledat prahvatust, mis on ajaloo vere ning pisaratega nartsuks niisutanud.

3

Mitte ainult meile, vaid mitmele põlvele, kes tulevad pärast meid, jätab meie olevik oma pitseri. Me oleme vana korra, *ancien régime*'i ajal sündinud, kasvanud, hariduse ja vaimse väljavaate omandanud. Meid tabas see maru täisealistena, see on meid põrutanud, kuid me ei või ajajärgu kohaselt enam põhjalikult ümber kasvada. Kuid milline on kord selle eurooplase elu, kes praegu kätkis puhkab? Millised mälestused jäävad kümneaastasele belglasele, poolakale või serblasele? Kas ei tõuse seal samasugune põlv nagu see, kelle isad langesid kord Pariisi vallidel või surid meeleheitlikes võitlustes kommunaaride katakombides, põlv, kelle esimeseks tunnuseks on see, et ta on kirjaoskamatu —?

Kuid võib-olla ei märkagi see põlv, kes on sunnitud vaesemais ja ahtamais oludes kasvama, vahest kunagi seda suurt murrangutunnet, mis jääb igavesti varjutama meie hinge?

4

Euroopa sõja esimesil kuudel, Marne'i hiiglaheitluste ajal, leidsin ajalehis järgmise võrdluse: prantsuse sõdurid loevad kaevikuis vabul silmapilgel Henri Bergsoni filosoofiat, sakslased võtavad rünnakuid ette, paunas Nietzsche teosed. Tihti mainiti sõja algajul, rahvuslike kirgede lõkendamisel, Nietzsche nagu sõjaapostli nime,

kes pidi lõõtsuma sakslaste maailma vallutamise õhinat, ega jäetud meenutamata, et Nietzsche 45 aasta eest ise Metzi müüride all seisis, preisi ohvitseri kiiver peas.

Vaene Nietzsche! Vaene «viimne apoliitiline sakslane», nagu ta end ise nimetas! Tema, kes vihkas enam kui ühe südame jõuga preisi vaimu ja usundit, militarismi ning ühiskonda! Tema, kes ei jätnud meenutamata, et ta esiisad olnud õieti poolakad ja nende nimi olnud Nicki (oletus, millel pole mingit tõelist põhja)! Mäletan näinud ta pilti sõdurina Saksa-Prantsuse sõja päevilt: kui abitu ja naeruväärt on ta oma mõõga ja kiivriga, otsekui oleks noorele lõvile koera suukorv pähe topitud. Nüüd peab ta marurahvusluse lippu kandma, millel on kirjutus: Deutschland über alles!

On palju jalge alla tallatud, on nagu oleks sõjatangid üle mineviku ragistanud. Muuseumid on põletatud, raamatukogud tuulde hajutatud ja inimkonna mõttemaailmaga pole paremini toimunud. Kui me aasta, kahe aasta või ka kümne aasta pärast sest hullusest ärkame, oleme igatahes teisemad kui olime enne. Ajajärku pärast Napoleoni veriseid päevi on ajalugu juba ammu «kõige uuemaks ajaks» nimetanud. Kuis nimetab ta seda aega, mis koidab pärast Euroopa sõda? Praegu nimetame seda, paraku, alles tulevikuks.

Ja selle tuleviku, selle vaevalt aimatava sisuga aja hooleks jätame ka nende väärtuste uuestihindamise, mida nüüd rahvusliku kire sõgeduses õieti ei suudeta mõista. Teame, iial ei vasta see tulevik meie unistustele, kuid loodetavasti on ta eksimused ometi lähemal tõele kui praegused.

Seni aga las arvab Saksa riigi keiser Wilhelm II, et ta on Maailma riigi Üliinimene I. Seni las usub Nietzsche kaugelt sugulane kingsepp Friedrich Nietzsche (ta ärisilti olen tõesti näinud Berliini Steglitzis!), et ta praegu

«oma kuulsa nimekaimu» õpetust Rumeenias püssitiku, lõhkeva kuuli ja mürgiste gaaside abil teostab. Ja seni tundku ka iga piloot, kes tsepeliini pommikoormaga uduse Albioni poole juhib, eneses sedasama kõlbelist tõusu, mis Zarathustra oma elu suurimal silmapilgul.

Kuid kõige sellega pole veel diskrediteeritud oleviku inimkirgede ja inimülbuse lõkendav eitaja.

5

Rousseau eksib, seletades inimkonna hilisemaid hädasid tema kultuurilise arenemisega. Ükskõik, mis kultuurist ka arvata, kuid ta on igatahes taltsutanud inimest, õpetades talle vähemalt häbi oma tooruse pärast.

On aga ajajärke, mil nagu kokkurääkimise järgi näokatted eest heidetakse, öeldes: «Olgem avalikult häbematud! Tapkem, röövigem, vägistagem. Oleme ümber hinnanud endised pahed ja leidnud, et nad on voorused!»

Ja siis visatakse inimkond jälle aastakümneid tagasi, allapoole, sügavamasse, pimedamasse.

On sellepärast kohatu kõne ajaloo ökonoomiast. Ajalugu vestab pöörasest pillamisest. Mis lähevad maksma inimkonna hirmsamad pahed: sõjad, usundiline vägivald, alkohol. Kui palju aatelist ja ainelist energiat on hukkunud nende kaudu!

Kuid näib, et kõige suurem majapidamine on kõige halvema eelarvega. Ning oletatud raamatupidaja seal üleval, pealpool pilvi, on juba ammu enese diskrediteerinud.

6

Meil pole ülevaadet ajaloost. Ikka imestletakse, et Louis XVI sel päeval, mil rahvas Bastille'd ründas, oma päevikusse märkis: «Mitte midagi!» (Ta polnud nimelt ühtki jänest sel päeval lasknud, seda tahtis ta öelda; kõik muu oli talle ükskõik!) Kas ei pea ka meie tihti jänesejahi päevikut ja jäta nähtused, mille järeldused äraarvamata suured, täiesti tähele panemata ning üles märkimata?

7

Olen kord Nikolai II näinud. Kui tohutu keisririik sõja hoopide all juba õmblusist kärisema hakkas, leiti vajalikuks valitseja autoriteeti tema isiku näitamisega tõsta. Ta tegi ääremaile ringreise. Oli vilets mehikene, näol igavesest ohust ja ettevaatusest mingi saatuslikkuse pitser, ümber vormis ning erarõivais ihukaitseväelaste kari. Kelles pidi ta jõu- või autoriteeditunnet äratama?!

Neilsamul Helsingi tänavail nägin mõni aeg hiljem ka Kerenskit. Oli oma hiilguse tipul, kuid liiga suurist pingutusist lubivalge näoga, käsi nikastatud austajate käepigistusist, kõrvad kurdid ovatsioonest. Mis mõtles tollal see mees? Kas võis ta aimata oma häbiväärset langust?

On midagi ohtlikku võimus. Ei füüsiline jõud ega ideeline poolehoid garanteeri seda igaveseks. Üleöö võivad need võimu kehastaja enese vastu pöörduda, muutes ta kõige armetumaks mängukanniks. Troonilt giljotiinini olevat ainult samm, nagu ammugi öeldud.

Kuid võimu ahnitsev inimene pole seda kunagi tai-

banud ega taipa ka iialgi, otsustades inimpsüühika järgi. Ajalugu leiab ikka omad vabatahtlikud ohvrid. Ta leiab neid liigagi rohkesti, — ja nende omavahelisest võistlusest võrsuvadki kõige hirmsamad tragöödiad.

8

Lermontov lausub kuskil: «Kired pole muud kui algarenemises olevad aated.» Meie ajal on osa kirgesid küll juba aadeteks arendatud, kuid osa aateid jälle tagasi kirgedeks tõlgitud. Selles peitubki oleviku traagika.

Beethoven ütleb ühes kirjas: «Jõud — see on nende inimeste moraal, kes hulgast erinevad.» Kuid veel enam peetakse jõudu moraaliks, kui on tegemist erinevate üksikutega.

Brandes tähendab, et Balzac polnud mitte ühiskonna ajaloolane, vaid loodusloolane. Nüüdse ühiskonna kirjeldajaks vajatakse eriti zooloogi.

Caligula armastas nõnda oma hobust, et talle uhke elamu ehitas ja kavatses teda Rooma konsuliks nimetada. Kui mitu «konsulit» peaks nüüd hobusteks alandama ja talli asetama!

Kas pole nähtud Prometeuse hõlmast kinni haaratavat ja oma piibu peale tuld nõutavat. Nii on aru saadud Prometeuse tule-missioonist. Nii on aru saadud suurist aateist, mis maailma peavad päikestena valgustama!

Maailm on praegu saar, kus valitseb Caliban. Kas Ariel veel elab? Kas ta pole ahastusest surnud ja maetud kõrbe üksindusse?

Neil päevil olen tihti lugenud Prantsuse Suure Revolutsiooni ajalugu. Et oleviku kirgede mõistmiseks objektiivsust koguda, seks peab süüvima mineviku kirgede eritlusse. Ajalugu kasvatab relatiivsuse tunnet, nii vähe kui sest ongi lohutust.

Olen lugenud jälle terrori ajalugu. Kui palju meeletut kirge, valestimõistetud aateid ja kuriteoks muutunud inimkonna õnnestamise unistusi! Ning sellega kõrvuti surmaahastust, meeleheidet, needeid... See on nagu ajaloo ühishaua avamine.

Üks terrori apostleist, Saint-Just, kuulutas nagu kõrgeimat tõtt: «Teenitakse karistust, kui vangipandute vastu halastust tuntakse; teenitakse karistust, kui voorust ei taheta; teenitakse karistust, kui hirmuvalitsust ei taheta!» Ja Robespierre seletas, et revolutsiooniline valitsus tähendavat vabaduse despotismi türannia vastu.

Ning nõnda siis pandi seda «vabaduse despotismi» maksma. Kuid see despotism oli sõge nagu despotism ikka. Ta kaotas igasuguse loogika, ta neelas vaenlased ja sõbrad, rikkad ja vaesed, vabariiklased ning kuningameelsed, ta neelas lõpuks vabaduse enesegi.

Robespierre'i-aegse terrori ajaloos on huvitav just see, et hukkamise põhjustes mingit sotsiaalset loogikat ei näe. Kindralist uksehoidjani, pangapidajast pesunaiseni, kuulsast teadlasest idioodini — kõik pidid oma kaela giljotiini alla painutama. Marssal Luckneriga ühes hukati vaene seebikeetja, õpetlase Eulogius Schneideriga pudukaupleja abiline. Kuid peamiselt olid ohvrid ikka just neist ringkonnist, mida on harjutud rahvaks nimetama ja kelle heaks revolutsioon pidi töötama, nõnda igasugune väikekodanlik ollus, käsitöölised ning talupojad. Ajalugu ütleb: nende 2750 ohvri hulgas, kelle tapamasin

Pariisis enesele nõudis, oli 650 jõukat ja tähtsat isikut, teised 2100 aga vaesed inimesed.

Terrori Prokrustese voodi ühendas kõik seisused. Ja terrori juhid arvasid, et nad pea mahavõtmisega viimse mõtete erinevuse kaotavad. Kui kuulus keemik Lavoisier ühe tähtsa leiutise täiendamise otstarbel palus surmaotsuse täidesaatmist nelja nädala võrra edasi lükata, vastas talle tribunali president, kindlas usus, et väljendab suurima revolutsioonilise tõe: «Meie ei vaja õpetlasi!» Ning teadlane saadeti nagu teisedki «rahvusliku habemenoa» alla, milleks verine rahvanali giljotiini oli ristinud.

Ei ole meie ülesandeks mineviku üle kohut mõista. Veel vähem äratab see meis kirgesid. Ainult üht tundmust tõstatab ta meis: imestlevat kaastunnet.

On nagu vägev bareljeef meie ees surmamineja Dantoni kuju, kui ta tribunali ees nime, vanuse ja elukoha küsimise peale vastas:

«Mina olen Danton, küllalt tuttav revolutsioonist, 35 aastat vana; minu elukohta ei ole varsti kuskil ja minu nimi elab edasi ajaloo panteonis.»

Kui kodanliku reaktsiooni ajal kuus jakobiinlaste komissari surma mõisteti, siis oskasid nad surra otsekui muinasjutukangelased. Niipea kui neile surmaotsus ette loeti, tõmbas üks neist noa välja ja lõi selle enesele südamesse. Surres ulatas ta tapariista teisele, kes kohe enesele rindu lõi ja noa edasi andis. Nii käis see silmapilkselt kõigi käest läbi, kuni kõik kuus surmamõistetut veres lamasid.

10

Viimast korda sõitsin välismaale sõjasüttimisaasta kevadtalvel, üle Wierzbolowo. Seal peatas mind sandarmipolkovnik Mjassojedov. Mina ise olin võlts, kuid minu dokumendid olid õiged. Ainult väike vormiviga oli juhtunud templipaigutuses. Seletasin Mjassojedovile dokumendi väärtust ja mõttetust, millega ta mind 24 tundi poolvangis pidas. Kuid too härra vastas küüniliselt: «Teil võib õigus olla, kuid m i s p u u t u b õ i g u s m i n u s s e!» Ja ta osutas vanadele saksa daamidele, kes niisama miskipärast rongist maha jäeti: «Kas arvate, et need on anarhistid? Muidugi mitte. Kuid kas arvate, et ma nad läbi lasen? Ei tule mõttessegi seda teha!»

Neil päevil leidsin ajalehist teate, et Mjassojedov on riigireetmise pärast üles poodud. See on hirmus ja õudne.

Ma näen veelgi ta nägu, täis õhetavat ülbust ja künismi. Kuid ma ei suuda teda kujutleda ta elu viimaseil hetkil. Kas muheles see nägu veel küünilises naeratuses ja kas jätkus tal, kui aja koledus ta enese kaelapidi surma kiskus, veel jõudu väiteks: mis puutub õigus minusse?!

11

Jonathan Swift jutustab oma Gulliveri juhtumustes Laputamaast, kus tsivilisatsioon oli tipule tõusnud, ja teiselt poolt Hobusaarest, kus inimene oli nii madalale langenud, et kultuursed hobused teda veoloomaks kasutasid.

Näib, nagu tahaks autor nende groteskse te karikatuuridega inimkonna tuleviku väljavaateid allegoriseerida.

Ikka võimsamaks muutub tsivilisatsiooni võidukäik vaimse arenemise arvel. Ja lõplikuks tulemuseks peab olema inimese laskumine kahejalgsete *yahoo*'de tasemele. Millega täita üha laienevat tühikut kultuuri ja tsivilisatsiooni vahel? Kuidas päästa inimkonda sellest metsistumisest? Igatahes pole Swifti-taoliselt küünikult rahuldavat vastust loota.

Ei ärata optimistlikke mõtteid ka järgmine koht Goncourt'ide päevikust:

«Vahel näib mulle, et kord päev tuleb, mil meieaegsed rahvad loovad enestele ameerika stiili jumala, — jumala, kelle olemasolu tõendavad päevalehed; seesinane jumal esineb ka kirikuis, kuid kujutelm temast ei valgu laiali ega olene kunstnike fantaasiast... vaid kinnistatakse päevapildi filmile... Jah, ma kujutan enesele jumalat, kes on päevapildistatud ning kannab prille. Noil päevil tõuseb tsivilisatsioon tipule ja Veneetsias liiguvad aurugondlid.»

Kui säärane on «tsivilisatsiooni tipp», siis soovigem, et me teda iial näha ei saaks!

12

Ähmane taevavalgus külmal veebruariööl. Kuu õhkub läbi pilvevina kord heledamalt, kord tuhmimalt. Majade varjud langevad mustadena lumele, tänavad läigivad kui klaaspurust.

Pean minema läbi linna. Kuid see teekond on ohtlikum kui kaudu kõrbe.

On imelik, et selline õudus võib tõusta nii heledalt valgustatud tänavailt. On imelik, et siin ei liigu ühtki inimest ja kõik aknad on pimedad. Nii imelik, kui võiks tunduda vaid surnud linnas...

Kuid see linn pole siiski surnud. Jäist õhku täidab lakkamatu püssiragin. Seda kostab paremalt ja vasakult, põhjast ja lõunast. Kogupaugud, hookaupa ja jälle kogupaugud, kuigi ühtki laskjat ei näe. Kuuleks vaid nagu kuulide vingumistki üle pea.

Seda linna valitseb nimelt kolm sõjaväge: üks, kes tahab ära minna, teine, kes tahab jääda, ja kolmas, kes alles tulemas. Ning kõigi sõjaseadus on kehtimas omal kombel.

Meeletu hirm on linna vallanud. Kõik on peatu ja mõttetu, nagu see kuulirahegi öise taeva poole. Keegi ei tea enam midagi. Ainult püssid töötavad nagu omapead.

Hoian end majade varju, jooksen uksest ukseni ja tänava nurgast teiseni. Mul pole relva ja mul ei peaks olema ka vaenlasi. Kuid mind varitseb hukatus nagu iga teistki.

Siis pöördub põiktänavast esile kolm-neli autot ja kihutab metsiku hooga edasi. Samal hetkel ilmub teisest põiktänavast kaks-kolmkümmend jalameest, joostes autodele vastu. Kuu heledas valguses süttib sõnulkirjeldamatu võitlus.

Olen jäänud mõlema võitleva poole vahele, surudes end müüritühemesse. Kuulid lendavad vingudes mööda. Vabisen pakasest ja hirmust.

Katuse nurga tagant näen tükki terashalli taevast. Seda mööda sõuab koonal hõbehalli pilve. Ah, pilved, kuu, tähed! Näen neid nagu vangikeldri põhjatust sügavusest . . .

13

Jälle saabub sügis — külmana, kõledana. Nagu pime kuningas Lear tuules lehvivate juustega, nii seisab abitu puu väljade keskel. Pilvi on palju, vesihalle, tinahalle, pehkpuuhalle. Vihm lööb nagu laisk piits läbi pimeda õhu.

Lapsena kuulsin ma sügiseil ikka väljadel marduseid hüüdvat. Nad tulid üle mõisa nurme, läksid muistse rehe taha, liikusid pikas reas mööda kõrrepõldu ning kaebasid. Siis kartsin ma surnuid, kartsin surma ja surmariiki.

Miks kuulen ma nüüd veel rohkem marduseid liikumas sügise jõudes üle kodumaa väljade?...

14

On vali elu seadus: *quae medicamenta non sanant, ferrum sanat, quae ferrum non sanat, ignis sanat* — mida rohud ei paranda, parandab raud, mida raud ei paranda, parandab tuli.

Kuid lõplikult parandab kõike harjumus. Kus ei toimi enam tuli ega raud, sinna jääb vaid väsimus ning unustus.

Kui inimesele läheb pind küüne alla, ta karjatab, tõmbab pinnu välja ning elab edasi. Kui tal lõigatakse sõrm, käsi, käsivars, mõlemad jalad ja käed, — ta teeb niisama. Ta harjub oma õnnetusega — ning elab edasi. Jalutu mees silitab päikese paistel soojendavat koera ja on õnnelik. Kõik on harjumuse küsimus. Kuid enne seda peab tuli ja raud ära katsutud olema, protesti ning alistumise karikas põhjani joodud.

Ka tänavu on Brügge kanalite kaldail leinapajud

lehte läinud ja Lac d'Amouri rannal noor rohi tärganud. Ka nüüd on tütarlapsed armastanud ja nüüdki on Reimsis noormehed õhtu hämaruses puude varjus oma armsamaid suudelnud.

Elu pole veel lõppenud, — see sõnatu, teadvusetu, magus elu.

15

Meie elu on täis vastuolusid ja me oleme tihti vastuolus oma tõekspidamistega. Ja ometi, hoolimata kõigest, kogemuste pessimism ei pea meid lõpuni mürgitama. Meie tõekspidamised pingutuvad ikka jälle võitlusse, otsides väljapääsu oleviku ummikuist.

Kui me midagi saatuselt palume, siis kõigepealt seda, et ta hoiaks selgena meie tõetundmise. Et ta hoiaks alles meie optimismi tuleviku jaoks, hetke pessimismist hoolimata. Et jääks vankumatuks meie teadmine sotsiaalse revolutsiooni tarvidusest, keset kõiki pankrotimeeleolusid.

Maailm tuleb siiski uuesti luua! Vana on ebaõnnestunud, täis mõrasid, see ei helise, vaid pariseb nagu lõhkine kell. Paremaid metalle, heledamat tuld, ilusamat vormi!

1914—1919.

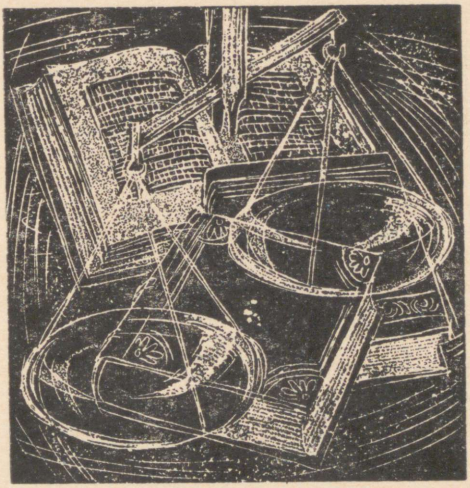

Kriitiline intermezzo

1

Tuul kõigutab mu akna ees männilatva. Õhuke lumi peidab maad. Raagus puude vahel mustavad eemal mõned suvemajad. Õhtuti paistab läbi oksade helepunane ehajoon.

Kuid ei ole üksinduse õnne. Iga päev ootan palavikuga ajalehti. Verd, vägivalda, toorust hõõguvad lehtede veerud. Mõte sõjast luurab kui painaja igal jalutuskäigul, igal päikesepaistesel päeval, igal üksindasel kesköisel tunnil.

Kuis võiks veel looduse idülle maitseda, kui tead, et mered on täis tapvaid miine, taevas täis pommepildu-vaid masinaid ja nurmed kahurikuulidest küntud!

See oli raske aasta, mis üle elatud. Sisurikkad ja sisuvaesed tunnid on ühteviisi pikad. Ons meie aeg liiga sisurikas või -vaene? Kuid ta on pikk, väsitavalt pikk.

Aeg on kitsas ja lämmatav. Ei ole mahti mõttele ega teole. Mitte kartus oma isikliku olemasolu pärast, vaid miski muu, veel õudsem, rusub meelt. Suur fataalsuse tunne, abituse meeleolu. Liiga mahamuljuv on sõjakoledus, et võiks üksikus eraisikuski veel mingeid vabastavaid tundmusi tekkida. Näib, nagu oleks kergem rünnakust osa võtta kui Belgia või Serbia hukatusest lugeda.

Hoolimata isikliku aktiivsuse puudumisest, ei pääse ometi hetkekski sõjameeleolust. Seda on õhk täis. Sellesse hukkub meie isiklik elu. Tuhande nähtamatu ja nähtava ahelaga seob see meid. See, mis enne elu täitis, on kuhugi kõrvale libisenud, õhku auranud. Kui juhtume seda uuesti leidma, ei tunne seda enam, imestame, kohmetume. Näeme asju ja ideid läbi uue prisma. See on sõja verine prisma.

«Maa on mõõkadega küntud, luudega külvatud, verega kastetud.» Kas peab see veel luulelille kasvatama? Kas kõlbab ses õhustikus kõnelda veel meeli paeluvast, kuid kasutust unistusest, mille nimi on kunst? Kas pole kohatu kõnelda vaimsest kultuurist, kui inimkond vähemalt inimea võrra hariduses ning kultuuris tagasi paisatakse?

2

See on kirjandusekehv aasta. Mujal lokkab veel sõjaluule, võrsub poliitiline brošüüri-kirjandus või ilmub

tõsiseid ajaloolisi teoseid. Meil pole midagi. Peatselt isegi mitte ajalehti enam. On sõrmil loendatud need ilukirjanduslikud teosed, mis näevad sel aastal maailmavalgust. Õigupoolest peaks neidki mingeiks imedeks lugema.

Inimene, kes veel kirjanduse vastu huvi tunneb, elab kui vangikongis. Ta pigistab igast raamatust, olgu see milline tahes, mitu korda rohkem välja, kui teeks seda harilikes oludes. Veel enam: ta loeb rohkem vanu raamatuid kui muidu. Ta on sunnitud jälle unustatud allikaile lähenema ja vanu väärtusi uuesti hindama. Ning see on ses kurvas seisukorras ainus rõõmustav moment.

Tal pole lugedes enam esialgset uudishimu. Ta lehitseb aeglaselt tuntud teoseid, loeb ainult neid kohti, mis teda huvitavad. Ta paneb ühe raamatu kõrvale, võtab kätte teise, võrdleb neid, mõtleb järele, maitseb ilma selle kärsituseta, mida äratab tänapäeva teos.

Raamatud on küll endised, nende head ja vead vanad, kuid ümbrus on muutunud. Lugeja ise on muutunud. Ta on saanud aeglasemaks ja tõsisemaks, s. o. sügavamaks. Ta nõuab rohkem, kuid vabandab ka rohkem. Ta pole enam nii äge ja isiklik. Ta arvustusse on ilmunud uusi psühholoogilisi lõimi. Miski inimlik pole talle võõras.

3

Ärgem kummardagem kunstikaanoneid, luulekoodekseid. Ärgem eelistagem mõnd traditsiooni teise kahjuks. Ärgem kivinegem kuivade teooriate ja õigeusklike õpetuste keskele.

Luule on üks. Tal on ainult piiramatu arv avaldumisvorme.

Üks aine võib meid vahest rohkem huvitada kui teine, üks meetod viib luulele lähemale, üks vorm pakub seda tihedamal kujul, — ainult selle üle oleme õigustatud vaidlema. Kõik, mis üle selle, oleneb silmaringi kitsusest ja vaimsest väiklusest.

Milline on säärasel korral arvustaja ülesanne?

Kõigepealt, mitte mingeid «tõdesid» kuulutada, mitte «teed näidata», «õpetada» ja «hoiatada». Kõik tõed ja teed on isiklikud ning sellepärast üksnes isiku kohta kehtivad.

Me peame väärtuslikuks ainult seda, mida võime maitsta. Kuid maitsta võime ainult seda, mis on meile lähedal, on meie tundmus ja mõte, on osa meist enestest. Sellepärast on võimalik üksnes isikuline, subjektiivne, erapoolik suhtumine. Ei ole olemas mingit objektiivset, erapooletut, ebaisiklikku arvustust.

Niipalju kui me samas ajajärgus ja ühiskonnas elame, kuipalju meid haridus, ümbrus ja elukogemused on sarnastanud, niipalju võib ka meie maitse olla sarnane ning meie arvustusedki ühte langeda.

Mitte niipalju kirjaniku tundmustest aru saada kui omi tundmusi tema abil mõista — see on arvustaja ülesanne. Sõna, värv või hääl pole muud kui hieroglüüf, mis äratab meie vaimutegevust. Mis kunstiteos iseenesest on, seda me ei tea.

Kui kriitik tahab olla siiras, lausub kuskil Anatole France, siis peab ta otsekoheselt ütlema: Mu härrad, ma tahan kõnelda enesest Shakespeare'i, Racine'i, Pascali või Goethe puhul.

Mineviku kirjanduse käsitlemisel oleks kohane objektiivne, oleviku omale aga subjektiivne meetod. Kuid ei leidu isegi kirjanduslugu, milles me ei avastaks «erapoolikust» ja «sihilikkust». Üksnes raamatukogu nimekiri on objektiivne.

4

Elame sümbolismi järellainetuse ajajärgul. Kuid pole kahtlustki: sümbolism kitsamas mõttes, mida on esindanud Ibsen, Nietzsche või Maeterlinck, on oma aja elanud. See «modernism» on kaotanud oma äärmuslikud tunnused. Teda ei iseloomusta enam Nietzsche individualism või Oscar Wilde'i esteetiline immoralism. Ta ei ärata vaimustust ega ärrita ka vihale. See kõik on juba ajalugu.

Niisama oleme ümber hinnanud ka sümbolismi vormilised võtted. Meile on juba igavad ta müstilised dekoratsioonid ja sügavust taotlevad sõnad. Me sõbrustame jälle realismiga ja avastame luulet ka meid iga päev ümbritsevas elus. On kasvanud uuesti huvi inimlike vahekordade ja tundmuste eritlemise vastu. Läbi kirjanduse lehvib jälle psühholoogiline meeleolu.

Sümbolism ei tähenda enam *a priori* kõrgeimat kunstisuunda. Võime kujutleda ka muid üleva kunsti vorme. Meil pole tagavaraks ainult üks — Mallarmé lausutud definitsioon: *L'art — c'est une manifestation mystique*. Pole sugugi tarvis, et teose taga peituks ilmtingimata mingi sümboolne sügavus. Võime leppida täitsa mõistuspärase sisuga, kui see on ainult vaimukas ja isikuline. Loeme jälle maitstes Voltaire'i «Candide'i».

5

Ja ometi, me ei või nautida lähema mineviku realismi. Temas puudub see, mis meid võlub vanarealismis: müüte loov fantaasia. Ta pakub peamiselt kuivi protokolle, mida ei elusta intuitsiooni hõng. Ta on isiku- ja ilmevaene.

Huvitav nähtus: nii möödunud sajandi romantism kui ka realism pole loonud müüte kandvaid tüüpe. Neid leiame aga vanarealismi ja sümbolismi ajastu kirjandusest: Don Quijote, Faust, Zarathustra, Peer Gynt. Mis romantikul Novalisel ei õnnestunud, õnnestus uusromantikul ja sümbolistil Nietzschel: uue mütoloogia loomine.

Luua müüte — see on kõrgeim. Luua seda üksi, mis muidu rahvad ja sajandid loonud — see on jumalik. Suuremat õnne ei pea kunstnik lootma.

Romantikute ja naturalistide kirjandusest ei jää aga palju suurt ning selgejoonelist meelde. Nende huvi oli pööratud sootuks teisale: isikliku tundmuse või analüüsi poole. See aga poolitas nende tähelepanu ega lasknud keskenduda suurte allegooriate loomiseks. See ei soodustanud fantaasialendu.

Boccaccio, Cervantese või Le Sage'i realism oli loomult sünteetiline, Balzaci, Zola või Hauptmanni oma aga analüütiline. Uusrealism peaks olema jälle sünteetilist laadi. Vastavad printsiibid on juba mõni aeg valitsemas maalikunstis, skulptuuris ja arhitektuuris. Ning kui kirjanduses lähemas tulevikus realistlikud põhimõtted üha rohkem maksvusele pääsevad, siis peame ootama ka uusi kirjanduslikke tüüpe ja müüte.

6

Eesti kirjanduslugu langeb suurelt osalt ühte vanaromantismi ja realismi ajalooga — ning sellega on meiegi seisukoht tema suhtes määratud. Ka see kirjandus on müüdi- ja tüübivaene. Ei ole «Kalevipojas» Kalevipoeg ega «Lembitus» Lembitu selliseks kõike enda ümber koondavaks keskkujuks, keda tahaksime

näha. Ei arene sellisteks ka «Rahvavalgustaja» või «Orjade» tegelased. Meil on osatud näha vaid katkeid ja detaile.

Koondava fantaasia nõrkus — see on eesti kirjanduse pahesid. Tal pole seda olnud romantilisel ega realistlikul ajajärgul. Ja see näib olevat tõuline puudus: ka soome kirjanduse tunnuseks on see, välja arvatud «Kalevala» ning Kivi.

Me ei suuda näha lopsakaid nägemusi ega edasi arendada õnnelikultki leitud aineid. Tüüpiline näide: Kitzbergi «Libahunt», milles hästi kirjeldatud orjatalu reaalset miljööd, kuid pole rahvaluule müüdile omalt poolt midagi juurde lisatud. Ja nii on käinud üldse kõigi käsi, kes meil rahvaluulest aineid valinud: ei ole vanade pärimuste refereerimisest kaugemale jõutud.

On tõsi: meie kirjandus ei paku rahva olemust allegoriseerivaid tüüpe. Hippolyte Taine toob aga näiteks Don Quijote (hispaanlase naeruväärt-uhke rüütlimeel) ja Defoe Robinson Crusoe (inglase koloniseerimise, tsivilisatsiooni levitamise tung). Milline oleks eestlase rahvuslik tüüp? Milles avalduks meie tõu geenius? Loodetavasti vastab sellele küsimusele meie tuleviku sünteetiline kirjandus.

7

Me nõuame kunstiteoselt mõtte- ja tundetihedust. Kuid kas ei sõdi see just eespool esitatud müüdifantaasia nõude vastu? Kas ei jõua me tihedust taotledes suurte ja selgete piirjoonte mailt jälle hilisrealismi pisidetailide juurde?

Meie ideaaliks ei või igatahes olla enam vanarealismi müüdi kordamine. Inimhingeelu on ometi komplitsee-

runud, maitse peenenenud. Renessansi ajajärgu ajude ja lihaste mäss tundub meile liiga robustsena, Rabelais' või Swifti koomika üligrotesksena. Don Quijote võitlused tuulikutega huvitavad ikkagi ainult veel sümboolses mõttes. Maitseme pigemini Anatole France'i intellektuaalset irooniat.

Tuleviku müüt peab siiski olema midagi tihedamat ja isikulisemat. Eeskujusid otsides peaks minema nagu veelgi kaugemale. Ja kas pole seal kreeka klassika — ühel hoobil realistlik ja suurejooneline, asjalik ning tundetihe. Oleks austav nüüdisinimesele, kui ta suudaks leida sellega jälle lähemat loomingulist kontakti.

8

Suurimaid kirjaniku voorusi on ta siirus ja sellest olenev psühholoogiline usaldatavus. Ei ole kaugeltki nii tähtis ta artistiline oskus, ta erandlikkus aines ja vormis. Ta ei tarvitse olla üldse «ilukirjanik», kuid me peame teda usaldama.

See usaldatavus võrsub autori isiklikust vahekorrast oma ainega. See tähendab võimet tungida nii lähedale käsitletavale probleemile, ühiskonnale, inimesele või loodusele, kui üldse mõeldav. Kogu tema õnnestumine sõltub sellest. Seejuures võivad meid kaasa tõmmata sellisedki kirjanikud, kelle vaateid me küll ei jaga, kuid kes meid just oma siirusega veenavad. Siin on vahest suurimaks eeskujuks Lev Tolstoi. Või keda meist huvitab Paul Bourget' katoliiklik lähtekoht, kuid me elame ometi kaasa ta veenvale mõttepingele.

Kõige selle vastu patustavad aga nii paljud tendentsikirjanikud. Mis mõju võib olla isegi pooldatavail mõtteil ja tundmusil, kui neid usaldatavalt ei suudeta esi-

tada! Samasse liiki kuulub ka suur osa ajaloolisest ilukirjandusest ühes ta kunstlike lavastuste, teeseldud hingeelu või magustatud poeesiaga. On ohtlik ka rahvaluuleline lähtekoht, kui sellega ei suudeta leida isiklikku kontakti. Või keda võiks huvitada näiteks Karlsoni «Kalevipoeg ja Sarvik»!

Tõelist sisseelamist ja siirust ei suuda aga miski lõplikult varjata, ei kaugus ega aeg. Kaudu sajandite kuuleme veel inimlikke toone Héloïse'i kirjades, kuid mis läheb meile korda Petersoni «Elsa» paberlik ilukõne! Shakespeare'i tegelased räägivad vahelgi rohkem meie olevikust kui meie eneste oleviku kirjanikud.

Mis sooviksin ma, küsib vene kirjanik V. Rozanov, et pärast minu surma mu töödest püsima jääks? Mitte stiil, mitte ained, mitte ka ideed, vaid ainult nende psühholoogiline usaldatavus.

9

Midagi suurt ei saavutata ilma suure jõukulutuseta. Ja jälle näeme: kõik kiirustamine, edasikihutamine, tootmine *en gros* on võõras tõelisele kunstiloomingule. Ainelised huvid, kirjanduseturg, sensatsioonihimu nõuavad kõike üleujutavat produktsiooni, kuid seda ei nõua kunst. Loomine — see on sünnitamine. Üheksa kuud on tarvis oma last kanda, enne kui sünnitada. Kirjanik peaks seda oma ainega üheksa korda üheksa kuud tegema. Peab elama aastaid oma ideede ja tegelaste seltsis ega või kahe kuuga romaani kirjutada. Selle aja jooksul ei saa nende tegelastega veel sinasõbrakski, et nad teile oma isiklikumaid tundmusi avaldaksid. Peab juba leppima pealiskaudsete viisakustega, nagu seltskonnaski.

Mõne õnneliku koha võib hetk inspireerida, kuid iga suurem kunstiteos on kompositsioonilt ja väliselt vormilt ikkagi kõigepealt raske, vaevarikka, ennastsalgava töö tulemus. Olla suur kunstnik — see tähendab olla ilmtingimata ka suur töömees. Kui väike on loomisrõõm võrreldes loomisvaevaga! Mäletatavasti ütleb Nietzsche: Ei sünnitata sellepärast, et see lõbus oleks. Küsige naiste käest! — Tõesti: kas arvab keegi «Divina Commedia», «Fausti» või «Peer Gynti» olevat ainult luulelise inspiratsiooni vilja!

Öeldakse: kuid tõelisuses puuduvad säärased meistrid, kes oleksid alati halastamatult nõudlikud eneste vastu. Jah, kahjuks! Kuid mis on väärtuslikum: kirjutada kümme lehekülge, mis jäävad igavesti meelde, või kümme paksu köidet, mis kohe ununevad?

Pole ühtki absoluutselt õnnestunud kunstiteost, nagu pole ühtki absoluutsete võimetega kunstnikku. Kuid häid omadusi võib äraarvamatuseni tõsta.

10

Kui palju kultuuri, peale ande, näib nõudvat korrektse ja maitseka teose kirjutamine. Kui vähe on neid, kes iial ei haava, kordagi ei komista.

Igavesti eeskujulik on ses suhtes Tšehhov. Suured «esimese järgu geeniused» on harva nii neitsilik-häbelikud. Ei ole seda Nietzsche, Ibsen ega Tolstoi. Nad on liiga eksimatud, liiga enesega rahul, et olla tagasihoidlikud ning taktitundvad. Nad on ikkagi kuskil banaalseid tõdesid kuulutanud või robinal peale tunginud. Kuid kõik, mis peale tungib, mis liiga kindel oma õiguses ja kõigutamatult iseteadlik, on kunstis vale.

Tuhandete hulgas võib leiduda üks nii diskreetne

kirjanik kui Tšehhov. Kuis võiksime nõuda, et hariliku inimese viha oleks kaunis ja armastus liigutav. Võibolla võimaldabki seda ainult rinnas küdev kaduvustundmus.

Harilikul inimesel on nii raske olla õiglane ja siiras. On raske ilusalt ja lihtsalt mõtelda, veelgi raskem kirjutada. Kuid iga ebaotsekohene sõna, iga võlts on üleva ja kauni vastand. Kui palju läheb kaduma sellestki kaunist, mis õnnelikul hetkel mõttes tärkab, niipea kui tahame seda sõnasse sulgeda.

Kogu «modernistlik» kirjandus suures enamikus on ebaotsekohene, ebaõiges toonis. Nii harva tunneme selles psühholoogilist tõde, suuremas osas aga poosi, pretensiooni, taktipuudust. «Modernistlik» kirjandus arvab saavat sellega õilsaks ja ülevaks, kui valib «õilsaid» ning «ülevaid» aineid. Seda püüdu tunneme palju sümbolistlikus, rohkem uusromantilises kirjanduses. Otse bakhanaale peab see aga «viimsete päevade pühakute» juures.

11

Ja siiski arvan ma: «Momendi» rühmale on liiga tehtud, on ülekohtune oldud. Olen isegi liiga teinud.

Kui näha eesti kirjanduse suurt julguse puudust (fantaasia — see on julguse küsimus), kui tunda vastikust meie väikekodanliku korralikkuse vastu (mida ometi korrektsuseks ei piisa), siis võib ka momentlaste väikesele mässule tänulik olla. Tõsi, see on liiga väike, abitu ja vaibub lõpuks oma jõuetusse, kuid ükskõik, — see on vähemalt midagi muud.

Selle kirjandusliku põua ajal olen mitu korda «Moment»-albumi ja Rohu raamatud kätte võtnud ja

neid tähelepanu ning osavõtuga lugenud. Olen üle saanud sellest, mis mind neis varem haavas. Ma ei näe enam üksikuid vääratusi, maitsevastasusi, keelevigu. Sest mitte neis pole pearõhk, vaid milleski muus.

Loen jälle Rohu sissejuhatust ta esimesele novellikogule ja tunnen sellele kaasa. Kui õige see on, kui psühholoogiliselt õige! See, kes nõnda tunneb oma ülesandeid, kes aimab nii orgaaniliselt tõtt, see on tingimata kunstnik ja on tingimata õigustatud meie tähelepanu nõudma.

Kui me selle voolu vaimuga ei või igakord päri olla, kui mõned selle avaldused ei vasta meie maitsele, siis oleneb see ülepääsematust erivusest inimeste vahel. «Momentistid» on psühholoogiliselt õigustatud, kui mitte alati, siis vähemalt tihti. See on n e n d e seisukohalt õige. Ja praeguses lämmatavas, läpases õhustikus tahaksin vahelgi nende seisukohal olla.

12

Ei pea moraalseid tundmusi vahetama esteetilistega, — vana tõde, kuid peame seda enesele ikka jälle meelde tuletama. Eriti meie, kes arvame end kõlbelisist eelarvamusist vabad olevat. Ei, meiegi oleme nende paelus, ainult teisel viisil kui vanem põlv. See kõik on loomulik ja inimlik, — kuid pole paha sellest teadlik olla.

Nagu esemele on omane raskus, nii inimesele moraalitunne. On kinnitatud, et ühtki rahvast, ühtki isikut pole ilma usundita. Seda võib ainult ses mõttes mõista, et ühelgi rahval ega isikul ei puudu moraalsed kriteeriumid. Usund on ainult nende vormiks. Moraalsed normid on õigupoolest enesekaitse abinõudeks ja ole-

nevad instinktist. Kuid instinkt võib ainult harida või taltsutada, mitte aga hävitada.

Sellepärast on täiesti ekslik kõnelda amoraalsest, ilma moraalita kunstist. Aga samasugune väärmõiste on antimoraalne, moraalivastane kunst.

Oscar Wilde ütleb küll kuskil: «Ei ole head ega ole kurja. On ainult kunst.» Kuid see on eksitus, ainult enesepete. Sellega lükkame küsimuse enesest ainult kaugemale. Tõuseb kohe teine küsimus: mis on siis kunst? See, mida me selleks peame. Kuid miks me seda selleks peame? Sest et see meile meeldib: on ilus, liigutav või mõtterikas. Mida peame aga ilusaks, liigutavaks või mõtterikkaks? Seda, mis meid ei solva, mis meile on lähedal, mis meile vastab, meie tundmustega ühte langeb. Jõuame kunsti juurest jälle hea ja kurja, s. o. moraali juurde. Esteetilise ja eetilise juured on nii tihedalt põimunud, et me neid ei suuda eraldada.

Iga inimese eneseavaldus on moraalne nähtus. Kui see meile ei meeldi, kui see meid ärritab, meis «kõlbelist viha» äratab, siis osutab see ainult, et meil on teistsugune kõlblus. See ei osuta aga sugugi, et meie kõlblus kõrgem, parem, või mis veel veidram, ainus kõlblus oleks.

Sellest kõlbelisest egoismist peab üle saama, kui tahetakse vähegi õiglaselt kunstis otsustada. Täiesti temast vabaneda on võimatu, sest ühes sellega peaksime vabanema kogu oma isiksusest. Ja sellepärast on ka võimatu täiesti «õiglaselt» esteetilisis küsimusis otsustada.

Mitte põhimõtteliselt-moraalsed vahed ei lahuta nii palju inimesi kui haridusliikud. Esteetilis-moraalsed erinevused on just intellektuaalsete lahkuminekute tunnuseks. Mida toorem vaimuelu ja ebapeenemad apetiidid, seda ägedam arvustus. Mida nõtkem vaimne

struktuur, seda enam arusaamist nähtustest, kuid seda rohkem ka valikukalduvust.

«Normaalne» inimene oma «normaalse» kõlbluse ja esteetikaga on igal pool tooniandev. Ei ole siis ime, et «üldarvamus» kunsti suhtes pole iial edumeelne. Selle normaalse tuimuse hääletorujaks on ajakirjandus.

13

Mis võime parata selle vastu, et «futurism võidab». Milline futurism, see on iseküsimus. Kuid mingi kunstivool peab ka tulevikus valitsema. Ainult futurismi vaenlased arvavad, et nad seda tunnevad. Futuristid ise pole selles sugugi nii kindlad.

Mis teame õieti tuleviku kirjandusest? Mitte kui midagi. Juba paljas sõna «futurism» on suur väärmõiste. Ei või olla mingit futurismi. Alati on olemas ainult oleviku kirjandus.

Kuid seda peab ka meeles pidama: iial ei või mineviku kirjandus olla oleviku kirjanduseks. Kui futurismi nimetus näib naiivsena, seda sõgedam oleks meilt nõuda mingit passeismi.

Peab elama alalõpmatu, vahetpidamatu arenemise teadvuses.

Mis ehmatab meid õigupoolest futurismis? Uus ajatunnetus ja sellest sõltuv uus vaateprisma ning uued väljendusvahendid. Oletasime, et kunstivahend on ainult hieroglüüf, mille abil püütakse sõnastada sõnastamatut. Futuristid otsivad uusi hieroglüüfe, mis vastaksid paremini meie ajastule.

Tähtsad pole muidugi mitte futurismi saavutused, vaid ta mäss. Ta teoreetiline mässu õigustus, ta mäss mässu pärast. Lastagu ometi kord ilma manitsemata

uperpalli heita, pea peal käia, mõistusega palli mängida! «Laske mind lõbutseda!» — nagu on Marinetti ühe luuletuse pealkiri.

On ajajärke, mil seegi tundub voorusena.

Kahtlemata, futuristid on kunsti uuesti elule lähendanud. Iga uus kunstivool teeb seda, kuid ise oma taotlusis kivinedes jääb ta varsti elu tempost maha. Meie aeg nõudis uut revisjoni.

Oli jälle tekkinud hulk aineid, mõtteid ja meeleolusid, millel polnud pääsu kunstisse, sest et neid «ebakunstilisteks» peeti. Futurism avas neile tee kirjandusse ja kunsti.

Oli kujunenud uus elu tempo, mida ei võidud seniste vahendite varal avaldada. Futurism lõi uue kunstilise žargooni, mis ainekohane.

Äkki toimusid ümberhinnangud «realismi» ja «romantismi» mõisteis, kunstifilosoofias lendas kõik pahupidi. Ja me ei tea tõesti mitte, kas tähendab futurism uut realismi või romantismi. Aines on ta naturalismi äärmusteni läinud, kuid ta paatos on täitsa romantiline.

Loidunud sümbolismi ja ilmetu uusimpressionismi maailma tungisid äkki kunstibarbarid rikkumata vere ning väsimata närvidega. Kastrulite ja pannide parinal kuulutasid need võõbatud nägudega kunstifilosoofid jõu ning vägivalla printsiipe.

«Ei ole ilu väljaspool võitlust. Ei ole *chefs-d'oeuvre*'i ilma agressiivsuseta. Luule peab olema julm tormijooks tundmatute jõudude vastu, et neilt nõuda alistumist inimesele.» (Ühest itaalia futuristide manifestist.)

Iga elav kirjandus on kohustatud sellele üleshüüdele ühel või teisel kujul, enam või vähem aja nõudeist aru saades vastama. Leheneegrite paroodiaist ei piisa.

Inimene muutub eaga vanameelseks, — milline kohutav bioloogiline seadus! Kui mitte muu, siis vähemalt see muudab vanaduse koledamaks kui koolnuhaud. Ah, elutarkus, elutarkus! Eluhullust, elujoovastust paluksin su asemel suurelt Maa Vaimult. Mitte «rahulikku südant» — see tuleb ajaga iseenesest, tuleb liigagi ruttu —, vaid tormilist ning meeletut meelt.

Kui väike on õigupoolest inimese vaimse vastuvõtu anne! Võime mõista ainult seda, mis sünnib maailma meie teadliku elu esimesil aastakümneil. Mis hiljem tuleb, on «eksitus», «langus», «väärkunst». Nii on inimesi, kelle kirjanduslugu lõpeb vanaromantismiga ja kes ei taha hilisemast enam midagi teada. Nad on vaimse võidujooksu staadionil oma kaasaegseist kolm-neli ringi taha jäänud. Ja neist pole edul kasu ega kahju — nende järgi ei määra keegi ajajärgu vaimseid rekordeid —, sõrgivad aga tasahilju haua poole.

Palju pahemad on need, kes kõike kaasa elades ometi visalt lähemat minevikku kaitsevad. Need «normaalinimesed» maitsetes ja tungides, need järelekaalujad ning ettevaatlikud. Kui kurb on nende pärast kultuuriajalugu!

Neil päevil juhtus mu kätte vana ajakirja number, milles kaitsti n o o r t kirjanikku Émile Zola'd. Ja ma ei teadnud tõesti, mis enam veidraid mõtteid äratas: kas see, et keegi Zola'd vihaselt maha tegi, või see, et teda pidi nooruse ägedusega kaitsema.

Maailma harmoonias on vist nii valgus kui ka vari tarvilikud. Kuid elavate, tegevate inimestena iga päev nende vaimsete varjudega kokku põrgates tunneme liiga vähe tahtmist maailma harmoonia üle mõttemõlgutami-

seks. Ilusam ja õhulisem peaks olema see maailm, milles inimene oma elutunnid kahe tühjuse vahel mööda saadab!

15

Kas peaks meid saja aasta pärast veel keegi lugema? Siis on loodetavasti paremad ajad kui praegu. Meie rahvas on siis tõesti *nation*, aga mitte see õnnetu, haiglane võsu, mis nüüd. Kuidas mõistab too lugeja meie käristatud, virilat, haiglast hinge?

Vist iial pole see nii haige olnud kui praegu. Vähemalt pole seda kunagi suudetud nõnda avaldada. Meie kirjanduslik elu on käinud just valu, haigluse avaldamise abinõude täienemise teed. Milline allaminek viimaste aastate jooksul! Praegu kostab meie hääl *de profundis* kui mahamaetu hääl.

Selles meile etteheiteid teha võib ainult tuim optimist, kes pole iial tõeliselt, täie hingega elanud. Muidu teaks ta, et kui kord pisarad tulevad, siis nutjal ka õigus on nutta.

Küsimus on ainult sellest, et ühe närvisüsteem on hellem, teise oma aga tuimem.

Selle haiglase meeleolu põhjuseks pole mingi «võõras mõju», vaid palju tõsisemad tingimused: ühelt poolt üldised poliitilised ja ühiselulised vastuolud, teiselt poolt erandlikult meie rahvusliku kultuuri seisukord.

Hoolimata kõigest, on meie kultuur ometi üle kasvanud neist ühiselulisist ja poliitilisist oludest, milles ta viibib. On koole, on teatreid, on kirjandust ja kunsti, on ühe sõnaga kultuuri. Kuid ei ole poliitilis-juriidilist õigustust sellele kultuurile. Meie maa vaimne ja aineline tasakaal püsib juba kauemat aega ainult välisel

mõjul endisena. Ja sellepärast pole meie rahvuse olukord normaalne. Meie kultuuril on kitsas. Nii odavad kui me ka oleme, kuid ometi oleme väärtuslikumad kui meid hinnatakse. Tõuseb küsimus: kas muutuvad olud avaramaks või algab ahastav kidunemine? On küllalt näiteid, et viimane on võimalik: — kas või Poola kultuuri saatus. Ainult laialdane autonoomia võiks meie rahvuslikku kultuuri sest ummikust päästa.

Seda ahastavat seisukorda on kõik meil juba mõni aeg tundnud. See mürk on käärimas kõigi veres. Me kannatame kõik selle all, olgugi kui vähe ka muidu rahvuslikku mantlit kanname. See on loomusunniline valu, salatud, teadvusetu, kuid seda närvilisem. Võib üle pääseda üksikuist rahvuslikest õnnetusist, võib unustada üksikud tormid, kuid alatine õhupuudus painutab meie hinged virilaks ja jätab meie vaimuõied kahvatuks.

Sõja raskused on sellele koormale ainult lisaks, kuid mitte oluliseks. Ajutiselt võib meie kirjandus nende mõjul küll kokku kuivada ja meie ajakirjandus hinge vaakuda. Pärast sõda läheb aga kõik endisse roopasse. Kuid ka meie loomulik elu on ebaloomulik olnud.

Meil pole erilisi põhjusi ilusamaid päevi oodata. Ja ometi tahaksime nii meeleldi neist unistada. Tahaksime unistada paremaist aastakümneist kui läinud. Tahaksime unistada suurest kultuurilisest tõusust pakatava energia ning lõkendava vaimustuse tähe all!

Sügis 1915.

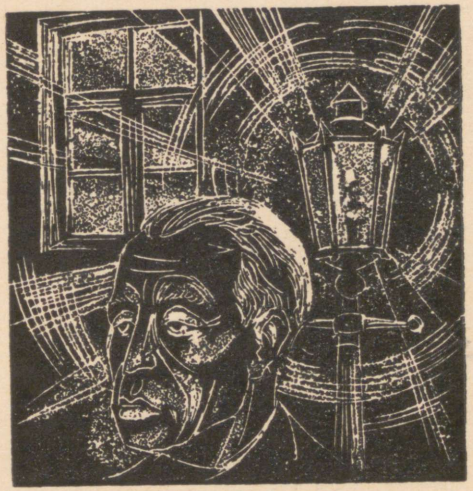

Kaksipidi küsimusi

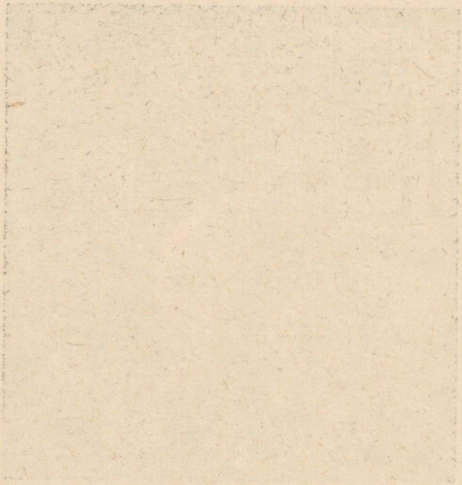

1

Vahel valdab mind teatris keset etendust imelik antipaatia näitekunsti vastu. Mida kunstipärasem on ettekanne või mida enam tabab ta tõelisust, seda sügavam on pohmelus. See on otse kehaline vastumeelsus, orgaaniline valu kauni teose lähedusest. Ei tahaks enam näha ega kuulda midagi. Tahaks põgeneda välja, tormata tänavale, kaduda öösse, kus pole enam värve ega vorme, hääli ega liikumist.

Ja kui siis vahevaip viimast korda käteplagina saatel langeb, publik saalist lahkub, tuled kustuvad, kuna inimesed üksteise järel igasse maailmakaarde kaovad, tunnen kadedust mitme lahkuja vastu.

Kadetsen kõigepealt seda poissi, kes ülal galeriil, lae all «paradiisis» istus, silmad sätendavad, suu imestusest lahti. Kadestan teda, kellele polnud ime mitte üksnes see, mis näitelaval toimus, vaid ka paljas piletiluuk, teatriruum ja vahevaip pakkusid talle rohkem imestlusainet kui mulle kõige põrutavam kurbmäng ning kõige keerulisem komöödia. Nüüd läheb ta mööda tänavat, ja kõik jätkub veel ta ees: vahevaip lehvib jälle kõrvale, õuenarr tuleb nähtavale ning orkestris kriiskab viiul läbilõikavalt. Kogu öö ja veel palju päevi näeb ta neid viirastusi paremini kui mina tõelist elu näen.

Ja siis kadetsen seda meest esimesest reast. Ta oli jumalik, kui seal istus: nägu hiilgav, pealagi paljas, sõrmed täis sõrmuseid nagu krokodilli kael soomuseid, auväärt kõhul kolmekordsed kuldketid. Ta oli jumalik kui neegrikuningas! Kuid ma ei kadetse ta maju ja autot, vaid ta seisukohta kunsti suhtes. Sest ka see on jumalik nagu ta majesteetlikul mustal vennal. Kui palju on ta ülalpool seda, mille kallal näevad vaeva näitejuht, näitlejad või orkester! Teatrikunst liigutab ta südant ainult seevõrra, kuipalju on näitlejanna sukk üle põlve näha. Ta on jumalik, kui pärast etendust autosse istub ja restorani poole kihutab. Tahaksin talle ninarätikut järele lehvitada! Tahaksin, et kogu publik talle hurraa hüüaks! Sest see on aumees kunsti asjus: maksab rohkem kui keegi teine ega nõua vastu midagi. Ta võib kurguni kunstis supelda ega vii välja tulles mingit konterbanti kaasa. Isegi mälestuses ei tarvita ta võõrast vara, vaid saab omaga suurepäraselt läbi. Elagu Vestmann-noorem Väike-Vestmanni tänavalt!

Kuid kui ta auto on pimedusse kadunud, leian enese üksinda teatri eest. Leian enese jälle kõigi närivate mõtete ja tundmustega. Too poisike on läinud, Vestmann-noorem on lahkunud, üksi mina olen veel siin. On mul nüüd äkki kahju lahkuda sest asutisest, unustasin ma sinna pimedasse saali midagi —? Kuulen ma veel viimast viiulite kaja tühjades ruumides või näen baleriini keset hauavaikust hääletult õrnu piruette libistavat — ?

Näen viirastust, kes varvastel seistes kahvatuil huulil mu poole sosistab: Mina olin — ja mind ei ole enam. Sina oled — ning pea ei ole sindki enam. Kas lohutab, kas lohutab sind keset aja nobedat lendu su unistus, su usk, su viimne religioon?

2

Sääraseil öil ei tule mul kaua und. Pean veel palju jalutama, enne kui usaldan koju minna. Ja kui nõnda hilja öösel mööda tänavaid uidan ja üles ähmaselt kumavate akende poole vaatan, küsin tihti eneselt: Kui palju on selsinaselgi ööl ses linnas jälle luuletusi kirjutatud?

Sest iga neljanda või viienda ärkliakna taga istub seal ülal noormees õhkuva lambi juures ja kirjutab salme. Aeg-ajalt kergitab ta pead, et pimedaid pilke lambist mööda hämarusse heita. Kuid ta ei näe enam midagi. Tõelisus on kadunud ta ümbert; teda piirab mingi nägemuste ürgudu, vaimustuse nebuloosa. Üksi nagu planeet hõõgub ta keset ääretuid avarusi, tormitseva südame ning lõkendavate mõtetega.

Istun pingile, et teda kauem vaadelda.

Näen teda ikka enam ja enam süttivat. Ta nägu on kitsas ja kõhn; käsi, mis pead toetab, on niisama kõhn

ning kitsas. Ta kehas on midagi hindu haprusest ja kõhnusest, nagu ta hinges leidub hindu askeesi. Üksnes ta suu näib elavat. Ta punased huuled värisevad hääletult nagu riime suudeldes. See suu on pööratud öö poole nagu lõhkilõigatud puuvili, kui avatud haav. Ah, selles suus näen ma ta tulevikku! Kõik ta elujanu ja himurus, millest ta ise midagi ei tea ega ta salmid veel vähimatki ei aima, paljastub mulle. Näen kogu ta tuleviku traagikat: kuis vaimustus läheb ühte ja elu teist teed; kuis unistused kõrgele lendavad ja keha pahede paelus vaevleb; kuis kõik, mida ta nüüd nõnda vihkab, kord ta hinge ning ihu valdab. Ja tema kaudu näen kõigi ta vendade saatust.

Sest ta pole üksi avaruses, nagu arvab. Oh ei, ta eksib. Just teisel pool seina istub teine temataoline samade tundmustega. Ja kui mitte teisel pool seina, siis järgmises majas, järgmises tänavas, naaberlinnas, teispool süsimusti välje ning kastes metsi. Niisama istub võib-olla Cambridge'is noor üliõpilane, kes hetkeks stuudiumid unustanud ja kuulsusest unistab. Nõnda igatseb noor munk Lhasa kloostrikongis. Ja nõnda unistab Mehhiko lagendikul noor hispaanlane leeritule ääres püssile toetudes. Näen neid kõiki täna imeselgelt. Neil kõigil on kitsad palged ja luukõhnad käerandmed, kõigi huuled on pööratud öö poole nagu lõhkilõigatud puuviljad. Ja veel tean, mis neil ühist: lapselik arvamus, et tundmus juba kunstiteost või vägitegu ennast tähendab. See on ea, liiga nobeda kasvu, võib-olla vere surumise süü nende südames ja ajudes, et nad nõnda tunnevad. Nad on ainult mängukannid bioloogilise seaduse käes, mille nimi on: noorus.

Kuid kõike seda mõteldes olen näinud ühte ja sedasama keskealist meest aeglaselt tänavat mööda tulevat ning üles valgustatud akende poole vaatavat. Ta käib

paar korda edasi-tagasi, peatub hetkeks ja istub siis üle tänava vastaspoolsele pingile, kogu aeg silmad pööratud kumavate akende poole.

Mõne aja seda meest öö ähmases varjus vaadeldes arvan teda tundvat. Jah, ma olen teda varem näinud, viimane kord täna õhtul teatris. Ta istus loožis samba lähedal, pea käte najale toetatud, äärmise pingutuse jooned palgel, nagu oleks ta püüdnud näitelaval kõigi liikumiste taga näha mingit muile nähtamatut liikumist ja kuulda kõigi häälte taga teistele kuuldamatut häält. Ainult ühel hetkel nägin ta nägu tuksatavat: kui taevaranna kauguses mingi vaevalt märgatav värvitoon vahetus ning orkestris üksik vile nagu läte silmapilgu sulises.

Nägin seda meest hiljem ka teatri ees, kui vaatlejad lahkusid. Ta naeratas «paradiisi» publiku arvustusi kuulates ja imestles Vestmann-noorema mustanahalist minekut.

Ja nüüd näen teda siin, unetuna, keset öist linna. Mida otsib ta siit? Oh, nüüd ma tean! Sellisel ööl näib mu läbinägevus olevat tuhat korda teravam kui muidu.

Kord elas see mees sessamas majas, seal ülal ärklitoas. Ka tema valvas ööd läbi õhkuva lambi ääres. Ka tema tegi salme, milliseid ainuüksi arvas teha võivat. Nüüd on ta selle jätnud. Ta pole küll ärimeheks saanud, tal pole maja ega autot, kuid ta on paratamatult otsusele jõudnud, et proosat paremini kirjutab kui salme. Ta silmad ei luba teda öösel töötada. Ta närvid ei talu liiga suuri pingutusi. Kuid päeval töötab ta ometi palju. Ta pole õigupoolest küll veel üle Dante «elu vaevarikka raja» keskkoha jõudnud, kuid ometi on talle avanenud elu-inferno põhjatud lehtrid ning ta on astunud juba aastate kaupa alla neid kuristiku treppe mööda. Looming, mida ta kord ülal ärklitoas harrastas nagu ürg-

udude preester, on muutunud aatomi üksikasjaliseks lahkamiseks. Ta pilk on tunginud läbi kõige kauni, ja ilu on ta hinge mürgitanud.

Ah, nüüd tunnen seda meest lõplikult!

Meid vaevab mõlemaid täna unetus. Meil pole rohkem isu liikumiseks kui ka paigalpüsimiseks. Ja istudes nõnda vastamisi hakkame hääletult oma mõtteid vahetama.

3

Oleme lugenud liiga palju raamatuid, näinud liiga palju kunsti ja meid on vallanud pohmelus ses esteetilises kõrbes.

Trükitud paber on mürgine! ütleme meie.

Kunst eeldab kannatust, võrsub kannatusest või viib kannatusele. Mõnestki rahvast ei tea me muud kui ta kunsti, ja see kunst on olnud ta suurim õnnetus. Kas unistasid kunstist ja tulevikust muistse Kemi orjad, kui püramiide ehitades nagu kärbsed hukkusid? Sküüdid, kes ise hooplesid, et neil pole linnu ja külasid, ei ole muud järele jätnud kui ainult hiigelhauakääpad. Kas on neil sellest mingit kasu, et me neid vähemalt nende kääbastegi järgi mälestame? Panevad pööritama Herodotose kirjeldused sküütide matustest!

Ükski looja pole sisemiselt õnnelik. Rahvalaul on ikka kurb, ja kõrgeimalgi kultuuriastmel mõjub kunst traagiliselt. Inimlikku õnne võib saavutada iga teise abinõuga mitmekordselt, kui ohverdada selleks poolgi seda pingutust, mida nõuab kunstiline looming.

Trükitud paber on mürgine!

Flaubert'i kirjad vestavad ainult elupikkusest heitlusest oma Jehoova — kunstiga. Isegi armukesele kirjutab

ta andeks paludes, et tast pole õiget armastajat: kunst takistavat teda. Ja teine kord kirjutas ta: «Mu elu on kibe, ilma välise rõõmuta, elu, mille ainsaks toeks on ainult mingi vahetpidamatu vimm, mis vahel jõuetuse pärast pisaraid valab, kuid alalõpmata püsib. Ma armastan oma tööd pöörase ja loomuvastase armastusega nagu askeet.» Kuid see kulutav armastus ei toonud talle iial õnne!

Kui see oleks nii ainult esteetide ja vormimeistritega, siis veel mõistaksime seda. Kuid ka Ibsenil polnud kunsti pärast noorust. Mu elu on olnud, kinnitas ta ise selle lõpus, üksainus «pikk, pikk kannatuse nädal». «And pole eesõigus, vaid kohustus,» kordas ta oma eluvannet kirjas Björnsonile.

Millise koormana lamab teos, *oeuvre,* loojal isegi valmina! Nietzsche pihib «Ecce homo's»: «Kui heidan pilgu «Zarathustrale», käin pool tundi tuba mööda edasi ja tagasi, võimetuna talitsema väljakannatamatut nutuhoogu.» Tõesti, «kallilt ostetakse õigus — olla surematu: selle eest surrakse mitte ainult üks kord elus».

Jah, võib-olla on kord olnud luuletajaid, kes lõid kergelt ja õnnelikult. Need naiivikud mineviku aegadelt! Schiller kirjutas pärast «Wilhelm Meisteri» lugemist, et luuletaja olevat ainus tõeline i n i m e n e, kuna parimgi mõttetark on paljas karikatuur. Oh ei, just luuletaja on selline kõverpilt. See on võltsikasvanud inimene, väärdunud vaim, kel pole jõudu tõeline inimene olla. See on karikatuur, mis end ise loonud ja oma olemasolu autosugestiooni abil jätkab.

Trükitud paber on mürgine!

Kunst eeldab eluinstinkti nõrkemist. See on degeneratsiooni tunnus. See osutab reaalsuse surrogaadi, magusa pettuse tarvet. Kõik suured kunstijärgud on

alanud siis, kui rahvuse elujõud on iseenesest nõrkemas. See on liighellus ja ülitundlikkus, mis otsib enesele kunsti kaudu avaldust. Mida kõrgemaks kerkib kultuur, seda peenemaks muutub inimese vaimne koostis, ja seda rohkem on tal eeldusi kannatuseks. Sest kannatuse määra mõõdab teadvuse määr. Vihmauss kannatab kahtlemata enam kui pajupõõsas, hobuse kannatuse eeldused on enam arenenud kui vihmaussil, kuid inimesele toovad kannatust põhjused, millest pole hobusel aimugi. Tunneme kehalikku valu, kui peame jooma klaasist, millest teine enne meid joonud; seda ei võiks mõista kõige targemgi loom. Veel enam, paljad mõtted, kujutlused ja unistused võivad sünnitada suuremat tuska kui iial kehalik kannatus. Ja säärasel kujutletud kannatuste maal on kõigi kunstide allikas. Olete näinud, kui kurvad on kõik kunstnikud loomishetkel? Geniaalsus pole muud kui anne abstraktselt kannatada. Kunsti tõus tähendab kultuuri, s. o. inimliku kannatusvõime tõusu.

Trükitud paber on mürgine! — — —

Kuid jõudnud selle pessimistliku otsuseni, protestib äkki üks meist, mina või too mees seal mu vastas — ükskõik:

«Tahate teie siis, et inimene tagasi vegeteeriva looduse hõlma vajuks, kultuuri loomise ja ühes sellega kultuurivalud ning abstraktsed kannatused unustaks?!»

Meile selgub, et oleme kogu aeg oma tõeliste tundmuste vastu rääkinud. Ei, me armastame kunsti, meile on muuseumid teiseks koduks, me ei või teatrita elada. Meie peaksime vihkama kunsti?! Meie, kellele muusika on õhk, mida ruttame hingama, niipea kui oleme reaalsusse süüvinud! Meie, kellele raamatud sisaldavad poole elust ja kelle unedki on läbi põimitud kirjanduslike motiividega!

Tunneme äkki, kuis teineteisele vastumeelseks muutume, kuis viha tärkab teise nagu «kultuurivaenlase» ja «kunsti profaneerija» vastu. Tõuseme järsku mõlemad ning kaome öösse.

4

Kuid nõnda pilkaspimedas uites ei jäta mind rahule mõtted. Komistan kividel, eksin puiestikus, kus varisenud lehed jalge all kahisevad. Hingan niiske mulla ja hiliskresside imalat lõhna. Mõtteid, meelekujusid ja pilte kuhjub üles sametpehmest ööst nagu udusulist kaitsevalle, kust ei pääse üle. Heitlen siia ja sinna, rabelen mõtete ja sõnade väätkasvudes, ümber ääretu pimedus, südames sõnatu nukrus.

Mõnikord nõnda uites olen juhtunud viimaks mereranda. Äkki puhub majade vahelt soolakas tuul, tõrva ja kala lõhn tungib ninna. Sadama kuuride, tõstekraanade ja elevaatorite piirjooned mustavad mere kohal valendavas taevas. Juba kuuldub ummikute lokset vastu kivikallast, ja peen joodi lõhn täidab õhku. Kuid ühes veega ärkab jälle reaalne elu: selja taga linnast kostab rattakärinat, eemal huikab rong, pimedas kihutab vabrik veelgi pimedamat nõge taevasse ning lahes pilgutavad laevad silmi.

See on elu, mõtlen, ranna käsipuule toetudes. Üle kõige on ometi elu!

Ja äkki, eneselegi ootamata hooga puhkevad sellistel kordadel mu peas hoopis uued mõtted. Nad tungivad robinal esile, murravad läbi tormijooksul, viies rüsinal kaasa kõik traataiad, mida äsja veel tundsin. Kõik õnnetus on selles, et kunst ei vasta elule! mõtlen minutilises joovastuses. Sellele elule, mis mind praegu ümbritseb:

joodilõhnalisele ja meretuulisele, lõõmavate vabrikute, huikavate rongide ja silmipilgutavate laevadega! Sellele proosalisele ja luulelisele, hirmsale ja ilusale, kohutavale ning armsale elule, mis nõge kihutab ja ilu loob — rohkem kui kõik maailma esteedid ühtekokku.

Ja ma kordan enesele kõik, mis võin öelda hukkamõistvat nüüdisaegsest kodanlikust, endasse lämbunud, magedaks ning magusaks muutunud kunstist. Ma heidan talle ette ühiskondliku kõlapõhja puudumist, erootilist nigelust ja esteetilist tühja-tähja nikerdust. Estetism on mäda! hüüan ma. Vaadakem kaugemale, vaadakem tulevikku!

Ja säärastel puhkudel avanevad mu mõttekujutuses uue, ühiskondlikult elava kunsti karmid väljavaated. Näen jõulisi jooni ja energilisi liigutusi. See on vastne vaimutervenduse unistus, mis mind veetleb. Jah, ütlen ma, nüüdne kunst teeb inimese õnnetuks, sest ta viib tühjusse, ta lõpeb iseenesega, tal pole mingit eesmärki. See on ainult magus mürk, peen viin, millele järgneb ometi pohmelus, olgu kui esteetiline tahes. Kuid on tarvis kunsti, millest jääks järele värske elutundmus, nagu tuulepuhang vabalt merelt. Seda soolast ja tõrvalõhnalist tuult on tarvis juhtida teatritesse, nii et Vestmannnoorem rahutult toolil pöörleks. Seda peab päästma muuseumidesse, nii et idüllised lõuendid ühes neid imestlevate vanade tädidega õhku tõuseksid ja aknast välja lendaksid. See peaks puhuma läbi kirjanduse, heites luulevihkude lehekülgedele nõgiste suitsujugade varje. Ja see peaks kohama läbi muusika, kandes mälestusi suurte ummikute pahinast ning avaruse tähekarjade kirglikust tantsust.

Nõnda unistan ma, ja mida valjem on tuul merelt, seda tormisemalt lendavad mu mõtted. Neid tuleb kui

mesilaste sülemeid tuules, nagu paiskaks neid torm mu rinda ühes lainete vahuga.

Vahel juhtub sääraseil hetkil mulle sadamasillal vastu üksik jalutaja, tuules lehvivate palitusiilude, palja pea ja õhkuvate silmadega. See on sama mees, kellega hiljuti puiestee ääres istusin ja valgustatud akende poole vaatasin. Ta käib ruttu pimedas, ta hoog kasvab iga silmapilguga, ta vehib kätega. Ka tema on vaimustatud neitsilik-värskest loomisprotsessist, millele ta sel hetkel ei malda kindlat sisugi anda. Ainult tormata! mõtleb ta joobudes. Ainult minna, ainult minna, värskena ja tormisena kui meretuul!

Selles vaimustuse palangus on enamjagu ööd kulunud, ja me hakkame kodu poole astuma. Kõnnime teine teisel pool tänava äärel, lahkume nurgal, uidame kumbki iseuulitsal kui kivikraavis, kuid meid ühendavad mõtted nagu säde-telegrammid. Ja vahetevahel üles valgustatud akende poole vaadates näeme, kuis noored luuletajad kummuli kirgedest lõkendavail käsikirjul magavad. Üksnes lambid veel suitsevad.

5

Aga hommikud tulevad omasoodu, ja kõik kordub nagu loendamatud korrad ennegi. Ärkan toas, kus olen varem ärganud. Näen laual raamatuid, seintel pilte. Esimene liigutus on raamatu järele öölaual, enne veel kui tean, kui palju on kell ja milline on ilm väljas.

Mingi närviväsimuse mõjul meenub mulle õine ränn-nak mööda tänavaid; näen kingadel haruldaselt palju tolmu ja tunnen rõivaid puudutades neis peaaegu veel mere lõhna.

Võib-olla juhin selgi päeval sammud vana harjumuse tõttu raamatukogu poole, nagu loom koidu ajal ilma janutagi allikale läheneb. See mürk on veres nagu nikotiin. Silmad ei või rahulikult näha trükitud paberit. Ja raamatukogu on keset maailma tühjust ainus realiteet, millest voolavad tõelise olemasolu kiired.

Kuid ma pole igatahes unustanud eilseid unistusi. Nende mälestused on olemas mu teadvuses, isegi siis, kui kõigele muule mõtlen kui neile. Need on teised inimesed, hobused ja majad, keda nüüd näen. Kõik ilmub uues värvingus, kõike loorib teistsugune arusaamine. Ja kui nõnda läbi linna lähen, aiman isegi turu hommikuses mühas polüfoonilist ilu nagu Palestrina muusikas või Botticelli maalides.

Ühel säärasel päeval läksin Väike-Vestmanni tänava kaudu ja tegin huvitava avastuse. Eile teatris poleks ma aimatagi võinud, et härra Vestmannil ja poisikesel seal ülal «paradiisis» on midagi ühist, et nad teineteist tunnevad ja teineteisega on seotud. Kuid nüüd nägin härra Vestmanni magasinist riidleva näoga väljuvat ja poissi redeli ning ämbriga suure vaateakna ees õiendavat. Too jõnglane on nimelt Vestmann-noorema äris jooksupoisiks. Nad teenivad mõlemad sama isandat, kelle ametlik nimi on: Vestmann j:r & Ko.

Sel tähelepanekul on igatahes sügav sisu, ja olen kindel, et ma seda mõnel teisel päeval ja teistsuguses meeleolus poleks teinud. Et seda teha ja sisuliselt mõista, seks vajati erandlikke eeldusi. Jah, vähemalt mulle oli tarvis tervet revolutsiooni mu esteetilisis väljavaateis.

Raamatukogu klaaskupli all istudes mõtlen selle tähelepaneku üle järele. See mõte elab veel kaua ühes minuga raamatu ridade vahel. See jätkub ja kasvab. Lõpuks arvan ma, et mind Vestmannist ainult see eral-

dabki, et ma oma mõtteid kohe ei või kaotada, kuna Vestmann neid ei taha leidagi.

Sel ajal tuleb harilikult raamatukokku ka see mees, keda nägin öösel teatri ees ja mererannal. Ta on täna kahvatu, hajameelsena istub ta lauda ja avab raamatu. Tedagi näib vaevavat mingi mõte. Ma mõistan, ka tema on täna Väike-Vestmanni tänava kaudu tulnud. Ma näen, kuidas ta oma tähelepaneku üle järele mõtleb. Ja nõnda kumbki isekohas suure klaaskupli all juureldes leiame ometi ühe ning sama suure mõtte, mille esimeseks tugikohaks on ühiskond.

Kuid meid huvitab ikkagi kunstilooming kogu ulatuses ega mitte mõni ta juhuslik avalduskuju juhuslikus ajaraamis. Eile tahtsime hüüda enestele ja teistele: *agite poenitentiam!* — pöörduge patust! tehke parandust! Kas oleme valmis täna veel nõnda hüüdma?

Ja me mõistame, et öine vaimustus oluliselt midagi ei seleta. Meile on tähtis kunsti sisemine olemus, aga mitte mõni kunstivool, mille vastu oleme juba ammu huvi kaotanud. Küsimus on ulatuslikumast asjast kui ainestiku või ideestiku vahetumine. Meile kummitab endine viirastus: raugematu loomistarve ja saavutamatu ideaal — läbi kogu inimkonna ajaloo. Ning seda loomismetafüüsikat tahaksime mõista!

6

On keskpäev, ja elu voolab minust mööda kõige selle järjekindlusega, mida olen alati imestlenud. Suur masin käib vahetpidamata, selle ratastik logiseb vaevalt. «Pikajalgne ritsikas», kellest räägib Mefistoles, askeldab, pilkugi puhkamata. Kuid kõigi nende rataste ja ritsikate taga viirastub mulle Suur Sümmeetria, kõigi asjade

lõplik side. Ja vahel on mul seda inimkonna tundmuste, mõtete ja tegude rannatut jõge mööda alla sõites samasugune tundmus, nagu võis olla Arthur Gordon Pymil, kui ta oma seltsimehega kaugel Lõunamere lõpus lähenes suurele udude kosele, milles hakkasid kujunema merest taevani ulatuvad inimnäo piirjooned.

Jah, imelik küll, sellises meeleolus kaob hetkeks isegi mu tühjusehirm, mu hingetimukas. Lepin kõige sellega, mis tõi mulle varem suurimaid piinu. Ma ei otsi enam vastuseid, vaid lepin paljaste küsimustega. Ma naudin oma ebaloogilisest mõtteviisist, ja mu enesele vasturääkimine, mille all nõnda kannatasin, teeb mulle ainult lõbu.

Kuid noored luuletajad on sellisel heledal sügispäeval kõige halvemas tujus, — tean seda omast kogemusest. See on haruldaselt tühi aeg, kuristik, ei miski säärase luuletaja loomusunnilise esteetika seisukohalt. Täna käivad nad ringi ladina klassikute ja sõnaraamatutega, silmad öisest valvamisest punased nagu särgedel. Täna on ainult reaalsus: kool, järeleksamid ja kostikoht. Sest nemad kannatavad veel täielikult elu dualismi all: öösel lambi ääres on nad ääretu suured ja päeval kooliteel imepisukesed. Oi nooruse mürki, nooruse koomilist mürki!

Nende päevad on alles ees. Mõnedki neist unustavad öised valvused keset vaimustuse ürgudusid, käe närvliku tõusu laubale ja vere tormise mühina. Näen lõpuks mitmeidki neist istuvat Vestmann-noorema rikkaliku laua taga. Kuid näen ka teisi, kes oma vaimse dieedi eest hoolitsevad, kellele kogemus õpetab ande hügieeni, kellel ei kasva üksnes mõtete ja faktide, vaid ka tundmuste ja meeleolude mälu ning kes oma fantaasiat harivad nagu haruldast taime aias.

Need viimased huvitavad mind. Sest nende puhul tärkavad jälle mu küsivad mõtted loomingu teist ja otstarbest. Näen neis tüki liikuvat mateeriat, elavat ainet. Sellest on aga veel ääretu maa esteetilise loomiseni. Millega seletada seda spontaanset tõuget? Kas mõistab inimene iial seda? Kas jääb talle loomistarve igavesti salapäraseks? Kas peame siin alati oletama midagi metafüüsilist, midagi sealpool füüsilisi väljavaateid olevat? Füüsikud osutavad juba ammu just elusarnaseid liikumisi ainetes, mida aga keegi pole võinud elavaiks pidada. Kuid vahest ulatub meie jõud kord nii kaugele, et võime kunstlikud ajud tööle panna, mingi kunstliku inimese, ammu unistatud homunculuse tundma, mõtlema ning looma? Või peame ikka lootma ainult senisele saladuslikule vaimu emanatsioonile, mõistusega seletamatule protsessile?

Niisama kiretud kui tänane taevas näivad mulle olevat ka need vastamatud küsimused. Teen puiestikus väikese jalutuskäigu, viskan mõtted peas uuesti ringi, ning rõõmustan ka selle pöörase üle, mis neis leian. Sest mingit mõistlikku vastust pole ma lootnudki.

Jälle näin enesele nagu see «Zarathustra» tark, kes võis kaunisti «unest ja voorusest» kõnelda ning kel oli nelikümmend mõtet. Unest ja voorusest rääkimine ei ole minu ülesanne, kuid muidu pole võrdlus liiga ekslik. Jah, ütlen enesele, ka sinul on oma nelikümmend mõttekest, ja sa arvad, et maailm pole muud kui sinu uni ja sinu voorus. Kuid sa eksid. Oled liiga väike, et olemasolust üle näha ja seda mõista. Võib-olla oled kellegi hoopis tundmatu olevuse üksainus väike mõtteke, üksainus silmapilk und. Vähemalt seda on sulle koolis õpetatud. Ja kui sa pühapäeviti torniga majast möödud, kuuled juba läbi müüri, kuis seal must mehike sestsamast pragab.

Kui naeruväärt oled sa siis loojana! Sa ei tee oma tahtmist, sa teed seda füüsilise ümbruse ja teiste inimeste, ühiskonna ja inimkonna varem mõeldud mõtete ning tuntud tundmuste mõjul. Sa teed seda sunniviisil, ja sinu töö ei olene lõpuks sinust enesest, vaid võib-olla koguni sellest, kellest pahvab too must mehike. Ja võib-olla on tolgi oma isand, nagu päikesel arvatavasti oma päike? Ja nii ikka edasi — uued isandad ja uued päikesed? Ning sina pole muud kui pisike orjapoiss, väike meteoor, kes hetkeks helendama lööb ja sellest rõõmutseb, mõistmata, et ta teeb seda ainult ümbritseva õhu hõõrumise pärast?

Kuid ma panen tähele: jälle saab sind paelu armastus ilusate sõnade ning lüüriliste võrdluste vastu. See aga halvab need «kriitilised ninasõõrmed», millest räägib Euripides Aristophanese «Konnades». Sellepärast tahaksin lõpetada kohe.

Ainus, kelle ees tunnen praegu piinlikkust, on härra Vestmann-noorem. Võib-olla juhtub ka tema neid ridu õnnelike ärioperatsioonide vahel pärast tüsedat lõunat silmama. Mis ütleks ta? Ma arvan, ta naeraks mulle nagu lapsele. Ta küsiks: m i s t a r v i s on see kõik? Kellele on sest k a s u? Kas t a s u b see end? Ja mis pean talle säärasel puhul vastama?

Suvi 1916.

Eitamis-nõunik ja Revolut-sionäär

1

Täna kohtasin jälle meest, keda võiks nimetada Eitamisnõunikuks. Seda nimetust tarvitab Theodor Fontane ühe härra kohta, kes igal juhusel, olgu kõne millest tahes, oma pessimistliku otsuse langetas: Te näete nüüd, ma ütlesin seda juba ette. Ma olen sest pettunud. Mind ei rahulda see. Sellest on juba ammu üle saadud.

Ma näen oma Eitamisnõunikku tihti. See juhtub ena-

masti kohvikus. Ta istub «Werneri» tagumises toas, vaatab malemängu, kuid ei mängi ise, hoiab ajalehte käes, kuid ei loe seda mitte.

Ta on järjekindel mees. Tal on oma maailmavaade, mis põhineb eitamisel, ja ta ei muuda seda. Temasse ei mõju mingi väide, ta ei lase end ühegi tõsiasjaga vangutada, ta ainus loogika on eitamine. Seda maailmavaadet võiks nimetada pisut ühekülgseks, kuid igatahes on see selge. Ma usun, ta valgustab isegi oma korterit negatiivse elektriga ja laseb endale päevapildi asemel ainult negatiivi valmistada. Ja säärast järjekindlust peab austama meie karakterivaesel ajal.

Ta meeleolu vaheldub ainult karmi kriitika või loiu blaseerumise vahel. Seda vaheldumist põhjustavad vahest mõned isiklikud kogemused enne ta kohvikusse jõudmist, vahest seedimise seisund või koguni olukord ta kodanlikus ametis. Sest arvatavasti on tal ometi ka mõni muu elukutse peale eitamise. Kuid lõpuks, ta kriitika laad võib oleneda ka ainult juhusest.

Kui ta kuuleb kõneldavat esteetilisist probleemest, siis muigab ta halvakspanevalt. Ja kui ta kuuleb räägitavat uusist katseist kunstis, siis naerab ta pilkavalt. Ta on kõigest sellest üle ja tal pole enam probleeme. Ta ei tarvitse enam midagi lugeda, sest ta teab eeskätt oma pessimistlikku otsust kõige kohta. Ta ei tarvitse käia teatris, kontserdil ega kunstinäitusel, sest ta arvustus on ammu valmis.

Kui ta juhtub olema blaseerunud tujus, siis on ta arvustusel mingi relatiivne, võrdlev maik man. Ta loogika on see: Mis nüüd meil! Sellest on mujal juba ammu üle saadud. See on vana. Me tunneme juba seda. — Siis meenutab ta seda väsinud meest Eino Leino laastust *«Peractum est»*, kelle väiteks oli ikka: See küsimus oli juba meie noorpõlves päevakorral. See võitlus algas

juba kaheksakümnendail aastail. See on täidetud. *Peractum est.*

Kuid harilikult on säärane relatiivne vaatekoht ainult algpunktiks, kust Eitamisnõuniku arvustus peale hakkab. Varsti on ta keset puhastverd eitamist, milles tunneb enesel hea olevat nagu kalal vees. Eitamine on ta ainus element, millest väljaspool ei või teda mõelda.

2

Tänasel kohtamisel rääkis ta kirjandusest. Ta tõmbas kohvitassi lähemale, pani sellesse suhkrut, segas, maitses ja lausus nägu kortsutades:

«Halb nagu meie kirjandus. Ersatz nagu meie kunst. Paha kui keeleuuendus.»

Sellest oli küllalt, et sattuda vaidlusse meie esteetilise kultuuri üle.

«Lubage,» ütlesin, «millega põhjendate oma väidet? Kui meie kunstid on niisama head kui see kohv, siis on nad rahuldavad.»

«See kohv p e a b halb olema, kui teda meie kunstidega võib võrrelda,» vastas ta.

M i n a. Aga milles peituvad siis õieti meie kirjanduse ja kunsti puudused?

N õ u n i k. Puha järeleaimus, selge aseaine.

M i n a. Kuid on see siis nii paha, kui meie kirjandus maailma kirjandust tähele paneb?

N õ u n i k. Maailma kirjandus on järeleaimus.

M i n a. Kuidas? Kuidas?

N õ u n i k. Ei ole midagi algupärast. Prantslasi aimasid järele venelased, venelasi sakslased ja sakslasi jälle omakorda prantslased. Kõik ülemaailmne plagiaat.

M i n a. Millest te õieti kõnelete?

N õ u n i k. Degenereerunud prantslased mõjutasid venelasi. Vaimuhaige Dostojevski tööd tõlgiti saksa keelde. Sakslased avastasid siin messia. Sündis ekspressionistlik usuõpetus. Kuulutati inimsust. Romain Rolland kandis usu Prantsusmaale. Ja küllap rändab ta sealt nüüd tagasi Venemaale. Kõik kokkuräägitud plagiaat.

M i n a. Ütleme, et see nii on. Kuid mis oleks siis teie arvates algupärane? Kas meie kirjandus sellisena, nagu ta oli enne kokkupuutumist euroopa kirjandusega?

N õ u n i k. Ei. Miski pole algupärane. Kõik on enne nähtud. Mind ei huvita miski. Kõik on vana!

3

Kuid kuuldes sõna «vana», pöördus üks mees naaberlaua juures järsku ümber. Ma nägin, see oli Elukutseline Kirjanduslik Revolutsionäär.

See on mees, kel on niisama kindel vaimne ilme kui Eitamisnõunikulgi. Ei või puhtamat karakterit olla, peale Eitamisnõuniku, kui temal. Ainult ta mõtte tendents on teises sihis organiseeritud.

Kui Nõunik alati paigal püsib, siis tormab Revolutsionäär ühtesoodu edasi; kui Nõunik senist eitab, siis jaatab Revolutsionäär tulevast; ja kui Nõunik on blaseerunud ja sapine, siis on Revolutsionäär kirglik ning eksalteerunud.

Elu jookseb tast mööda, kuid ta ei taha maha jääda, ta tahab alati ees minna ja ühtesoodu lipukandja olla. See on ta joovastuse ja tragismi allikas.

Olla alati uus, alati opositsioonis, alati viskevalmis, alati äärmine — see on ta ülesanne. Laetud kuulipilduja — see võiks ta vapiks olla.

Ta on nagu see hispaania rüütel, kes oli nii palju mauride vastu sõdinud, et pärast enam muidu ei võinud magada kui raudrõivais ja üleni sõjariistus. Ta ei või undki näha, kus ta kallale ei kipuks ja talle kallale ei kiputaks. Ta ei maga madratsil, vaid barrikaadil.

Ta on ikka jalul, ikka teel, ikka minekul laadale. Ta püüab õhust kirjanduslikke viimseid sõnu, ta ajab taga iga *dernier cri*'d nagu indiaanlane vaenlase skalpi. Ta kannatab haruldase vaimse uudishimu all.

Kuid see teeb ta tegevas loomingus püsimatuks. Ta kirjutab ühtesoodu manifeste, ilma et oleks mahti neid realiseerida. Tal pole kunagi aega järele mõelda, sest sellega võib ta ajast maha jääda: äkki on midagi uut päevakorral, ja tema ei tea seda, tema pole kaasas, seda teevad teised!

Kui tal oleks võimalik, ta peaks igal maal oma kirjanduslikke agente, kes teataksid talle jalamaid nagu sõjalised salakuulajad igast uuest maailma vapustavast lõhkeainest. Ta ümbritseks Marinetti luurajate karjaga ja ostaks Georg Kaiseri vangivahidki oma nõusse. Kui tal oleks võimalik, ta seaks sisse omad laboratooriumid, kus sellid katsetaksid, tema aga juhiks ja kuulutaks raadio teel maailmale: Suur Revolutsionäär on uue leiutuse teinud! Lõhkeaine tapab viiesaja versta peale! Marss on hädaohus kirjandusliku murrangu pärast, mis algab Suure Revolutsionääri kabinetist!

Kuid ta on ainult eesti Marinetti. Teda pole imetanud neegrinaine, vaid talueit kuskil Tallinna ja Valga vahel. Ta pole miljonär ega ela lossides nagu Marinetti, vaid kuskil Emajõe Ateena ärklitoas, kus ei suuda isegi oma passijale maksta. Ja tal pole oma sõna maailma heitmiseks ka raadiojaama tarvitada, vaid ainult meie alati võlgnevad kirjastajad.

Kuid kõik see on siiski kõrvaline asi. Tähtis on, et ta

alati ajavaimust kinni saab ja kirjanduse viimne sõna ikka tema käes on. Ta võib vaadata üleolekuga kõigele, mis ta ümber on toimunud ja toimub. Ta on alati uus, ja ainult uus võib õige olla. Ta võib kõnelda nagu see, kes valitseb tuleviku leegionide üle.

4

«Täiesti õige!» prahvatas Revolutsionäär pöördudes. «Aedroosid, šokolaad, pahn! Vala aga teibaga ja mine edasi!»

«Edasi?» muigas Nõunik põlglikult. «Kuhu edasi? Tulevikku? Ma ei oota sellest midagi head. Ma olen sest pettunud.»

Revolutsionäär. Pettunud tulevikust?! Te olete tõmp reaktsionäär ja vilets pessimist!

Nõunik. Ei, kuid mind ei või kulunud sõnadega petta. Ma mõtlen ise, ja mõtlemine viib mind eitamiseni. Eitamine on ainus tõde. Midagi uut ei või olla päikese all. Ka teie ägedus pole uus.

Revolutsionäär. Mõtlemine ei aita kedagi, peab tundma, tundma, tundma!!! Mõtted petavad, tõde on tundmuses.

Nõunik. Ka tundmused pole uued. Neidki on varem tuntud.

Revolutsionäär. Varem tuntud seda, mida tunnen mina praegu ja ühes minuga kõik, kes on elulised?!?!

Nõunik. Elulist pole midagi. Kõik sureb. Teie manifestegi söövad kord koid.

Revolutsionäär. Söögu, kui koid kord tulevikku tähendavad! Kuid praegu on mu manifestid ainsad elulised ja ajavaimulised. Neist algab ainus kunst, mis on

võimalik meie demokraatia, suurlinnade, autode ja aeroplaanide ajal.

N õ u n i k. Hunnid olid demokraadid, Paabel oli suurlinn ja egiptlased lendasid — uskuge, lendasid, vähemalt olid nende jumalail «Taube» tüüpi tiivad. Mind ei huvita see enam.

Nõunik naeris narrivalt.

M i n a. Kas on siis lõpuks tähtis just silt selle kunsti kohal, mida me harrastame? Kas pole loomulikum, et selle alles ajalugu annab? Kas pole ükskõik, milline on meie teooria, kui aga sisu alateadlikult ajale vastab, ja ajale vastab kõik väärtuslik. Ka mina jõuan tundmuse juurde...

R e v o l u t s i o n ä ä r. Kuid teie tundmus on väär, on iganenud, on ajast läinud! See on lilleline, pitsiline, šokolaadiline! See pole tuleviku tundmus!

M i n a. Hea küll. Aga ütleme futurism...

R e v o l u t s i o n ä ä r. Futurism on iganenud!

M i n a. Noh, siis ekspressionism...

R e v o l u t s i o n ä ä r. On üle elatud!

M i n a. Kas või dadaism...

R e v o l u t s i o n ä ä r. Eilne päev!

M i n a. Mis on siis teil tänane päev? Kas Marinetti taktilism?...

R e v o l u t s i o n ä ä r. Mina, mina olen tänane päev! Vaadake mind, ja te näete silmapilku ning igavikku ühel hoobil. Mina tunnen aega eneses, iga mu soon ütleb mulle, mis kell on, mul on raatus rinnas, mu keha on täis baromeetreid ja termomeetreid. Ma vaatan kui periskoopidega, kuulen kui raadioaparaatidega, ma liigutan käsi nagu antenne ning mul on propellerid kannuste asemel. Aga teie tulete mõne Marinetti või Edschmidiga — !

Kui Eitamisnõunik oma sarkastilise naeru selle peale lõpetas, hakati kohvikut sulgema. Publik lahkus. Meiegi üleriietusime, astusime välja ja jätsime jumalaga. Nurgal peatusin ja vaatasin tagasi.

Nõunik astus tüsedalt ja aeglaselt, kogu aeg põlglikult enese ette naerdes. Revolutsionäär aga kiirustas, pea püsti, vehkides ägedalt kätega kui tuulik tiibadega.

Mulle näis, nagu oleks seal läinud kaks algtüüpi sellest suurest inimhulgast, kes iga päev oma mõtteid kunsti arenemisest avaldavad.

Meie vaidlus jäi täna pooleli, nagu on seni alati pooleli jäänud. Ja ma kardan, et ta ka igavesti pooleli jääb.

1921.

Julmal ajal

1

Kogu oma nooruse läbi arvasin kirjutavat nagu *de profundis*. Kuid ses raskusmeeleolus oli kõige elu kitsikustunde kõrval ometi ka nii palju poeetilist maailmamuret ja enesele fantaseeritud kannatusi. Nüüd alles tean, mis on ühiskondlik mure, enese, oma rahva, kogu inimkonna kannatused.

2

On päevi, mil igasugune ilukõne näib taktivaesena, nagu sõnakõlksud suurima leina ajal. Ei suuda üldse rääkida, või kui — siis vaid üksisõnu. Tahaks ainult oma kaasaja kätt pigistada, vaikides talle kaasa õhata: ka mina olen siin, ka mina näen ja tunnen, — ei midagi muud.

3

See on äärmise vaesuse aeg, mida elame praegu, vaimse ja varalise vaesuse aeg. Me oleme kõik kerjused, ka ideeliselt. Me ei mõtle enam, mis saab homme, ega unista, mis tuleb ülehomme. Ainult veel elu hoida, inimeste elu, rahva elu, — ükskõik, mis hinna eest, — see on kõik. Seda vaesust ei häbene enam ega taha varjata mingi ilukõnega. Me mõistame üksteist sõnatu ahastuse kaudu. Siin ei vajata eleegiaid ega juhtkirju. Neid kirjutavad kord teised — rikkamad.

4

Põlenud äärtega raamatulehti kandub õhus. Neid laskub isegi siia — metsatagusele soole, karusambla mätastele, joovikapuhmaste vahele. Nõnda ulatub siia inimkultuuri saavutusi — läbi tule ja suitsu, käristatud, kõrvetatud . . .

Seal metsa taga põleb linn. Põlevad raamatukogud. Põleb inimtarkus . . .

5

Kes see ütles: kui lapsena esmakordselt nägin varemeid, puhkesin ma nutma? Ei mäleta seda enam. Kuid igatahes peitub ses lapse reageerimuses sügav tõde.

Vare on niisama hea kui matmata laip. Seal on maja-organism surma saanud. Palavik-tulekahju, miinimees-mõrvar on tema tapnud. Elu ei tuksu tas enam ja tema silmaaugud-aknad vaatavad tühjadena.

Kui palju laipasid-varemeid lamab nüüd tänavate ja ristteede ääres ning kõrbenud puude vahel väljadel! Meil ei jätku vaid lapse reageerimisspontaansust, et suudaksime neid nähes nutma puhkeda.

6

Kell tiksub ühel, toonesepp teisel pool voodit. Aeg ruttab — kuhu?

— Kogu elu olen kannatanud tundmuse all, et ma ei oska olla südamlik. Nüüd juba nagu oskaksin, kuid — kelle vastu?

— Mida kiiremini kasvavad kogemused, seda vähem jääb aega nende kasutamiseks. Mis hakkan ma nendega peale, kui olen oma elutarkuse koorma all juba küürus?

— See olen m i n a. Kuidas ma saaksin enesest välja?

7

Nagu kari rotte on raadioaparaati lahti lastud. Seal nad purelevad maailmapoliitika üle. Üksteisest ülekisendamine ja mahamaterdamine. Otse näed veristatud kõrvu ja ärahammustatud händi. Ja aparaat

nurgas näib sest rabinast rappuvat ning tolmavat. Nõnda juba rida aastaid läbi, nii et läkastama paneb.

8

Inimesi näib olevat liiga palju maa peal. Meid kõiki on liiga palju. Ja meil on kitsas. Ükski seadus ei suuda meie suhteid korraldada. Seda teeb ainult jõud. Ja jõud mitte üksnes füüsiline, vaid niisama eelarvamused, pettus, sugestioon. Valet on äraarvamata palju. Me kõik läkastame selles ja meil on veelgi kitsam. Meie planeet ripub avaruse otsatuses ja meil on ometi ruumipuudus!

9

Kirjanduslik fantastika ja õudus? Kui ajast ning arust! Milleks seda kunstlikult leiutada, mida on reaalsuses enam kui tarvis. Kui saaks ainult meie päevade fantastikat ja õudust pisutki vähendada, teha elu inimlikult elatavamaks! Nüüd elame nagu koerakoonlaste aegadel, peninukkide maal. Urkad-koopad, sood-rabad täis inimesi, kes liiguvad rünnates või põgenedes. Maa on täis surmalõkse ja hundihaudu. Veel fantastikat ja õudust? Ei, küllalt, küllalt, piisab juba!

10

Väidetakse, et linna viimane pommitamine olnud ekslik. Olevat taotletud hoopis teist kohta, kuid pimedas eksitud. Ja nii on siinsed ohvridki hukkunud eksi-

kombel, nagu elavad kuskil mõned teised eksikombel edasi.

Kuid mis on siinseil ohvreil kasu sest tagantjärele toimunud eksituse konstateerimisest? Ja hoopis jube, kui nood teisal säästunud teaksid oma tõelisest saatusest. Nad elavad ju ainult eksikombel. Ei, ei, ärgu nad kahelgu, lausa eksikombel!

Räägitakse jälle saatusest. Tõeliselt vaid narr viperus pilvises taevas.

11

Nagu osutab ajalugu, ei sure inimesi kunagi rohkem, kui neid sünnib. Iial pole ses suhtes puudu- ega ülejääki olnud.

Tõsi küll, maakera pind näib olevat elamiseks kitsaks jäänud. Kuid ei maksa karta: surnutena mahume sinna kõik veel ära, isegi meie massisurmade päevil.

12

Iga inimese elu on ta enese seisukohalt ometi väärtuslikum kui maailma kuningriigid kokku. «Ära tapa sipelgat, kes su leiva praost välja poeb,» ütleb idamaalane. «Sipelgas elab. Kuid elu on magus!»

Meie maitsemeel on aga ainult meie eneste jaoks, nagu kõik muudki meeled. Kurdid-pimedad egoistid!

13

Veerand sajandi eest kirjutasin süngeist sügisõhtuist. Kui pimedad on veel nüüd ööd!

Otsekui Mater Tenebrarum — Pimeduse Ema oleks maailma enese hõlma võtnud.

14

1905—1906, 1914—1919, 1939—1941... Kõike seda oleks juba nagu liig ühe inimea jaoks. Juba nagu tuimeneks kõige vastu, nagu ei suudaks viha enam vihana ega valu valuna tunda. Nagu oleks võimalik ainult alistumine, kohanemine, ükskõiksusse vajumine.

Kuid nende õudusdaatumite vahel oleme ometi ka elanud. Oleme loonud selle, mis meil vaimselt ja aineliselt väärtuslikku. Need ajad on tähendanud võitlust õiglasema sotsiaalse korra, demokraatlikuma mõtte ja humaansema maailmavaate eest. Ning seda hoolimata kõigist kobamisist, eksihaarakuist, katastroofidestki.

Kas oleksime nüüd viimasegi optimismi kaotanud?

Meie isiklik elu võib ses kümnendite tulekahjus lõpule jõuda, kuid ei jõua rahva oma. See ajab enese ikka jälle sirgu, nagu on ajanud sajandite jooksul sel hävituste maal. Ning see maa isegi pole meile sellest hoolimata vähem armas. Kiindumus temasse vaid kasvab. Lootuste ja tuleviku maa!

Sügis 1941.

Öisi mõtisklusi

1

Aeg-ajalt kostab ikka veel kauge, kuid raske kahurimürin. Olen kuulnud seda juba kolm aastat, kord ainult lühemate, kord pikemate vaheaegadega, kord ühes, kord teises elukohas. Ta on kostnud kord eemalt, siis lähenenud, kaks korda minust ülegi läinud ning kostab nüüd jälle väga kaugelt.

Sellega on ammu harjutud, see kuulub nagu elusse endasse, olemise omadustesse, ja sellele ei mõtlegi enam.

Ja ometi mõjutab ta lakkamata närvikava. Ta meenutab pidevalt aega, milles elame. Ei, see draama pole veel läbi. Tema jätkuvusest olenevadki need raskused, mida nii teravalt tunneme. Need tumedad mürtsud põhjustavad meie argiolustiku: pimedad elamud, transpordiraskused, külmuse ja kehvuse ning vahel üle jõu käima kippuvad pingutused. See on sõjahääl, mis sealt kostab.

Jälle lajatus tõrvmustas öös. Kas paljas õhu vappumine? Ei, see oli hoiatussignaal: *Memento!* Olgem valvel!

2

Ikka meenub mulle üks hiljuti nähtud pilt.

See oli lage soomaastik sompus sügistaeva all, mõne raagus vaevakasega. Kõik oli nii vaikne ega näinud ühtki hingelist seda maastikku läbival maanteelgi. Maa ümberringi mustas aga üleni mürsujälgedest nagu mutiaukudest. Neid oli siia langenud loendamatul arvul. Nad olid pihustanud puid ja tuustinud sammalsood. Ning kõikjal vedeles veel purustatud sõjamasinaid ja varustuse jäänuseid.

Siis saabusin sel surmaväljal võitluste tulipunkti. Silla otsas lamas upakil hiigelroomik taevasse pööratud kahuriga. Selle toru ots oli ribadeks käristatud, need rullusid spiraalidena väljapoole. See oli nagu mingi fantastiline kurjalill, tülgas surmaorhidee. Seal oli laeng torus eneses lõhkenud ja nõnda kogu relva kõlbmatuks teinud.

Otse roomiku kõrval lamas veel praegugi vaenlase poolalasti laip, üks jalg nagu otsast lõigatud. Ta ümber vedelesid välihalli mundri jäänused.

Ning vaadeldes seda nii võigast pilti meenusid mulle kauge teksti sõnad sellest, kes esimesena mõõga tõmbab ja siis ise ka mõõgast langeb.

3

Tegin rännaku väljas. Rohekas täiskuu õhkus üle külmunud maa. Kõrged raagus puud valendasid nagu härmas. Nende all koprunud lehtede krabin. Siis tükk tümisevat maanteed, niidulohk jääkirme kriginaga ja kesavälja kõrte sahin sammude all. Muidu kõik nii hääletu.

Mu must vari astus mu ees, pöördus paremale, pöördus pahemale, kadus hoopis ja ilmus siis jälle mu kõrvale. Näis, nagu poleks mina ringe teinud, vaid tema mu ümber keerelnud.

Mäerinnakul mustasid kuupaistes majakuhelikud. Nad olid samuti nagu surnud, ilma hääleta, ilma tuletuiketa.

Kuid seistes nõnda seal kuuvalguses tundsin ma äkki: Ma ei vaevle siin üksi oma mõtetega. Seal valvab selle tinaja taevaranna igas kaares samasuguseid unetuid. Ja me mõtleme kõik olevikule ja tulevikule, maailma ning eneste saatusele. Meie tundmused ja mõtted liituvad ses vaikuses üheksainsaks kirglikuks vooluks. Ning see ühine võitlusetunnetus levib nagu virmaliste õhetus üle öise maa.

4

Oma põletatud kodu varemete kõrvalt leidsin üheainsa säilinud trükiteose. Ja see oli imelikul kombel

mu enese raamatuke «Popi ja Huhuu». Ma avasin selle ja mu pilk langes lõppridadele:

«Kuuldus hirmus plahvatus ja leek tõusis laeni. Huhuu lendas vastu üht ja Popi vastu teist seina. Ning maja vajus mürinal pooleks.»

Mäletan, kirjutades seda lugu ei teadnudki ma esiotsa, mis nende esilemanatud loomavaimukestega viimaks peale hakata. Lahendust otsides lasksin neil lõpuks maja sõna otseses mõttes lõhki ajada. Ja nad hukkusid ise ühes sellega.

Kuid küsimuses olidki vaid meelemõistuseta loomad. Ma jälgisin liigutusega nende jaburaid õiendusi. Ja tundsin lõpuks kaasa nende armetule saatusele.

Mis peab aga mõtlema sellest *homo sapiens*'i tõust, kes, kuulutades enese ülimaks ja õilsaimaks maailmas, on selle maailma tulemöllusse matnud?! Missugust kaastunnet võiksime tema lõpliku saatuse puhul avaldada?!

5

Äkiline mälestuspilt, nagu magneesiatule sähvatus.

Olin Tunise turul. Kuubilised majad ja burnusmantlid helendasid silmipimestavalt. Läbi kurguhäälselt kisava rahvamurru liikus eurooplasest ratsapolitseinik. Noor rühikas araablane astus ta kõrval, üht kätt pidi ketiga ratsuri sadula külge aheldatud. Küllap see kuulus juba nende olude raamistikku, et kedagi ketiga järel veetakse. Kuid siis aeglustas vang ainult hetkeks sammu, sirutas vaba käe, murdis lillemüüja laualt nelgi ja pistis oma kõrva taha. Samal hetkel kõverdus ta tõmmu nägu ülemeelikuks trotsija ilkumisnaeruks. Ja kohe kajastus seesama irvakas naer kogu selle sünge

rahvamassi tuhandeilmelisel näol. See oli nagu rõkkav laine, mis veeres üle väljaku, paiskus vastu majaseinu, voogas tagasi, pillates pisaraid vastu taevast. Ning paistis, nagu oleksid isegi kõik burnused ja kuubaseinad punaseid nelgiõisi täis tipitud.

Jah, seda meenutades paistab mulle praegugi, nagu hõõguksid need tuliõied mu ümber pilkaspimedaski.

6

Ärkasin valjust kolmekordsest koputusest. Hüüdsin, ise alles unepohmeluses: Kes seal on? Kuid vastuseks vaid vaikus. Ja ma küsisin jälle: Kas keegi koputas? Ega saanud ikkagi vastust. Ning ometi kuulsin nii selgelt seda käskivat koputust uksele.

Kas liigub seal keegi maad mööda ringi, äratades inimesi ja siis edasi rutates? Ärgake! koputab ta. Ärgake mõttele, millist aega te elate! Ärgake mõttele, kes te olete ja mis teil teha! Iga hetk on kallis! See on tegutsedes valvajate aeg!

7

Oleme uhked Prantsuse Suurele Revolutsioonile. Poolteistsada aastat oleme elanud tema saavutusist. Seal hukkus üks maailm ja sündis teine. Inimkond oleks tema läbi nagu noorenenud. Tema kroonika kõlab nagu kangelaseepos. Ja seda meenutades oleme nagu vanad sõdurid, kes uhkustavad oma nooruse sangaritegudega.

Aga iseenesest — kui kannatusrikas oli see aeg. Milliseid katsumisi, enesesalgavust, hädaohtude ületamist

nõudis see kaasaegseilt. Ei saavutatud neidki võitusid ilma eest!

Ja kas ei kordu praegu seesama — ainult hoopis suuremas ulatuses, hoopis tohutumate väljavaadetega? Me elame kaasa ülemaailmse uuestisünni eepost. Need on suurepohhi sünnitusvalud, milles tuskleme. Maailm ei välju neist iial endisena. Küsimus on vaid sellest, et me vahel läbi hetke veriudude ajastu suuri perspektiive ei suuda nähagi.

Kuid maailma nägu on pööratud ettepoole!

8

Et ka suurtel aegadel ja suurte asjade puhul vajatakse südant — seda kipume unustama. On vaja südant nii armastuseks kui ka vihaks. Muidu jääme vaseks, mis kumiseb, ja kellukeseks, mis kõliseb, ilma vastukaja äratamata.

Tõmmates kõik range eeskava, külma loogika ja karmi järjekindluse liistule, teeme vägivalda inimese tundeelule. Kuid ilma tundmusteta pole kiindumust, andumust ega tõsivaimustust. Ilma selleta pole ohvrimeelsust ega kangelastegu.

Mõistuse kõrval tuleb suurist asjust rääkida ka südamele. Mõistust võib külmalt veenda, kuid südant vaid soojusega vallutada. Olgem inimlikult suured, et sünnitada suurt!

9

On puhtetund. Läbi pehastunud piitadega ja papiga paigatud aknaruutude valgub ikka rohkem rohekat

valgust. Taevas lööb ikka heledamaks ja tema roosataval põhjal seletab silm saarepuu traatpeent skeletti. See on külmaarg erak puude hulgas: viimasena läheb lehte, esimesena varistab need; kuid ise on ta ahne ja ablas: kus kasvab, seal imevad ta juured kõik maa jõu, ilma teistele asu andmata. Nüüd tukub ta unne, kinnisena ja mornina. Aga läbi ta mustade raagude puserdub päikese teravaid kiiri nagu kuldniite. Need panevad akna rõskuspiisadki sätendama.

November 1944.

Kevadisi mõttekäike

1

Suur osa inimesi mõtleb laiguliselt, kokkutraageldatud lappide kaupa, nagu ühelt jääparvelt teisele hüpates. Ja paljuks minagi neist erinen!

2

Haarad juhusliku katke ajast ja ruumist. Kuid ühes sellega on su mõttel juba raam. Näed seda selgemini,

seoses ümbruse ja olustikuga. Kunagi teine kord pole te aga enam sel kohal — ei sina ega su ühiskond.

3

Olin kaua arvamisel, et mul elus paremini läks, kui olin seda pälvinud. Nüüd on elu lõpuks osutanud, et ta võib mind ka hoopis teisiti kohelda. Põhjalikult on ta kõik omad senised eksitused tasa teinud — põhjalikult, kuhjaga, üle igasuguse piiri!

4

Hall udumüür varjab maad. Midagi silmitut, kurti ja tumma. Ta ähmastab, matab ning lämmatab kõik. Ei värve, ei piirjooni, ei sihti ega mõtet. Sellisel ööl tunned otse kehaliselt Suure Kõvera haaret enese ümber.

5

Kuu valgustab harvade puude alust. Istun pimedas toas ja jälgin, mis toimub väljas. Seal marsib mitu meest pidevalt maja ümber. On nii külm, et nad peavad vahetuma iga paari tunni tagant. Nad arvavad, et neid ei märgata. Kuid nagu nemad mind, nii jälgin mina neid. Vahe on vaid selles, et nad minu valvsust ei tea. Ja nii kestab see juba öid-päevi . . .

6

On hetki, mil tunned nagu Peter Schlemihl, et oled oma varju ära kaotanud. Ja seejuures pole sul ka seitsmepenikoormasaapaid mitte!

7

Hukutav maru, kangestav pakane, hingemattev udu on paratamatused, mille vastu ei maksa protestidagi. Seevastu näib inimlik egoism, õelus, halastamatus sõltuvat ikkagi nagu vabast tahtest, mida võiks ka vaba tahe oheldada. Tõeliselt on aga needki looduslikult-paratamatud, kuna nende allikas — inimene — kuulub ikka samasse loodusse. Mis aitab siingi protestimine!

8

Peaks olema jube elada aastate kaupa viha-atmosfääris. See peaks tapma elulusti, matma hinge. Ja ometi — sedagi talutakse. Vihakiht hoidub nimelt madalale maa lähedale. See on ta loomuses, nagu tapval gaasil mõnes mürgikoopas. Ning ainus profülaks ta vastu: pea püsti!

9

Närvid olevat midagi väga peente niitide taolist. Kuid katsetamine nendega osutab, et nad suurigi raskusi taluvad. Nii et nende peenuse suhtes ikkagi liialdatakse.

10

Ei ole palju loota ajaloo kohtust. Leidub küll juhuslikult säilinud dokumente ja nende veelgi juhuslikumaid tõlgitsusi, kuid nagu ei ole ajalugu teadus, nii pole ka ajaloolist aksioomi. Aeg-ajalt lausub vaid mõni tribunal oma hetkeotsuse. Need aga muutuvad iga tribunali ja iga kümnendi tagant.

Olen kuulnud ühe inglase uurimusest, milles tõendatavat, et Napoleoni pole olemaski olnud. Olevat päris põhjalik kaheköiteline teos. Ja miks mitte sedagi uskuda, kui muidu sobib. Ning iga hinnang ikka sobib kellelegi, on vajalik ja kasulik.

11

Kord koostas üks prantslane reisikirjeldise «Voyage autour de ma chambre». Kord avaldasid kaks samas toas elavat vene kirjanikku ühisteose «Perepiska iz dvuh uglov».

Mina peaaegu niisama — toa ühest nurgast teiseni — mitte kaugemale.

12

Paljukesed meist siis ookeanil on olnud, et kõiki ränki asju sealsete tormidega võrdleme. Aga vaat tormid veeklaasis — nende all kannatame iga päev kogu elu läbi. Ja need alles ongi hirmsad!

13

Vahel püüad end mängust täitsa välja jätta. Vaatled ümbritsevat maailma, nagu ei kuuluks sa ise vähimalgi määral temasse. Huvitav vaatlus! Kuni äkki märkad, et su kuuenööbid on ses trüginas eest rebitud.

14

Taluda inimeste rumalust on raske. Kuid kes teab, kuidas meil veel siis läheks, kui nad targalt vaenulikud oleksid.

— On nii kerge kohut mõista, kuid sellepärast vahel ka nii raske hiljem seda kohut mõista.

— Pole vahel suuremat väärt see elu ühiskonnas, aga puu otsas oleks veelgi pahem.

15

Iga inimene on punkt oma tutvuste, suhete, vahekordade ringi keskel. Iga ta tuttav on omakorda samasugune keskus. Ning nõnda ikka edasi ja edasi. Oleme kaudselt seotud kogu rahva, inimkonna ja selle arenemisjärkudega. See on katkematu ahel ajas ja ruumis, maailma äärest ääreni, inimsoo alghetkist tänapäevani. Kuidas saaksime siis tunda end isoleeritud indiviididena!

16

Mida inimene üksinduses enesetundmises võidab, seevõrra kaotab ta oma vahekorras ühiskonnaga. Ja lõpuks

on küsitav see enesetundminegi, kui seda ei saa võrrelda enesest väljaspool olevaga ning teiste kogemuste varal täiendada.

Erakukultus on ikkagi mingi kõrvalekaldumus, elujõuetu isiku ja ajastu haigus. Samuti ei saa ühiskonda ennastki sel puhul kuigi kõrgelt hinnata, kui temast loobumine võib veel mingi võiduna paista.

17

Aias skandaal. Skandaal nagu ikka — suure suupruukimisega. Läikivmustad, nagu jaapani lakiga kaetud kuldnokad on tagasi tulnud. Hallivatimehed-varblased on aga nende suvilaisse asunud. Saabujad ajavad oma sidrunkollaseid nokki pärani, varblased sõimlevad vastu. Lõpuks suudetakse ometi mõned usurpaatorid kõige oma rämpsuga välja visata. Kuid seda ähvarduste tulva, mis nüüd järgneb! Seda hooplemist oma teenete ja lauluhäälega!

18

Uni. Õhtu. Kuu. Kõrge müür kuuvalguses. Müüris trellaken. Hääl trellide tagant:

«Halloo, kuu, halloo! Kuula mind, kuula!»

19

Maa sulamisprotsess meenutab midagi ohtlikku. Just nagu toibuks külmunud inimene pikkamisi. Süda hakkab töötama, veri soontes surisema, pale kattub punaga.

Kuid ärkav teadvus tajub ka valu, mis kaasub toibumisega.

Veel katab jääkirme öösiti maad. Ja sügavamal all on päris külmunud pinnas. Kuid nende kahe kihi vahel tuikaks juba nagu ärkamisvalu.

20

See kevad on hiljaks jäänud. Iga päev uurin ma oma kressiistandust: millal pistab esimene idu oma peakese välja. Ja ikka ei näe veel midagi. Kuid ma tean, et seal all toimub lakkamatu bioloogiline protsess, mille seadusi ma küll vähe tunnen — just nagu mu enesegi elu omi.

21

Virk vend sipelgas tuli välja, tõstis koiva päikese varjuks silmade ette, vaatas hetke ja algas siis tööd. Näe, mõtles vist, see tungal seal taevas lõõmab jälle heledamalt. Aga küllap on see tema kohuseks, nagu on minu kohuseks töö.

Nõnda meiegi — inimesed-termiidid.

22

Väljas kohiseb kevadmaru. Paistab, nagu polekski majaseinu ümber. Kõik müriseb, raksub, ja männid visklevad otse mu pea kohal. Tõmbaks nagu hiiglapoogen üle avaruse kontrabassi. See kevadšamaani

loitsimishääl on lai, lopsakas, kuum. Kuulates seda tahaks isegi sirutada oma jäsemeid ikka kaugemale ning haarata oma embusse kogu maailma.

23

Täna on taevas imeselge.

Tean, et õhk koosneb lämmastikust, hapnikust, argoonist, süsihappest, heeliumist jne. Samuti olen kuulnud, nagu võiks temperatuur mõnesaja kilomeetri kõrgusel tõusta kas või saja kraadini, et laskuda siis kuskil absoluutse külmuseni. Igal juhul tean, et meid ei ümbritse miski romantiline sinieeter, vaid palju konkreetsemad keemilised ning füüsikalised tõigad.

Kuid kõigest hoolimata joobun ma sest südanthaaravast sinisügavusest! . . .

24

Maakera pöörlemine polevat ühtlane. Tempo vahetused ööpäeva kohta piirduvat küll ainult mõne tuhandesosa sekundiga. Kuid imelik, et ma neidki oma ülierksas seisundis ei märka.

Ja samuti ei liikuvat valguskiir ühtlase nobedusega — mitte just täpselt 300 000 kilomeetrit sekundis. Ning sedagi ei märka ma oma elektrilampi süüdates.

Nii et asjata hooplen ma ka oma erksusega!

25

Kui pooldada üldse usundit, siis küll tulekummardajate oma.

Tulega algab inimkonna tõeline ajalugu. Tule puhul on tõesti tegemist elu looja ning ülalpidajaga. See keemiline protsess on ainus müsteerium, mida näeme iga päev oma silmaga.

Ei ole muid jumalaid peale Tule ja Prometeus on tema prohvet!

Nii pean ma jälle aias oma tulejumala teenistusi. Vaatlen ääretu aja hardusega leeki. See rikastab aju, äratab mõtteid ja unistusi. Ning hetke-kibedus kaob salamandrite tantsu jälgides.

26

Seda kirjutades kostab väljast — sume-pimedast kevadööst — vali, kirglikult kutsuv häälitsus. Ei näe midagi seal sametises sügavuses, ainult ikka valjemaks paisuv häälitsemine, et siis vaibuda põhjapoolsel taevarannal. See on suurte rändlindude parv, mis seal pimedas kõrguses möödub. Mind aga haarab see kutse vägevamini kui ükskõik milline Beethoveni sümfoonia.

27

Näen nüüd tegelikult nii vähe inimesi — ja näen neid siiski rohkem kui vahest kunagi varem. Näen neid loendamatuid hulki — kuni kaugeima taevarannani — kõigi nende isikutunnuste, individuaalsete varjunditega. Mu üksindus on täidetud nende tundmuste ja mõtete, julguse ja arguse, ülluse ning armetusega.

Ja ühes sellega näib mu enesegi vaimne vitaalsus kasvavat. Ma pole kunagi oma olemasolu nii kristallselgelt tajunud kui praegu. Maailm avaneb ees päikesekirka

poeemina. Milline õnnetunne! On hetki, mil elu tundub triumfisõiduna.

Millest küll see kaasaelamine inimkonnaga, see ühtesulamine kõiksusega? . . .

28

Muru muutub ikka rohelisemaks. Uuristub esile miljoneid idusid, pütsikuid, lehekimbukesi ja imestleb oma nupusilmadega: — ah, see ongi siis maailm? Ning kask kuulatab oma hiirekõrvul: — või nõndap see noorus seal kikivarbail oma teekonda algab!

29

Kui palju kevadeid olen juba näinud. Ja see oleks ikkagi nagu kordumatult esimene. Tahaks ise sellesse sulada ja võtta see oma viimseks mälestuseks. Ning jätta sellisena ka oma mälestus maailmale.

Lehekuu 1954.

Mõtte-päevikust

1

Mõnedes linnades on tänavail imelikke kohti, ainult mõne ruutmeetri ulatuses, kus sammud kuidagi tinedalt helisevat vastukaja äratavad. Need on harilikult mõne väljaku ääres, ehitise nurga kohal. Samm enne — ainult tume jalamüdin, paar sammu edasi — niisama. Kuid seal vahel nagu mingi musikaalse kõlapõhjaga nõiaring. Astud otsekui piki klaaskandle kaant.

Olen seda korduvalt kogenud, vahel aastakümnete tagant, sattudes jälle samadele kohtadele. Kõik võib olla vahepeal muutunud — väljavaated, tänavaliiklus, ümbritsev elu ise. Ainult see kaja on endine.

Ja endine on ka selle kaja mõju. Mitte ainult kuulmise, vaid teisedki meeled valdab hetkeks nagu mingi nägemus. Oleksid nagu välja kukkunud senisest reaalteedist. Ümbritseksid kui neljanda dimensiooni vastukumad.

See on nagu loominguski, kui satud selliste vastukajavate, helisevate elamusnägemuste kohtadele...

Kuid samm edasi — ja jälle vaid tume sammude müdin tolmukeerutaval tänaval...

2

On imelikult viljakaid aegu — vahel tundide, vahel päevade ja nädalate kaupa. Iga väiksem mõttesäde süttib siis leegiks, liigutus hargneb sündmuseks, maastiku kild paisub panoraamiks. Kuhu vaid pilk langeb, seal tekib elu, rullub lahti loominguline nägemus.

Küllap elavad kõik inimesed ajuti läbi neid inspiratsioonihetki. Kuid nad jäävad nende suhtes algusest peale passiivseiks. Neil pole vahendeid nende sisu väljendamiseks või nad pole üldse teadlikud nende olemusest. Nad ütlevad ainult: olen täna nii imelikult õnnelik, olen nii käsitamatult kurb. Jah, see olevat vaid — meeleolu.

Kuid ega ole loomisvõimelinegi inimene ikka oma ülesande kõrgusel. Harva suudab loogiline vormimisvõime nende meeleolu-nägemustega täitsa sammu pidada. Nii palju pleekub neist, tuhmub, kustub jälle ses hall-viljatus argielus, mis piirab neid õnnelikke hetki.

3

Kuis määravad vahel mõne teose lugemistingimused ta väärtuse!

Kord peatas mind sügissadu kolmeks päevaks jalarännakul. Leidsin küll metsas popsikoha, kuid onn oli kubinal täis lapsi, nii et mina sinna enam ei mahtunud. Siis asusin mõnisada sammu eemal olevasse heinaküüni. Ei leidunud tolles onnis mulle muud raamatut peale Marlitti «Vana mamsli saladuse». Küüni katusel vihma sahin, ukse ees halli metsa poolringiga piiratud lagendik udutava vihma all. Rahu, unisus — ja ärkvel olles vana mamsli liigutav lugu.

Ei ole ma seda teost hiljem enam iial lugenud. Aga tolle mälestuse valguses — küll oli see ilus teos, imeilus!

— Teine kord terve raamatukogu — ainult riiulid täis puupuru, tselluloosi. Kauneimadki värsiread — vaid trükimusta triibud paberimassil. Ja mina ise — tõuk nende vahel — ning *taedium vitae* — elutüdimus meie ümber...

1942.

4

Lugesin eile öösel jälle «Tuti-Nameh't». Unustasin päevase igavuse, väikelinna halluse ja enese raskemeelsuse. Ühe öö jooksul jutustas kirjurindne kavaler oma kolmkümmend viis keerulist ja gratsioosset lugu. Ning mu tänane päev on hoopis värvi- ja fantaasiarikkam.

5

Vahel üllatab mõni sõnadeühend ja avab ootamatuid väljavaateid. Nõnda Nietzsche «antikristlik maastik», nõnda Hoffmanni «rändav entusiast».

— «Jumal elab muusikas,» ütleb hindu. «Laul on jumala naer,» täpsustab etioop. Kui ilusti öeldud!

6

Kord leidsin budistlikus kirjanduses võrdluse: tabamatu nagu kala jälg vees. See üllatas, kuid tegi ka miskipärast kurvaks. Absoluutne jäljetus, kõigi rajajoonte umbevajumine, ilma mingit mälestust jätmata. Sel määral üllatuslik mõte, et sellele võis sattuda vaid budist, kes on sügavamalt kui keegi teine mõlgutlenud absoluutsest kadumisest. Nirvaana — kõigi jäljeta kalade lõplik õndsus!

7

Minevik ja kasvatus, ümbrus ning harjumus nivelleerivad. On tarvis saada hetkeks senise vastu pimedaks ja kurdiks, et näha loodust ning inimest teisiti kui nähtud varem. Keegi prantslane arvab, et juba seda võiks pidada geeniuseks, kes «kärbestki ei vaata oma naabri silmil». Ja vajatakse tõesti sangariverd, et lüüa kõhklemata lahingusse selle vastu, millega seni harjutud!

1914.

8

Loovkunstide iseloom teatud ajajärgul on ühine. Nõnda muusikas, kujutavas kunstis, kirjanduses. Nende sisemine loogika on võrsunud aja loogikast, nende stiil väljendab aja stiili. Selles kunstide «monistlikus» vaimus peegeldub üleelatava hetke sotsiaalpsühholoogiline taust.

Kuid sellepärast on ka reegel, mis ei leia kohaldamist ühes kunstiharus, eluõiguseta teiseski. Ja sellepärast on õigustatud kunstist rääkima ka üksnes see, kes tajub kõigepealt kunstide loogilist sugulust.

9

«Peab kinni pidama dokumentaalsest tõelisusest, täpsusest detailides, realismi rikkast, erksast keelest,» kirjutab Huysmans, «kuid peab mõistma ammutada ka inimese hingest. Peab minema Zola poolt vägevalt rajatud teed mööda, kuid peab joonistama õhus paralleelse raja, peab looma spirituaalse naturalismi.»

Selliseks paralleelseks teeks on tahetud pidada sümbolismi. Selleks tulid naturalismi surnud maagid uuesti sulatusahju heita, nad gaasiks muutumiseni kuumutada, neist üleliigne põletada ja neisse fantaasia helisevat hõbedat lisada. Sümbolism — see oli vaid tihendatud ja hingestatud naturalism.

Tuttavast tundmatu, tõelisest ebatõelise, proosast luule poole pidi see tee viima. Pidi oskama siduda loogiliselt kaks äärmust. Ei tohtinud lubada hüppeid üle kuristiku. Fantastika pole veel sümbolism. Sellepärast pole E. T. A. Hoffmann kellegi sümbolist, küll aga Edgar Poe.

Kuid me teame ka, et sõnad need on, mis mõtet leevendavad. Ja nii on sümbolismgi paljudele ainult salapärasust ning sügavust simuleerivate sõnade koguks.

1913.

10

V. Rozanov lootis, et temaga «kirjandus lõpeb»: mandub, mureneb ja lõpuks mingiks ülipsühholoogiliseks tõetunnetamiseks kirgastub, mida võib peaaegu füüsiliselt tajuda.

Aga niisama kujutleb jälle mõni teine, et temaga kirjandus tõeliselt alles algab: ülitäiuslik sisu kristalliseerub nii täiuslikku vormi, mille kõrval kõik senine on vaid eelaeg.

Kõik ühteviisi enesepetlik!

11

Kirjanduslugu ja loomingulugu on kaks eri asja. Nad ei kata kunagi üksteist täielikult. Kirjandusloos esineb isikuid, kellel pole loomingulooga mingit tegemist, ja vastupidi. Kirjanduslugu võib õppida, loomingulugu ainult oma intuitsiooni kohaselt aimata. Sellepärast tuntaksegi peamiselt kirjanduslugu ja suur enamik pole loominguloost kuulnudki.

1939.

12

Kirjaniku looming on ju avaram kui tema biograafia. Kuid päris tõelisel põhjal baseerub see looming ikkagi tolle biograafia ulatuses.

Seejuures siiski mitte unustada: ka tähelepanu, uurimuslik süvenemine ja fantaasia kuuluvad samuti biograafiasse.

13

Mõistuspärasuse asemele intuitsioon, allegooriate asemele sümbolid!

Astu loojana esemete ja tõikade valdkonda. Võta jooni ja värve oma külimittu, astu avarakäelise külvimehena üle oma põllu. Taevas kohistab vihma, päike kuumutab huumust, — peadpööritav idanemisleitsak üle väljade!

1911.

14

Ei praalides ega halisedes looda kunsti. Ometi nõuab see karmust iseenese ja hellust aine vastu.

15

Autor peaks seisma oma temaatikaga samal tasemel. Kuid ühed poseerivad sellest üle, teised kõõritavad seda altpoolt.

16

Kõrgeim kunst: viimseni viimistletud, kuid nii kastevärske, et jätab improvisatsiooni mulje. Vahest midagi Chopini prelüüdide taolist.

17

Kogemuste kokkuvõte: kirjandus ja kunst üldse ei pea olema mingi narkoos, joovastus- ja uimastusaine. Nagu ta ise võrsub realiteedist, nii peab ta viima ka sügavamale realiteedi tunnetamisele.

Millisest realiteedist on siin kõne, see on küll iseküsimus.

18

Ado Vabbe arvas: ilma uudishimuta ja imestluseta ei ole kunstnikku ega kunsti. Ja lisas: nii uudishimutsen ka mina ikka, et mis sest välja tuleb. Aga välja tuleb tihti sellist, et otse imesta!

19

Tead küll, et asjade vähenemine perspektiivses kauguses on silmapete, kuid jälgid seda ometi. Ja tulekski hull välja, kui seda ei teeks. Aga samasuguste pettustega peab arvestama kunstis mõnel teiselgi puhul. Paljas mõistuspärane geomeetria ei vii kaugele.

20

Küllap oli see Bismarck, kes õpetas oma diplomaate: ärge öelge kõike tõtt, kuid mis te ütlete, olgu tõsi!

On mõeldamatu kirjanduseski «kogu tõde», kuid öeldu olgu tõsi.

21

Ühed omandavad maad puudutades uut jõudu nagu Antaios, teistel saavad ainult käpad poristeks. Nii ka suhtumises realismi.

1957.

22

Mis «sisu» on idamaisel ornamendil või meie tantsumuusikal? Ja ometi peegeldavad nad nii ilmekalt aega, olusid ning rahvusi.

23

Elust irdumine... Kas pole aga seegi mõiste relatiivne ja asjaolude järgi muutuv? Ühel on vaid rohkem, teisel vähem pidemeid ümbrusega. Ja ega elu eelda igakord ka kes teab kui suurt inimühiskonda. Kas Robinson oma saarel oli elust irdunud? Ei, kõik ta päevad olid täis tööd ja mõtet elu nimel. Ning vaevalt kahekordistusid need ka Reede ilmumisel.

1941.

24

Muidugi, riviõppus on tarvilik. Aga kui kaks inimest eraelus samal ajal ühe ja sama liigutuse teevad, siis tundub see juba koomilisena.

Mõtlemises samuti.

25

On eksitus oletada, et romantiline kirjandus on psühholoogiliselt vähem huvitav kui realistlik. Kuid ta valgustab peamiselt ainult ühe tegelase hingeelu, nimelt autori oma, ja sellepärast polegi me harjunud teda psühholoogiliseks pidama.

1915.

26

Ainet näeme vaid sellisena, kui see paistab läbi autori hingelaadi peegeldudes.

Nii «Surnud hingede» kui ka «Revidendi» aine andis Gogolile Puškin, kuigi hiljem sel puhul pisut nurises. Kuid ega ta olekski ise nende ainetega n õ n d a hakkama saanud. Need olid just Gogoli kohased ained või vähemalt kujunesid tema kaudu sellisteks, et me neid nüüd enam teistsugustena ei suuda kujutledagi.

27

Kuidas vahel hoopis juhuslik asjaolu annab tõuke meistriteose sünniks!

Kleist nägi Bernis kirjanik Heinrich Zschokke toa seinal vasegravüüri, nimega «Katkilöödud kruus» — ja sellest tärkas ta komöödia idee. Wieland pidi kokkuleppe järgi kirjutama sellest satiiri, Zschokke jutustuse ja Kleist komöödia. Kuid ometi ainult viimase suhtes osutus see idee viljastavaks.

28

Vana tõde: igale ainele vastab oma vorm ja vormile aine, — nagu looduseski. Neid on võimatu üksteisest eraldada. Kõik vaidlused stiilist ja tehnikast on mõttetud, kui ei arvestata elurütmi ja eluenergiat, mida see stiil ning tehnika peab edasi andma. Formaalne meetod puhtal kujul on kohane vaid kretiinidele.

29

Vorm peab olema sisu, mõtte, tundmuse, inimliku hingeelu teenistuses. Iseenesest pole tal mingit väärtust, nagu pole seda kunsti seisukohast ka alasti «sisul». Kunst avaldub ainult kummagi poole vastavas ühinemises, sünteesis. Kuid seda saavutada pole ikkagi võimalik ilma teadliku vormikultuurita. Ja sellepärast oli meil omal ajal suur missioon täita.

1943.

30

Ma arvan, me kirjutame kõigepealt selleks, et meist aru saadaks. Tõsi küll, arusaamise ja arusaamise vahel

on vahe. Oleks liig nõuda, et kirjanik nii kirjutaks, et temast k õ i k — ka idioodid — aru saaksid. Kuid jälle nõnda kirjutada, et ainult autor ise mõistab, — see osutab siiski liiga piinlikku lugejate valimist. Liiatigi pole siin igakord kaugeltki kõige peenema seltskonnaga tegemist.

1915.

31

Jälle targutab keegi stiilist. Tont võtaks, igavaks läheb juba! Pole tarvis mingit «stiili». On vaja vaid hästi kirjutada.

1943.

32

Olla ökonoomne kirjanduses. — Kui raske on meil vahel veel klassikuid lugeda. — Kord väljendutakse ainult valemitega. Ja seejuures varjundirikkust kaotamata.

1944.

33

On ainekäsitlusi, kust loodusekirjeldus on täitsa välja suletud, kuid ometi aimate nende tagant mingit looduslikku tausta. Ja seda mitte üksnes kirjanduses, vaid

muiski kunstes, mis väga harva looduse jäljendamise oma ülesandeks seavad, isegi arhitektuuris.

See seletab ka vahet kunstniku ja akadeemilise esteetiku vahel. Üks näeb oma kujutamisesemeid mingis sõltuvuses isegi kujutamatu looduse tagapõhjaga, teine aga ainult õhus rippuvaid abstraktseid kavandeid. Sama vahe, mis elava südame ja vere ringvoolu skeemi vahel.

34

On eksitus oma nõudeid liiga madalale asetada. Mitte kesktaset, vaid tippusid! Kesktaseme taotlejaid leidub ikka. Ja tegelikult ei teostugi ükski eeskava täielikult, vaid ainult osaliselt. Asetades võitluslipule vaid reaalse programmi, oleksid saavutused kesktasemestki madalamad. Tuleb asetada maksimaalsed nõuded! Tuleb taotleda suurimat, et saavutada suuremat!

1908.

35

Ei tohi liiga familiaarne olla nii aine kui ka lugeja vastu. Olgem džentelmenid luules! Milline eneseusaldus: kujutleda, nagu oleks päike teiega sinasõprust sõlminud või kuu teile oma saladusi pihtinud! Veel vähem on nad soovi avaldanud teie pisikesi saladusi kuulda.

36

Ikka soovitakse, et unistus oleks kunstis juba valmis unistatud. Ollakse selleks ise liiga vähese fantaasiaga, et unistusmaterjali ka karmis objektiivsuses avastada. Ja sellepärast sentimentaalse kirjanduse eelistamine.

37

Sügavuse ideaal: Hamsuni «Müsteeriumide» Nagel ja «Paani» leitnant Glahn. Ah, kavaler ja unistaja ja kangelane ja «saladuslik» ning lisaks veel leitnant, — ah, milline «sügavus»!

38

Absoluutne ilu on midagi läbi ja läbi maskuliinset: tihe, karm, askeetlik. Ta ei vaata peeglisse, ei kontrolli end, ta lihtsalt on. Ta on ise enese otstarve, või pigemini ilma otstarbeta. Kuid naiselik ilu on vaevalt otstarbeta.

Naine esteedina? Kuid ma ei usu. Ja kui ka, siis ikkagi mitte koraani, vaid prohveti pärast.

39

Kord ammu — mitte neil kümnendeil ega sel maal — langetati ühel väikesel kirjandusliikul koosviibimisel küsimus:

«Millised on need kirjandusliikud teosed, mis on tõeliselt kõige sügavama ja püsivama mõjuga?»

Ja küsimusele vastas kirjanik, kes oli meister nii proosas kui värsis, nii eepikas kui lüürikas:

«Küllap mõjub tundemaailma väike lüüriline lauluke rohkem kui eepos, küllap Goethe «Wandrers Nachtlied» enam kui «Faust».»

See juhuslik mõttevahetus, mille teised kaasasolnud vahest ammu unustanud, on mul meeles tänapäevani.

Siin oli riivatud seda, mis meid kunstiteoses kõige rohkem paelub — ta algolemust: tunde nägemust, meeleolu hallutsinatsiooni, mis tekib samal hetkel koos kirjandusliku vormiga.

40

On hetki, mil hakkad kahtlema proosa eluõiguses ja pidama ainsaks kirjanduslikuks vahendiks rütmilist keelt. Lugedes parimaid proosameistreid tunned, et nende lause ilusaladus just värsiloogika saladustega ühte langeb. Ja kui nende proosal midagi ei näi puuduvat, siis ometi see, et pole tegemist värsiga.

Antiikrahvad pidasid tõeliseks luuleteoseks ikkagi vaid värsivormilist. Kõik muu oli — vaba, sidumatu.

Meie aga oleme unustanud kunsti tähtsaima mõjuteguri — rütmilise momendi. Oleme unustanud, et lugusid võib kogu rahvas kuidagi vesta, laule aga vaid harvad luua.

Vanasõnad, mõistatused, kõnekäänud — ideaalseim proosa. Kuid igaüks neist tihti ka miniatuurne värssteos.

Kõige eelmise pärast näib realistlik kirjandus olevat vahelgi midagi madalamat, odavamat, kättesaadavamat kui romantiline. Sest ta on harilikult hoopis vähem huvi tundnud vormi rütmilise poole vastu. Kuid tõeliselt on

ka suured prosaistid-realistid olnud suured rütmimeistrid. Nõnda Gogol, Kivi ja Flaubert, nõnda Zola «Germinalis» ning Rolland «Breugnonis».

41

Kõik elud mööduvad kuidagi luipa: väärtuslik serv üleval, vähemväärtuslik all. Igast inimesest võiks kirjutada kaks sootuks erinevat biograafiat: üks tiiva ülemisest, teine alumisest äärest. Ja mõlemad oleksid ehtsad.

42

Kirjaniku mõtte ümber, ees ja taga peitub palju konkreetset elu — inimesi, esemeid, argitoimetusi. Mõtted on vaid saarekesed keset seda tegelikkust. Ja sellepärast, arvestades ainult nende mõtetega, saame hoopis ühekülgse käsituse kirjaniku eluatmosfäärist. Parimalgi puhul näeme vaid mõnd värvilist sulge ta tiiva ülemisest servast.

Kui palju kohtame aga selliseid värviliste sulgede monograafiaid!

43

Iga kirjandus on olemuselt rahvuslik. Nii palju kui ta käsitleb üldinimlikke aineid ja suudab neid kunstiliselt teistele rahvastele tajutavaks teha, muutub ta rahvusvaheliseks. Ka kõik klassikakirjandus on ses mõttes rahvuslik olnud. Ainult üldine harjumus tema ideede ja ainete maailmaga põhjustab illusiooni, nagu

oleks ta juba algusest peale midagi rahvusvahelisemat.

Nii reaalsust kui ka fantastikat, nii ülevat kui ka igapäevast näeme oma rahvusliku prisma läbi. Dante põrgu oli kahtlemata itaallase põrgu ja Miltoni paradiis inglase oma.

44

Mõnigi suur rahvuslik kirjanik on olnud kehv rahvuslik mõtleja või pole näiliselt üldse rahvuslikult mõtelnud (Goethe!). Kuid tagantjärele on nende annus osutunud vajalikuks just rahvuslike vaimuväärtuste kogumis.

Olemuselt on geenius ikka rahvuslik. Geenius ei või üldse rahvuses eksida. Sest selle hinge mõistmine teebki geniaalseks.

1919.

45

Suurvaime pole maailmas palju, küll aga huvitavaid, omapäraseid, isikliku siseeluga varustatud inimesi. Nad ei jõua iial murda enestele teed üldsuse teadvuseni, kuid nad pole kasutud üldsuse arenemise seisukohalt. Nad ei anna kunagi värvingut oma ajastule, kuid nad toonitavad seda siiski nähtamata. Kui palju varjundivaesem oleks maailm ilma nendeta!

46

«Suured» on niikuinii olemas. Neid ei saa surnuksvaikimisega olematuks teha. Meil tuleb aga mõista ja hinnata ka väikesi. Nende olelus sõltub küll meie mõistmisest ja hindamisest. Nad saavad elu ainult meie heatahtlusest ning armastusest.

47

Tõde pole ühe inimese avastada, küll aga vahest sõnastada. Paljud tajuvad seda teadlikult ja alateadlikult ning alles see tajumuste kogusumma võtab ühe kaudu vormi. Meie aeg — see oleme meie kõik kokku.

48

Väike vaim ei või midagi suurt luua. Väiklasest, tigedast, egoistlikust hingest ei või lõpuks ometi suurt ja heledat leeki tõusta.

Ei kummuta seda väidet isegi sääraste irisejate ja tigetsejate olemasolu nagu Voltaire või Strindberg. Olid tigedad ja isiklikud, kuid olid ikkagi suured. Olid tigedad ja egoistlikudki suurejooneliselt, nii et juba sellega üllatavad.

Soojendada võib leek, mitte suitsev pirrutuli.

49

Ibsen hoidis oma laual klaaspurgis elavat skorpioni ja jälgis kirjutades selle liikumist. Aga niisama oleks

võinud teda ennast klaasi alla panna ning ta vihase mõtte liikumist jälgida.

50

Kümmekond aastat manitsesid Jürgenstein ja Ko. nooremat põlve oma «habeme teooria» põhjal. Nüüd näib sel nooremal põlvel enesel olevat juba habe kasvanud ja ta manitseb omakorda jälle veel nooremaid.

Kuid juba Voltaire asetas oma «Looduslapses» küsimuse: kas habe on kunstiloomingu eelduseks? Ja ta tõi näiteks hiinlased, kelle habemekasv on teatavasti kidur, kuid kelle kunst on aastatuhandeid vana.

Ikka see edvistamine oma eaga ja sugupõlveliste vastuoludega — nii ühelt kui teiselt poolt! Ikka ühed noorusest nõrgad, teised vanadusest väetid. Kus peaksid küll need mehised mehed olema?

1930.

51

Te kaitsete rahvaluulet? Lubage säärasel puhul öelda, et teie «kaitse» rahvaluulet just kahjustab. See on karuteene.

Kui otsustaksime ainult Reimani «Kivide ja kildude» järgi, siis peaksime eesti vanavara vastu vaid tülgastust tundma. Nii maitsetu ja lame on ta vaatekoht, nii pastorlikult valepaatoslik ja mage, nii perspektiivitu ning liialdav.

Kuid õnneks pole tõelisus nii halb. Rahvaluule on midagi reaalset, nagu meie tänapäevanegi vaimuloo-

ming. Teda peab hindama relatiivselt. Temas on head ja halba, realismi ja romantikat, tõsitunnet ja simulatsiooni. Ta on inimlik, nagu kõik muudki inimlikud saavutised.

Kuid teie «kaitse» teeb ta võltsiks, nagu kostab võltsina kõik muugi, mida tõendatakse võltsil moel.

1915.

52

«Rahu kosutab, vaen kaotab,» — seda äiutamist oleme kuulnud iga tõelise edasirünnu puhul, juba Eichhorni ja Suija Pärtide ajast peale. Sest iga säärane edasiründ oma rahulolematuse ja arvustusega näib olevat kellelegi kardetav. Kuid ainult tema tulemusist selgub ta positiivne ülesanne ja tähtsus.

Need kaks-kolm inimpõlve, kelle töö kannab praeguse Eesti arengut, pole küll palju põhimõttelisest optimismist targutanud. Nende päevavõitlusist kajastus võrratult rohkem rahulolematust kehtiva olukorraga — ja see just sundiski neid edasi pingutama. Igatahes polnud ka ärkamisaja meeleolude taevas nii pilvitu ja inimmõte nii kangelasmeelselt kaunis, nagu nüüd mõnele idealiseerijale näib. Kuid ajastu tõeline optimism peegelduski rünnakus, «vaenus».

«Rahu kosutab» — küllap ikka neid, kellel pole enam kuhugi püüda, nagu näeme tänapäevagi äiutajaist.

1935.

53

Need kõik on muidugi väga edumeelsed mehed. Kahju ainult, et nende edumeelsus kaks-kolmkümmend aastat taga lonkab. Seda, mida nemad praegu ülistavad, kiskusid nende hingehõimlased paarikümne aasta eest maha. Ja seda, mida nemad nüüd maha kisuvad, ülistavad kord nende järglased. Kuid mis on kõigest sellest kasu? Nad jäävad ikka hiljaks. Nad on targad tagantjärele.

1914.

54

Vaata, see on nende luule, mis meie tõelisuse ümber õhu mürgitab! See on nende armastus, mis meie viha kallale kipub! See on nende ilu, millesse maailm on hukkumas nagu mädanevasse loiku!

Täna on mu viha jälle ärganud. Tulepomme tahaksin nüüd jalgpallidena pilduda, käsigranaatidega nende lilleaias mängida!

1916.

55

Heida hulka! Aja, kihuta, vii edasi lippu!

Ära ole vaid kannataja, unistaja! Ole julgem! Ole suurem!

Koit hõretab! Uue päeva päike tõuseb!

Kanna lippu läbi uue päeva!

1907.

56

Sant lugu, kui teadmisteta inimene kunstist räägib, kuid veelgi sandim, kui seda teeb loominguvõõras teadlane. Hoopis tühine, tarbetu, isegi mitte kahjulik targutus, skolastiline mäletsemine. Sellest pole ei loomingule ega loojale vähimatki kasu. Sellega võivad vastamisi üksteise aega viita ja üksteist lõbustada ainult samasugused vaimuvaesed.

Ja ometi näivad nad enestele nii tähtsad! Nad loovad teooriaid, väitlevad ja kemplevad nende kallal ning ootavad, et planeedid neid kuulates oma käigus peatuksid!

Lõpuks ükskõik, las produtseerivad oma makulatuuri, kui ainult ikka uusi põlvi ei sunnitaks nende teooriaid tuupima ja sellega tõelise kunsti vaimust ei võõrutataks. Ei, nad on siiski kahjulikud, nagu on kahjulik kõik rumalus.

Üht «kunstifilosoofi» lugedes, 1939.

57

See parasiitide kari kunstide ümber on otse kohutav. Kõik nad siblivad ringi, keerutavad oma katsesarvi ja sisistavad.

Ebaõnnestunud näitlejast saab näitekirjanik ja ebaõnnestunud näitekirjanikust lõpuks teatriarvustaja. Ning siis laiutab ta nagu oraakel. Selle jupiteri käes on siis lavakunsti tõde ja õigus, ning häda sellele, kes julgeb teisiti arvata kui tema!

Aga küsime: mis õigusega, milliste eeldustega, kelle kõrgemal volitusel?!

58

«Honorari on mitmesugust. Minu vanaisa tegi paruni koera peale laulu ja sai selle eest talli juures kakskümmend viis.»

«Samuti on seda kuulsustki mitmesugust. Minu tädimees oli suur laulik ja teda kutsuti kogu kihelkonnas Möla-Mihkliks.»

59

Andevaesus — kurb küll, kuid mis teha, tuleb sellega juba leppida. Aga andevaesus koos suurusmaaniaga — milline õnnetus nii asjaomase enese kui ka ta ümbruse seisukohalt. Aina vaid hädaldamine, et sinust aru ei saada, et sind valesti mõistetakse, et maailm on ülekohtune...

Kui X ja Y selle energia, mis nad kulutavad tõendamiseks, et nende teosed on head, tõesti neile teostele kulutaksid, siis võib-olla saaksid need ka pisut paremad. Kuid nüüd vaid sekeldused oma ümbrusega, komplimentide mangumine, sõbramehe-arvustuste hankimine ja vihane poleemika oma väärtuse tõendamiseks, — mis jääb siin veel loominguks järele!

Ebaratsionaalne tunnete ja mõtete kulutamine, vabatahtlik martüürium.

60

Kaks kirjanikuhakatist läksid purjuspäi kisklema. Äkki pistis üks neist kisama: «Appi, appi! Siin kägistatakse tulevast klassikut!»

61

Kui paljud poeedid on nagu muuseumivahid, kes seletavad targal näol ammu tuntud looduspilte või žanrimaale möödavoorivale publikule. Ja seda päevast päeva ning aastast aastasse...

Puškin arvas, et luule peab olema pisut lollakas. Kuid vaevalt võib selle ideaaliks olla ometi päris totrus, nagu vahelgi näeme. Puškin ise oli aga kriukaliselt tark mees...

62

Tahaks mõista täht-tähelt muistset sõna: päike läks jumalisse. Sinna jumalate juurde ta ruttab, et hommikul uuestisündinuna ja värskena jälle ilmuda. Kogu öö heidavad jumalad oma mängumurul selle kuldse keraga palli, nagu vestetakse Popol-Vuh' legendides. Nii on ta hommikul veel kuum ja hiilgav nende käevõtteist.

Orient — tulise päikese ja mänglevate jumalate maa. Kui külm-kohmetanud on meie jumalad ning päikesed!

63

Kui lühike on järelpõlvede mälu! Kui vähe peab see midagi konkreetset kinni! Millised mälestused on rahval säilinud näiteks Liivi- või Põhjasõjast? Mõni segane lugu koerakoonlastest, katkukalmetest, vanadest pelgupaikadest soodes-metsades, — see on kõik. Peaaegu mitte ühtki tegelasnime või tõelist sündmust. Ja ometi pidid need õudajad rahva elu põhjani vapustama. Mis siis veel rääkida Lembitu-aegse vabadusvõitluse mälestusist!

Suusõnalise traditsiooni kogujad kurtsid, et 1905. ja 1917. a. sündmused rahva mälus juba varsti segunesid — hoolimata ka sellest, et andmete andjad ise vahel nende sündmuste kaasosalisedki olid.

Vahest ainult rahvaluule vorm on aidanud säilitada midagi kaugemate sajandite tagant. Ja vorm on ka see, mis säilitab kunstkirjandusegi sisu.

64

Rahvaluule maailm on ajalooliseks vaatlemiseks ja võrdlemiseks, mitte aga sinna tagasi igatsemiseks. Ainult selle varal ei saa edasi elada ega edasi luua, nagu ei saa enam elada gootika ajastu elamuis ning mõtelda meie aja mõtteid.

Loen aga praegu üht folkloori spetsi. Kuidas ta joobub sest suitsutarelisest maailmast, millise kirega haletseb selle hukkumist! Ja ta teeb seda kahtlemata moodsa teadlase töökabinetis, varustatuna nüüdiskultuuri vaimsete ning aineliste mugavustega . . .

65

Püüdes kõrvaldada «Kalevipojast» võimalikult kõike, mis meenutas ristiusku, ei leidnud Kreutzwald ometi midagi, mis asemele panna. Jäi tühi koht — läbi kogu teose. Ja seda vaakuumi kutsutakse nüüd eesti muinasusuks.

66

Kuidas vabanevaid maaorje asjata lootuste eest hoiatati, näeme O. R. v. Holtzi «Luggemistest». Jutustusest «Weikesest iwwast touseb suur Pu» loeme: «Sest näeme alati, kuidas perepidajad kaovad ja tulevad — ikka maa jääb moisa päralt.» Kõne on küll Silonimaast, kus aga «talupoeg niisama kui siin mõisniku päris oli».

See on päris kohane jutt 1817. aastal ilmunud teoses autori poolt, kes ise eelmisel aastal talurahvaseadust koostavast komisjonist osa võttis.

67

Kr. J. Peterson oli eesti uusromantilisele voolule sedasama, mis A. Chénier prantsuse ja Hölderlin saksa romantikuile — eelkäija, progoon. Ta toetus niisama muinasklassikale nagu needki. Ja isegi tema tegevusaeg ei erinenud palju nende omast. Kahju ainult, et järglased nii hilja pidid tulema!

68

Kaarlo Kramsut lugedes poolitab meie traagilisuse elamust vähemalt autori klassikaliselt voolitud vorm. Ta on eepiline and, tema aine jutustab, ta loob mingi liikuvuse illusiooni ja avab lõpuks mingeid perspektiive. Kuid Juhan Liiv lüürikuna püsib paigal, tema värsirütm langeb ühte ta isikliku kannatuse rütmiga ega avane ta ees ka mingeid perspektiive. Tema mõju on seda masendavam.

69

Imelik, et nii suur kirjanik nagu Vilde pole õieti mingit «kooli» loonud. Seevastu leidub hoopis piiratumailgi järglasi, kes nende ainestikku ja vormi edasi arendavad. Vilde seisab aga valdava kõrgustikuna keset meie kirjanduslugu, ilma et ükski mäeselg temast hargneks. Ta oleks nagu midagi liiga üldist, oma ulatuseski kesktasemelist, ilma tüüpiliste tunnusteta, mis avatleksid järeleaimustele.

70

Äkki meenus: ma pole iial Oskar Lutsu naermas kuulnud. Ei oska kujutledagi, kuidas see oleks kostnud. Kõige rohkem mingi hapukas grimass. Ja seda mitmekümneaastase tutvuse jooksul. On aga need humoristid üks sünge rahvas!

Kuid ongi öeldud: vajatakse vankumatut tõsidust, et kirjutada üht lõbusat raamatut.

71

Vana Kampmaa käib hädiselt ringi ja vaevab tuttavaid küsimusega: «Milline on Metsanurga loomingu sünteesi?» Tema ei saavat sellega oma kirjandusloos hakkama. Hoidis täna veerand tundi Tartu Suurturul mu kuuenööbist kinni ja muudkui päris ja päris...

Pagan sulle seda sünteesi! Keda näiteks su enda «sünteesi» huvitaks!

1943.

72

Nüüd on eesti kirjandusloo skeem valmis. Kõik on paigutatud oma kohale Prokrustese voodisse. Ühtedel, kes liiga pikad või muidu ebamugavad — kraks! pea maha. Teised, liiga lühikesed, tõmmati sirgu, kas või luud ragisegu. Kolmandad hööveldati nii siledaiks ja saledaiks, et võis ühesuguste progressiivsete nukkudena ritta asetada. Kõik on lihtne ja ajakohaselt klaar. Ning meie muudkui imestlegem kirjandusloo uurimise tormilist tõusu!

1954.

73

Kirjaniku ideede «lahtimõtestamine» — see näib olevat mõne arvustaja ainsaks ülesandeks. «Mõtestavad» needki lahti, kellel enesel pole iial oma mõtet olnud. Mis nad siis jahivad võõra vara kallal!

74

On lähendatud kirjandust elule. Kui teda seejuures lähendataks ka kunstile, oleksime rahuldatud.

Kirjanduse ülesandeks pole ometi mitte selle kordamine, mida igaüks lugematagi teab. Tema eesmärgiks pole tõsiasjade loetlemine, endastmõistetavate seikade veelkordne kinnistamine, igapäevasuse taasesitamine.

Kirjanduslik kujundamine tähendab valimist ja tihendamist. See pole elu raamatusse ümbervalamine, vaid ta kvintessentsi klaarimine. See pole igapäevsuse

kopeerimine, vaid selle suuna ja tuuma, ta dünaamika ning paatose selgitamine.

Muidu jääb kõik hingetuks käsitööks.

1931.

75

Kõlbluskisa: olevat lubamatu, et narr näitelaval esineb preestrirõivais! See olevat pühaduseteotus.

Mulle ükskõik. Ainult arvustajana on mul halb näha, et mõni ametivend omakord narrirõivais esineb. Aga seda teevad nad praegu, kembeldes selle küsimuse kallal.

76

Nüüd on iga setukas rahvusliku adra ette rakendatud ja sellega peegasuse seisusse ülendatud.

Aga mulle meenub, mis öelnud Heine omaaegseist saksa romantikuist: hunnik vaklu, keda püha kalur Roomas oskab hästi kasutada, et hingesid oma õnge otsa püüda.

Oskavad seda meiegi ülemkalurid!

Ja rahvuslus on selle juures hoopis kõrvaline asi.

1938.

77

Elab eepiliselt meie Ubakalu ja Uniküla publik. Ainult eepilist inimsõna ta ei armasta. Ikka veab senti-

mentaalse virisemise ja mageda ilukõne poole. Kuulake aktusekõnesid!

1933.

78

Ilus naisenimi — Lea. Kuid alles äsja sain teada, et see põlvneb babüloonlastelt, kel oli kombeks naistele loomanimesid anda, ega tähenda muud kui lehma. Kui paljudelt kirjanduslikelt Lea-kujudelt riisub mul aga nüüd see teadmine nende poeetilise oreooli!

79

Haruldaselt rikas on meie keel kõhklemise, vasturääkimise, eitamise väljendamiseks. Vähemalt viis jonnakat sõna: aga, kuid, ent, vaid, enge... Vastandiks üksainus «jah» — ja seegi laenatud!

80

Kui mõelda, et vanade eestlaste keeles pole Läänemerel vist isegi nime olnud! Sest «Läänemeri» on ju ainult mõistuspärane tõlge, mitte nimi. Mis «Läänemere isandad» nad siis tõeliselt olid!

81

On kerge valetada mineviku, veelgi kergem tuleviku arvel. Hoopis keerulisem on aga lugu olevikuga. Liiga

vaba mõttelennu puhul müksab see kohe külge või astub varvastele.

82

Lugesin kuskilt, et Moskva detsembrikuu ülestõus 1905 alanud k o m a pärast. Nimelt tõstnud ladujad nurinat ühes trükikojas, kus palgatariifi kinnitamisel kõik vahemärgid tähtede ette loetud ja ainult koma, mis esineb vene lauseehituses nii sagedasti, arvestamata jäetud. Kui «rahustajad» kohale toodi, tõstsid nurisejad mässu, mis levis peagi üle linna. Võiks öelda, vähemalt ütleks seda tsaariaegsete ajalooõpikute kirjutaja Ilovaiski, et kõik järgnevad traagilised sündmused ainult komast olenesid. Kui aga vaevalt silmaga nähtav kriipsuke selliseid suuri asju võib korda saata, mis siis rääkida silpidest, sõnadest, lausetest!

Igatahes, ka nii võib «ajalugu» kirjutada.

83

Imeväärt, et isegi ajaloolise koolitusega inimesed õhkavad: oleks!... Just nagu vanaeided surnuaiapühalt tulles: No oleks ma teadnud, et sadama hakkab — ma oleksin vihmavarju kaasa võtnud!...

84

Ega see meeldi, et teised on enestele niisama lähedal, nagu mina olen enesele. Nemad on egoistid, aga mina — midagi hoopis muud. Liiatigi on neid teisi nii palju, mina aga olen erand — üksainuke.

85

Kõigist egoismest kõige veidram on pärastsurmaline. Arvaks, et vähemalt siis on ükskõik, kuid kaugel sellest! Ehitatakse püramiide, tehakse testamente, hoolitsetakse «hea nime» ja «igavese au» eest. Tahetakse oma mõtetega veel pärast surmagi teiste elu mõjutada...

Ja vahest ongi s e e isekus inimkonna arengut veel rohkem edasi viinud kui meie eluaegne enesearmastus. Sest selle mõju pole piiratud inimelu kitsa aja ning kohaga. See haarab maid ja rahvapõlvi, kellest noil eneseimestlejail elades aimugi polnud. Selle järellained algatavad kunstiteoseid, tekitavad legende, põhjustavad usundeid, vallutavad vahel kogu maailma, jah, kes teab, vahest võivad selle ummikud kord isegi teistele planeetidele ulatuda...

86

Memuaare kirjutades:

Igaüks loob minevikku meenutades «oma elust meistriteose». Seda teeb aplaagris poliitik, kes algab oma juttu: «See oli siis, kui ma oma kolmandat valitsust moodustasin.» Ja seda teeb agulieit, liigutatult õhates: «Jumaluke, olin siis alles noor ja teenisin sakste juures.» Selge asi: pole olnud teist säärast valitsust ega teisi sääraseid saksu maailmas. Kõik ainulaadne ja kordumatu — ning m i n a selle keskel.

Vaatle siis veel «erapooletult» ennast ja oma minevikku!

87

Haavunud quasi-suuruste päevikud ja pihtimused...
Oh neid igavesi ülekohtukannatajaid, keda «keegi ei mõista» ja kellel muud üle ei jää, kui ainult iseenesele oma õigust tõendada.
Oleks aga hädaohtlik asi — nende andmeil ajalugu kirjutada.

88

Teadlikke lurjuseid leidub maailmas siiski vähe. Valdav enamik neist arvab toimivat just nii nagu peabki. Seda arvab kõige libedam karjerist, õelam intrigaan, paadunum egoist. Neile endile näib iga nende samm motiveerituna. Nemad alles ongi need head, ausad ja õilsad. Hoopis teine lugu aga kõigi teistega! Ja ainult kaitsedes end selle õela ümbruse vastu peavadki nad nii toimima, nagu toimivad...

89

Sind ümbritseb palju nähtusi, mille eitaminegi kultuurinimese kohane pole, sest see võtab viimse jõu kultuurinimene olla.
Sind tabab palju haavusi, mida pead taluma protestimata, sest protest oleks sulle veelgi haavavam.
On raske liikuda elu mudaloikude keskel, ja ometi ei piisa kellegi ninarätikuist nende kuivatamiseks.
On halb astuda iga saasta peale, kuid sa ei või sinna parata, kui pole just elukutselt tänavapühkija.
Ainult protestides ümbruse vastu kuulud isegi sesse

ümbrusse — ümbruse päevapildinegatiivina, pahupidi ümbrusena.

Ja ometi — mitte alistumist elu nurjatusele! Olgu su protest vaid tõesti kultuurinimese kohane! Ärgu olgu ta viljatu ja eitav, vaid tegev ning loov! Mitte ainult halvakspanev liigutus allapoole, vaid veel kirglikum pingutus üles!

90

On lohutav mõelda, et on elanud sellisedki inimesed nagu Beethoven või Tšehhov. Nad õpetavad oma isikliku eeskujuga headust ja siirust, mida leidub maailmas nii vähe. Neile mõeldes tahad isegi paremaks saada.

Ega see küll neilgi alati õnnestunud. Olid nemadki vahel päris kehvad mehikesed: kibestusid, ahastasid, kaebasid. Kuid see just teebki nad inimlikult eeskujukohaseiks. Jälgida võitlust hea poole mõjub kasvatuslikumalt kui külm-kõrge headuse ideaal.

91

Loen Gorki erakirju. Loen ärevuse, liigutuse, kaasapõlemisega.

Milline tormitsev, oma ümbrust vapustav ja valgustav vaim! Igast reast hoovab loov armastus ja viha.

Miks ei leidunud minu noorpõlves meie kirjanduses sellist juhtivat vaimu! Oleks jäänud paljugi tegemata, mida pead nüüd tagantjärele kahetsema.

92

Mõned bioloogid annavad radioaktiivsele kiirgusele hoopis erilise tähtsuse. Loomaliikide kujunemises ilmnevat nimelt hämmastamapanevaid hüppeid. Ja selle põhjuseks olevat maakera läheduses aeg-ajalt plahvatanud tohutud radioaktiivse energia tagavarad. Nii saavat vahest seletuse ka *homo sapiens*'i liigi saladuslik tekkimine. Ning sellepärast polevat võimatu, et aatomipommide tarvituselevõtt jälle ses suunas sammu edasi viib — vahest üliinimese poole!

See oleks muidugi ilus. Ainult väike kahtlus: mis siis, kui seejuures jälle mõnest *homo sapiens*'i-eelsest liigist peame peale hakkama?!

93

Makedoonia Aleksander, Tšinghis-khaan, Napoleon, Hitler — täname selliste «suurmeeste» eest! Rahvaste veri ja viletsus oma haiglase auahnuse rahuldamiseks. Miljonite inimelude hukkamine mingi helleni või germaani «elulaadi» levitamise nimel. Aga imestlussugestioon on nii vägev, et isegi ajalugu sildistab neid mõrvareid vahel «Suure» tiitliga!

94

Inimveri on soolane ega kustuta janu. Kui seda muidu ei teaks, siis näeks sellestki, et joojate janu vaid kasvab.

95

Lugedes Marcus Aureliust tunned eriti, kui vähe võib tõeliselt korda saata niigi tark ja võimas inimene. Ta põrkab oma üritustes ikka «ajaloo» ning «olude» vastu.

«Kavatsed head, ja ometi rõõmutsetakse, kui sured!»

Mis veel siis rääkida, kui on kasutada vaid üks neist hüvedest: tarkus või võim! Või mitte kumbagi!

96

Moraal algab ja lõpeb inimesega. Muus universumis valitseb vaid füüsika ja keemia ning pisut bioloogiat. See on täitsa amoraalne.

— Vulkaan — inimese seisukohalt ilmselt roimarlik nähtus. Aga talle enesele küll ükskõik, mis tast arvatakse.

— Loomad on nagu pätid: halva ilma või haiguse puhul poevad oma õõntesse ja kannatavad. Ainult pahelised nad pole.

— «Sealpool head ja kurja» — milline ebaloogiline mõte! Hea ja kuri, voorus ja pahe arenevad ju ainult koos inimesega. Ning kuidas võiksime seista «sealpool» ennast!

97

Praeguse maailma moraalikriisi põhjuseks on see, et moraal seotakse ikka veel juba oma aja äraelanud ristiusuga. Sellisena on ta aga muutunud loiuks, ükskõikseks, mitte kedagi enam kohustavaks. Kogu tõeline elu kulgeb juba ammu väljaspool usundilisi vaateid ja taot-

lusi. Tänapäeva mentaliteedile vastav ilmalik moraal on aga alles kujunemas.

Lõpuks pole ju moraal muud kui ühiskonna enesekaitse vahend. Ja sellepärast tunnebki praegune ilma moraalita ühiskond enese kaitsetu olevat.

98

Ei ilu ega headus saa eksisteerida abstraktselt ja omaette. Kummagi olemasoluks vajatakse objekti ja subjekti — vaadeldavat ja vaatlejat — inimest.

— Täitsa hea inimene ei saa täitsa aus ega täitsa aus inimene täitsa hea olla.

— Inimene ei saa pidevalt ühteviisi hea olla. Embakumba: ta tüdineb sest ise või see muutub narruseks.

99

Kas mina jõuan kõike kaasa leinata: Chicago tapamajade sigade traagikat, oma mehisuse kaotanud koerte alaväärsustunnet või üürikest iga elavate nugiliste vanadusmelanhooliat! . . .

100

«Oleme tehnika teenijad, masinate orjad . . .»

Noh, need polegi veel kõige julmemad peremehed. Oleme ise nad loonud oma näo järgi. Vähemalt ei nõua nad kunagi rohkem, kui oleme käskinud neid nõuda. Palju kurjem on aga lugu nende isandatega, keda jumal olevat oma näo järgi loonud.

101

«Ta oli võõras selle maa peal...»

Ei, ma usun, et me just siit põlvneme, siin oleme ja lõplikult ka siia jääme. Ei või meile muud kodukohta mõelda. Oleme kujunenud tema järgi ja kujundanud teda eneste järgi. On vahel küll kõledavõitu, tõmbetuuline, ebamugav. Oleks aga ikkagi halb mõelda, et me isegi siin võõrad oleme. Igatahes tunneme muid võimalikke asukohti veelgi vähem.

102

Tappev iroonia nii ökonoomses vormis, et seda kitsamas kontuuris ei saa enam kujutledagi...

Nõnda just räägib Boccaccio ühest reliikviate kogust, kus leidunud pühavaimu suurvarvas, sõna (logose) ribiluu ja pudelitäis Saalomoni templi kellahelinat.

103

Ühes hiina muinasjutus vaevleb ahv probleemi kallal: kuidas saavutada igavest elu?

Kas tõesti juba ahvist peale?!

Ja mis teeks ta tolle igavesega, kui seda üürikestki ainult pärdiku kombel kasutab?!

104

Kristlaste jumal poleks lihtsalt osanud luua maailma sellisena, nagu seda nüüd tunneme. Ta on inimkujutluses tegutsenud või tegutseb hoopis tühiste asjadega,

võrreldes selle tohutult keeruka mehhanismiga, mida kutsume universumiks.

Liiatigi saabus ta kohale liiga hilja — vanatestamentliku ajaarvamise järgi ainult 6000 aasta eest. Siis aga oli see masinavärk juba ammugi käimas.

1950.

105

Inimene keskendab oma jõu ajutiselt ja üksikuisse kohtadesse. Loodus aga «töötab» kõikjal ning lakkamata. Seda küll ebaökonoomselt, kavata, pilla-palla, kuid tal on selleks ka aega!

106

Darvinism selgitas liikide vahed, kuid ka meie ühtekuuluvuse. Oleme kõik ikkagi «sama uulitsa poisid».

107

Loodusteaduste populariseerimist peetakse vahel pessimismi jutlustamiseks. Kuid kas peab kramplikult kinni pidama idealistlikest olemasolu-vaateist ainult sellepärast, et kardetakse «pessimist» olla?

Kas tähendab näiteks aatomi saladus või galaktikate probleemi tõeline tajumine allumist pessimismile? Kas ei selgu olemasolu, aja ning ruumi mõiste selle kaudu ainult teises, täielikumas valguses?

Galilei ja Darwini õpetus tundus kord kahtlemata niisama «pessimistlikuna».

Reaalsuse tundmine ja tunnetamine võtab aga aluse motiveerimatult, idealistlikult «optimismilt».

Iga säärane arenemisjärk tähendab vaid sammu lähemale mingi objektiivse tõe tundmisele, mille lõplikku piiri me praegu küll ei näe.

1953.

108

Nulli leiutamiseks arvutamises vajati aastatuhandeid ja seda loetaksegi inimvaimu suurimate saavutiste hulka.

109

Inimene on personifitseerinud jumalat, kuradit, katku, surma.

Nüüd on vist viimane jäänud ainsaks, sest sellega on veel igaühel tegemist. Kõik muu on muutunud abstraktseks, taganenud teaduse või tuimuse ees.

«Surm seisab jalutsis, surm ootab, valvab, surma sammud kostavad, surm keerutab vikatit...»

Lihtsameelse inimese kujutluses esineb ta ikka alles luukerena, klõbiseva ja ragiseva teise maailma saadikuna. Nõnda ei mõtelnud vist küll enam Maeterlinck, kuid ta filosofeeris ikkagi samas vaimus tema ümber.

Kulub aega, enne kui tajume surmagi lihtsalt bioloogilise eksistentsi lõpuna, otsasaamisena, tühjajooksmisena. Kuid selleks peame ka lõplikult vabanema seni inimmõtet varjutanud müstikast.

1944.

110

Mürktaimed — roimarid looduses, metslased surmanooltega... Nii võiks arvata, kui ei teaks, et nad esinevad nõnda kaitseks zooloogilise maailma vastu.

Omavahelises võistluses huumuse ja valguse pärast tarvitavad nad aga ikka küünarnukke — nagu inimesedki. Ikka rinnutsi teise vastu, teise peale, teise kukile. Ja püsitakse seal kramplikult, kuni teine all lämbub.

Kui palju lihtsam oleks neil ometi mürki tarvitada. Laseksid seda laias kaares enese ümber või süstiksid välkkiirelt võistlejasse. Oleksid siis ainuvalitsejad oma mättal...

Ja ometi leidub taimi, mis ei või koos areneda? Kuidas teevad siis need vastamisi üksteise elu hapuks?

111

Kõik kireva vikerkaare värvid kokku moodustavad valge. Võib-olla — kui müttame ühte kõik valed, saame ka tõe.

112

Kui inimesed mõnest asjast aru ei saa, siis raputavad nad pead. Nad peaksid seda vahel veel hoopis ägedamalt raputama, et kõik arusaamist takistav praht välja põruks.

113

Väga piltlikult ütleb Lichtenberg: «On võimatu kanda põlevat tõetungalt läbi rahvamurru, kõrvetamata kellegi

habet.» Ja need habemikud tõstavad siis muidugi kisa! Nende karvkate on tähtsam kui kõik tõed! Ega vajatagi igakord just tungalt, — piisab hõõguvast taelakübemestki krae vahel.

114

Ülistatud Sokrates ei näi olevat muud kui päris harilik kõrtsifilosoof. Ainult ta elu lõpp on õilistanud nii ta elu kui ka õpetust. Samuti on see veelgi suurendanud Xanthippe õelust järelmaailma silmis.

115

«Orjus aheldab üksikuid,» ütleb Seneca, «enamik aheldab ennast ise.» Tõesti, mis hakkaks näputäis orjaperemehi peale orjade eneste kaasabita! Olgu siis küsimus füüsilisest või vaimsest orjusest.

116

Tiivulised arvatakse olevat arenenud roomajaist, mitte jooksjaist. Viimastel olid juba niikuinii kiirema edasiliikumise vahendid olemas. Nad ei tarvitsenud enam hädapärast pingutada. Soomustest aga arenesid suled.

(Muidugi on see ainult paradoks. Näeme seda kas või praeguseistki roomajaist, kes harva tuult tiibade alla saavad. Aga s u l g i oskavad küll juba nemadki tarvitada!)

117

Kuidas mõni hüüdsõna banaliseerub ja täitsa oma sisu kaotab. Nõnda «olla ise». Kord võitleva individualismi lipukiri, nüüd iga vaimse väikekodanlase enesevabandus.

«Olla ise!» Aga kui selle «enese» taga peale stupiidsuse, egoismi ja ülbuse muud ei peitugi? Parem siis juba mõni «teine» olla!

118

Küll läheb neil vaestel elamine paarisaja aasta pärast kitsaks: oleme siis juba ammugi kõik kivisöe maakerast välja kaevanud ja igasuguse mõtte lõplikult banaalseks kulutanud.

119

Mark Twain on öelnud: «Mõned inimesed on nagu kuud, kes ei näita oma pimedat poolt kellelegi.» Kuid teised aina topivad seda näkku. Mina elaksin küll meelsamini esimestega. Piisab mulle mu enesegi pimedast poolest.

120

La Bruyère arvab: lastel pole minevikku ega tulevikku, — nad naudivad olevikku. Jah, selles just peitubki meie õnnetus, võrreldes nendega. Kuulutame küll: *carpe diem!* — kuid ei püüa ise pikendada neid väheseidki õnnehetki, mis kitsi elu meile pakub. Mõtleme

nende puhul ikka kohe minevikule ja tulevikule. Ning avastame sedamaid mõne häiriva kõrvalmotiivi, et aga hetke õnnetunnet varjutada. Oleksime otsekui kadedad iseenesele.

121

«Saatus» ja «ise oma õnne sepp», — nende kahe aksioomi vahel valime — ikka sedamööda, mis meile igakord sobib. Kui halvasti läheb, siis esimese; kui aga hästi, siis teise. Esimene vabastab meid vastutusest, teine õigustab uhkussulgede kohevile ajamist.

See on just nagu usundeis: ühelt poolt ettemääramisõpetus, teiselt poolt vaese patuse «vaba tahe».

122

Ikka noomime ennast ja teisi laiskuse pärast. Ja ometi on vähemalt kolmveerand sellest, mis inimene elu jooksul teeb, üleliigne, ilmaasjata korduv, ilma mingi tulemuseta. Alustame aga iga hommiku nagu rakkes hobused oma tõistuvat teekonda...

— Vaata, selles sõlmjaamas olen mina kümneid ja kümneid, vahest sadugi kordi peatunud. Ikka olen laskunud perroonile, hinganud mõned minutid värsket õhku ja siis edasi sõitnud, ükskõik kuhupoole. Ma ei tea selle sõlmpunkti ümbrusest midagi, tunnen vaid mõnd sülda sest perroonist ja vaksalifassaadist. Kas ma siis kuidagi ei saanud nii korraldada, et oleksin neid ainult kord elus vaatama sõitnud?...

123

Jälle kinnitab keegi, et küttimine ja kalastamine õpetavat loodust armastama. Omalt poolt olen vahest niisama palju looduse keskel liikunud kui mõnigi asja-armastaja-loomatapja. Küllalt öid üksinda metsas tule ääres, küllalt päevi paadiga vetel. Kuidas aga oleksin võinud süvendada oma loodusearmastust veel mõrvaga sellesama looduse arvel!

124

Väga lihtne: valab teisele, asja ees, teist taga, teibaga pähe ja lohutab siis: ega mina süüdi ole, see oli juba su saatuseks, et pidid minult teibaga saama!
Fatalism teise naha kulul.

125

Mõnigi sangar oleks jätnud sooritamata oma kangelasteo, kui oleks sellest ainult pääsenud. See on tihti paratamatus ja meeleheite samm, mis paistab hiljem uhke riskimisena. Ning sellisena näeb teda siis asja-omane isegi, — jah, tema just kõigepealt!

126

Iga mässumeeski muutub viimaks filosoofiks, — kui tal ainult enne seda kaela kahekorra ei käänata.

127

Goethe arvamus üle veerand tunni taevas püsivast vikerkaarest on teada. Samuti Hebbeli märkus, et publik plaksutab küll tulevärgile, mitte aga päikesetõusule. Aga otsus oleks just sama, kui meid iga päev tosin Goethesid või Hebbeleid ümbritseks: kes neid enam imestleks!

128

Suur vaimne rikkus teeb alandlikuks. Aineline rikkus harilikult vastupidi. Aga tõusikud nii ühel kui teisel alal on peaaegu ühesugused.

— Tõeline suurus — kui väikseist üksikasjust see vahel koosneb!

129

Lärm kuulsuste ümber on nagu veemasside keerlemine kose kaljudel. See kulutab kaljusid. Kuid kui see lakkab, jäävad nad sootuks kuivale.

130

Tõeline vägitegu pole seotud isikliku tundmuse, omakasu või kättemaksuga. Hamleti draama võrsus aga isiklikust tundmusest, ja sellepärast oligi ta võimetu vägiteoks.

131

Jah, lõpuks, mis olid isa ja ema, Ophelia või Horatio? Inimesed juhuslikud. Oleksid võinud olla teised, niisama armastada ja — unustada. Ainult m i n a ei või olla teine.

132

Kujutle ka teist võimalust. Sa ei sure noorelt, sa elad vanaks. Sa oled tudisev rauk. Sa liigud vaevaliselt ringi, villane kampsun seljas, kobav kepp käes. Kui allakäinud on maailm siis su meelest! Kui targad olid sinuaegsed noored, kui rumalad aga nüüdsed!

133

Ikka kõneldakse tõerääkimise raskusest. Kuid küllap on see ometi kergem kui absoluutne valetamine. Katsugu aga keegi sellega hakkama saada! Tõeks piisab mõtlemistraditsioonist, samuti tõmpusest ja argusest, kuid millist valmisolekut ning leidlikkust vajaks iga hetkeline vale. Ja sellepärast polegi see võimalik. Inimene harilikult ainult teisendab tõtt, «stiliseerib» ja lihvib ta nurki ega ulatugi ehtvaleni.

134

Range mõte imeb loodusestki mahla. Küllap pidi Peripatose puiestik päris kidur olema. Või kuidas sa, vaene roos, õitsed, kui isegi õhk su ümber on mürgitatud filosoofilisist spekulatsioonest!

135

Päikesevarjutusel. Ometi kord vahivad inimesed taeva poole, — aga sedagi läbi nõgise klaasi!

136

Aatomiajastu füüsika mõisteid: mikroaeg, millest lühemat, ja mikroruum, millest vähemat enam ei võivat olla — vastandina «ääretule» ajale ning ruumile. Võtab aega, kuni mittespetsid nende mõistete reaalse tajumiseni jõuavad. Seniks mingi müstiline sõnademäng, täppisteaduslik metafüüsika. Kuid nii on ikka olnud kõigi teaduste arenemisastmetega.

137

Tule leiutamisega muutis inimene maakera pinna sootuks laiemas ulatuses elatavaks. Samuti võimaldasid põllutöö, metallid ja algelisedki mehhanismid talle hoopis intensiivsemat olemasolu.

Tõenäoliselt elame praegu läbi samasugust murrangulist järku. Me kutsume seda lapidaarselt aatomiajastuks, kuigi see hõlmab kolossaalset avastuste ja leiutiste komplekti.

Kas aga suudaksime juba praegu ette näha sellele järgnevaid muudatusi inimkonna elus? Liiatigi et seisame vahest alles selle uue ajastu alguses, mille tõelist ulatust ei või veel aimatagi.

Igatahes on kindel, et säärase materiaalse murrangu järel ei või ka inimkonna vaimne nägu endiseks jääda. Mis säilib seniseist ühiskondlikest, eetilisist ja esteetili-

sist käsitusist? Kas ei murdu mõnigi neist «pealisehitisist» otse katastrofaalselt äkki, revolutsioonilise raginaga?

138

Kaks kallakut on meie päevil äärmuseni arenenud: neurootiline erksus ja kriitiline läbinägevus. Selles arengus on juba midagi hirmuäratavat, katastroofiga ähvardavat. Oleksime juba nagu mingi piirini jõudnud. Inimaju on kui plahvatusastmel olev vesinikupomm. Elame ses tundmuses nii närvide kui ka mõistusega. Ainult sõnad selle väljendamiseks puuduvad veel!

139

Albert Einstein on hiljuti öelnud: inimkond otsustab paari lähima aasta jooksul oma saatuse mitmeks sajandiks.

Jah, seda tajub praegu iga tundev ja mõtlev indiviid. Tajub iga hetk, igas asendis, tahtmatagi sellele mõelda. Õhk ise on täis ajalugu.

140

Mis olen mina! Mikrokosmiline olend, kes tajub aga ometi nii valus-teravalt selle hetke makrokosmi olemust.

Mind on niisama kerge murda kui kõrkjavart. Ja ometi on suur avarus üle minu, suur tõetunnetamine minus eneses...

Näeks nagu koidu hõretust ja tunneks uue epohhi sündimisvalu... Kuuleks kui aja kohinat ennast ning selles mingi messianismi eelpuhanguid...

141

Lamades nädalate kaupa haigevoodis, muutud liiga vanadustargaks ja enesehellaks. Ning seda tarkust ja hellust sadestub juba liiga koormavalt su hinge...

Kuid mõte on siiski veel ainsaks narkoosiks, mis mu valutunnet tuimendab. Kui suudaks muutuda paljaks mõtteks, kaoks viimnegi kannatus.

(Vähemalt fraseoloogiliselt pole ma omaaegsest budismiga tegelemisest kaugemale jõudnud. Aga muide, kas mõte ongi budistlik mõiste?)

142

Olen jälle nii vanamoeliseks muutunud, et uut raamatut lugedes kipun ette ruttama ja vaatama, «millega see kõik viimaks lõpeb». Kas oleneb see sellest, et raamatud tõesti jälle millegagi «lõpevad», või — vaid mu kartusest, et ma üldse lõpuni ei suuda lugeda?

Praegu ruttaksin nõndasamuti oma elu lõpugi teadmisega ette.

143

Miks peetakse surma salapärasemaks kui sündimist? Kas sellepärast, et surres ei teata, kuhu minnakse? Aga ega keegi ei tea, kust on tuldudki.

Jääb üle rõõmutseda olemasolemisest, kuna olematuse tunnet niikuinii kogeda ei saa.

144

«Olla või mitte olla?» Nagu keegi küsikski, kas tahad või mitte. Meie — õnnetud miljonid nende miljardite kõrval, keda kunagi pole olnudki. See on arvutamine negatiivsete suurustega.

145

Mida teeksin, kui oleks täielik valikuvabadus? K e s oleksin ja k u s oleksin? Ning k a s oleksin üldse?

146

Iga hetk hekseldame tulevikku minevikuks. Aga just sedasama teeb aeg ka meiega. Ikka raas raasu ja tilk tilga järel. Kuni olemegi vaid minevik.

— Oh, mis on minu elupäevad, võrreldes selle kahe miljardi aastaga, mil arvatakse e l u maa peal olemas olnud!

147

Jälle lühike, nõrkusest tuikuv jalutuskäik. Ümber hiljaks jäänud kevad. Hele päike särab külmas taevas. Lumi kiirgab silmipimestavalt. Kuid keskpäevast hoolimata ei näe kedagi väljas. Ainult aknaruudud läiklevad päikese käes. Nende taga on vahest inimesi, kellest ma aga midagi ei tea . . .

— Mingit süsteemi mu mõtteis, kogu mu maailmavaates? Vaid ikka seesama akende läiklemine — kord siin, kord seal . . .

148

Täna huvitab mind tõe üks, homme teine pool. Ja räägin ma siis enesele vastu, kui täna seda ühte ning homme teist poolt rõhutan?

Naiivsed inimesed, kes tulevad sel puhul oma paljastustega!

149

Elurõõmus pessimist, skeptiline entusiast — see pole siiski ainult sõnademäng. Selliseid psühholoogilisi konstellatsioone võib esineda. Tunnen enesegi nagu sellesse sumpti kuuluvat.

150

Kulla mees, kes sa vahest kord tulevikus mu elust kirjutad: ära võta asju siiski liiga tõsiselt. Oli ju ses elus ühte ja teist, aga kogusummas läks korda. Ning lõpuks: vahest olenes palju headki just paljust halvast.

151

Kui alustad juba 70-ndat eluaastat, siis on sul küllalt põhjust pilguheitmiseks nii taha- kui ettepoole. Need on küll väga ebaproportsionaalsed perspektiivid. Kuid

ühtlasi: kas pole ülejäänud teeosa hoopis tihedama ja komplitseerituma sisuga? Olen varem vaevalt elanud nii intensiivset mõtteelu kui praegu. Ning see oleneb ainuüksi mu läbematust uudishimust!

1955.

152

«Vähesed inimesed oskavad olla vanad,» arvab La Rochefoucauld. See oleks nagu tabavalt öeldud. Kuid tõeliselt: millist eluiga nad siis oskavad õieti elada? Vähemalt mina ei võiks sellega kiidelda, — ega «oska» vist ka vana olla.

153

Üks psühholoogilise uurimise objekt jääb sulle igal juhul — sa ise. Küsimus vaid — kui huvitav see on.

154

Oleksin võinud olla ühe eesti kirjandusliku kevade kuulutajaks. Oleksin võinud hõisata õhku uue ärkamisaja elurõõmu ja teguiha. Oleksin võinud kehastada oma isikus seda tõusupaatost.

Oleksin, oleksin...

Kuid oli liiga rahutu, liiga vingetuuline see oks, millelt mina võisin häält tõsta.

155

Milles on lõpuks mu olulisim, keskseim? Vahest mõnes intiimses miniatuuris, nagu kogemata vormunud pisipalas. Kõik muu, olgu ulatuselt kui suur tahes, on vaid perifeeria. Olen olnud olemas ainult tolle pisipala pärast.

156

Kaugel komponistide loomisviisi mõistmisest, arvan enesel nendega ometi midagi ühist olevat. Kuulun vähemalt niisama tihendatud ja viimistletud väikevormi harrastajate hulka nagu mõned neist. Ja oleksin rõõmus, kui keegi mind lugedes võiks tunda midagi selletaolistki kui Mozarti või Chopini kontserdil.

157

Schopenhauer arvab, et hea stiil tähendab ainult seda, et autoril on midagi öelda. Arvan peaaegu sedasama. Ja sellepärast vist peangi nii tihti vaevlema vormi kallal. Pole nimelt kerge oma vähestki jõukust osutada.

158

Kas olen mõtelnud ühtki algupärast mõtet kogu elu jooksul? Ütelnud aga küll.

159

Ikka on mul tegemist, et hoiduda aforismi eest. Ikka taban end oma mõtte jäsemete amputeerimiselt, et see aga ilusamasse vormi sobiks.

Kuid vahest ongi need mõtted nii halva kehaehitusega, et ei söanda lihtsamas rõivastises esineda? Või oleneb see paljalt nende edevusest?

160

Kuis takerdusin kord sõnade taha ja hukkusin kirjelduste rägastikku. Ikka vaid enesest üleräkimisi ja enesest targemana esinemisi, kus oleks pidanud käituma hoopis alandlikumana nii mõtte kui ka sõna ees...

Ja kui kontuuriselgeks ja värvipuhtaks on muutunud nüüd maailm mu vaeste silmade ees, mis enam kuigi palju ei näe. Ning seda selgust ja puhtust tahaks edasi anda peaaegu ilma sõnadeta...

161

On vaja julgust, et kirjutada siiralt. Vahest õnnestub see nüüd, kus ma ei näe, mis kirjutan. Pimedas pole häbi alasti sõnade ees.

162

Ikka mina ja mina, — lõpuks juba tüütab see igavene egotsentrilisus! Kuid kuidas ma pääseksin muidu rute-

mini oma aine juurde? Looming on inimene, looming on autori elulugu, loomingu taga on mu silmad ja kõrvad, mu mõtlemisorgan. Mis ma siis kõnnin veel kõveraid teid kaudu? Lähen juba otsemas suunas.

163

Lahkud kuskilt — ja pärast on sul nii raske kujutleda, et mahajäänud kohas elu just endisena jätkub: karavan valmistub teele, silmalummajate turul taotakse trummi ning minareti tipus hüüab muezzin usklikke palvele, — hoolimata vähimatki sellest, et sina seal enam kuidagi kaasas pole.

Aga eks ole kogu elugi nõnda: kujutled olevat enese mingi keskpunkti, keerled enese ümber ja teostad oma egoismi. Kuid lähed ära — ja see tuulispea jätkub just samuti, ilma et ühe tolmukübemekese kadumine oleks sellesse kuidagi mõjunud.

Marrakeši oaasis, 1928.

164

Kui kiiresti kulus aeg enne mind; kui kiiresti kulub ta jälle, kui mind enam olemas pole... Aastamiljonid — tühine asi!

Mind ei valda igavustunne, kuuldes et hallid jääajad kestnud mõnisada tuhat aastat. Samuti ei pane mind haigutama pilk tuleviku põhjatusse kuristikku. Kuid mind masendab mõte, et pean elama sellegi kõleda talve sekundist sekundini, võimata ühtki vahele jätta.

Ainult mu kaasasolemine annab sisu ajamõistele. Ja see pisike igaviku lõiguke, mis antud mulle elada, tundub vahel veel liigagi suurena.

1953.

165

Vahel on sügavaimgi sõnastatud mõte imelähedal Kozma Prutkovi tarkusele. Eriti kehtib see aforismiautorite kohta. Oleneb tihti ainult häälekõlast, millega mõtet väljendatakse. Ja vahel ka vaid kuulaja tasemest või heatahtlusest.

1906—1960.

SISUKORD

Marginaalia 5
Aja kaja 93
Kriitiline intermezzo . . 111
Kaksipidi küsimusi . . . 131
Eitamisnõunik ja Revolutsionäär 149
Julmal ajal 159
Õisi mõtisklusi 167
Kevadisi mõttekäike . . 177
Mõttepäevikust 189

Туглас Фридеберт Юрьевич. МАРГИНАЛИИ. На эстонском языке. Оформление Р. Кангерта. Издательство «Ээсти Раамат», Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Lehiste. Kunstiline toimetaja A. Vender Tehniline toimetaja P. Kass. Korrektorid S. Aron ja M. Amon

Ladumisele antud 30. XI 1965. Trükkimisele antud 31. I 1966. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 15,5. Tingtrükipoognaid 13,02. Arvestuspoognaid 8,54. Trükiarv 18 000. MB-01381. Tellimise nr. 8756. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2. Hind 64 kop.

7—1—2

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00514831 9

Et ka suurtel aegadel ja suurte asjade puhul vajatakse südant — seda kipume unustama. On vaja südant nii armastuseks kui ka vihaks. Muidu jääme vaseks, mis kumiseb, ja kellukeseks, mis kõliseb, ilma vastukaja äratamata.

Mõistuse kõrval tuleb suurist asjust rääkida ka südamele. Mõistust võib külmalt veenda, kuid südant vaid soojusega vallutada. Olgem inimlikult suured, et sünnitada suurt!

Aias skandaal. Skandaal nagu ikka — suure suupruukimisega. Läikivmustad, nagu jaapani lakiga kaetud kuldnokad on tagasi tulnud. Hallivatimehed-varblased on aga nende suvilaisse asunud. Saabujad ajavad oma sidrunkollaseid nokki pärani, varblased sõimlevad vastu. Lõpuks suudetakse ometi mõned usurpaatorid kõige oma rämpsuga välja visata. Kuid seda ähvarduste tulva, mis nüüd järgneb! Seda hooplemist oma teenete ja lauluhäälega!

64 kop.

ARH
A
2752
514835